

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE KİMLİK VE
ÖTEKİLİK SÖYLEMİ: SÜREKLİLİK/DEĞİŞİM**

Doktora Tezi

Mustafa KUTLU

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Keisuke WAKIZAKA

İstanbul – 2024

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Mustafa KUTLU

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Kimlik ve Ötekilik Söylemi:
Süreklilik/Değişim

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Doktora

Tezin Tarihi : 22 /01/ 2024

Sayfa Sayısı : 219

Tez : Dr. Öğr. Üyesi Keisuke Wakizaka

Danışmanları

Dizin Terimleri : Türkiye, Ermenistan, Soykırım, Kimlik, Normalleşme,
Uluslararası İlişkiler, Ekeştirel Söylem Analizi, Teun A. Van
Dijk

Türkçe Özet : Türkiye-Ermenistan ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren 100 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen düzeltilemeyen bir ilişkiler yumağıdır. Bu çalışmayla Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler ve dış politikalarının oluşumunda bir değişim ve bu değişimin sürekliliğinden söz edebilmek için iki devletin de kimlik inşa süreçleri incelenecek ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi adımları her iki ülke elitlerinin söylemleri eşliğinde takip edilerek yeni bir bakış açısı sunulması hedeflenmektedir.

Dağıtım Listesi : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Mustafa KUTLU

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE KİMLİK VE
ÖTEKİLİK SÖYLEMİ: SÜREKLİLİK/DEĞİŞİM

Doktora Tezi

Mustafa KUTLU

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Keisuke WAKIZAKA

İstanbul – 2024

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mustafa KUTLU

/ / 2024

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Mustafa Kutlu'nun "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Kimlik ve Ötekilik Söylemi: Süreklilik/Değişim" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bilim dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza
Başkan
Prof. Dr. Neziha MUSAOĞLU

İmza
Üye
Dr. Öğr. Üyesi Keisuke WAKIZAKA
(Danışman)

İmza
Üye
Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ

İmza
Üye
Dr. Öğr. Üyesi İdris GÜZEL

İmza
Üye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cihan TOKER

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ / 2024

İmzası
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Değişen Dünya ve Rasyonalist Teorilerin Soğuk Savaş ve sonrası süreçte sistemdeki değişimi açıklamadaki yetersizliği sonucu ortaya çıkan İnşacı Teori bu tezin oluşumunda ana teori olarak kullanılmıştır. Teori vasıtasıyla Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin saptanmasında kültürlerin, kimliklerin, söylemlerin ve her iki ülke elitlerinin söylemlerinin dış politikanın oluşturulması ve iki ülke arasındaki ilişkilere yön verilmesi konusundaki etkisi ortaya konulacaktır. Yine, bu çalışmayla karşılıklı ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rolü olan ötekilik söylemiyle ilişkilerin normalleştirilmesi önündeki engeller giderilerek normal ilişkilerin kurulmasına dönük çabalar izlenecektir.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler ve dış politikalarının oluşumunda bir değişim ve bu değişimin sürekliliğinden söz edebilmek için Türkiye ve Ermenistan'ın kimlik inşa süreçleri çalışma içerisinde gözden geçirilmiş ve bu süreçleri etkileyen olaylar, faktörler incelenmiştir.

İmparatorluk döneminden başlayarak Osmanlı Devleti içerisinde Millet-i Sadıka yani “vatanına, milletine sadık vatandaşlar” olarak nitelendirilen Ermeniler ve Türkler 1. Dünya Savaşı sonrası artık karşımıza başka bir kimlikle çıkmışlardır. Ermenistan ve Türkiye ulus kimlikleri inşa aşamasında pek çok değişime uğramış, bu değişimi sağlayan faktörlere de tez çalışması içerisinde yer verilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Ermenistan'ın bağımsızlığına kavuşması Türkiye-Ermenistan arasındaki normalleşme umutlarını artırmış olsa da bu gerçekleşmemiş, Dağlık Karabağ'ın tekrar Azerbaycan topraklarına katılması ve 2018 sonrası Ermenistan lideri Paşinyan'ın iktidara gelmesi, onun pragmatik Türkiye-Azerbaycan dış politikası ilişkilerin tekrar normalleşmesi yönündeki adımları hızlandırmıştır.

Günümüz Türkiye ve Ermenistan ilişkilerine her iki ülke siyasi elitlerinin söylem ve çabaları yön vermekle beraber tarihsel süreçteki kimlik siyasetinin ve yine tarihsel ortak geçmişin etkisinin yanı sıra dış faktörlerin de katkısının olduğu görülmektedir.

Bu tezle aşağıdaki soru ve olgulara yanıt aranacaktır:

- Türk ve Ermeni kimliklerinin dönüşümünün iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyip etkilemeyeceği veya hangi noktaya getireceği, yine aynı şekilde

Türk ve Ermeni elitlerin davranışları, söylemleri ülke halkları ve ulusların geleceği üzerinde ne derecede etkili olmuştur, sorusu araştırılacaktır.

- Liderlerin, elitlerin bir başka ifadeyle Türkiye ve Ermenistan devlet adamlarının iki ülke arasındaki ilişkilere dair verdikleri söylemler, kullandıkları ifadeler Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem analiziyle değerlendirilecektir. Dil ve kimlik kavramları Sosyal İnşacı Teori açısından önemli kavramlar olup Van Dijk kendi analizini yaparken bu öğeleri de kullanması tercih sebebi olmuştur. Dijk, metodolojisinde dil ve kimliğin yanı sıra iktidar, ideoloji, retorik gibi öğelere de yer verir.

Tezin birinci bölümünde kuramsal çerçeve olarak Sosyal İnşacılık Teorisi yer almış, aynı zamanda bu çerçevenin en önemli ögesi kimlik kavramına yer verilmiştir. Kimliğin açıklanması açısından Alexander Wendt ve Nicholas Onuf'un da görüşleri yine bu bölümde yer almaktadır.

İkinci bölümde ise Türk ve Ermeni kimliklerinin ortaya çıkışı ve geldiği nokta farklı dönemlerde, süreçlerde izlenmiş, bu kimliğin oluşumunu etkileyen olaylar ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde “öteki” kavramına yer verilerek Türkiye ve Ermenistan'ın birbirlerine bakış açıları ile iki ülke arasındaki ilişkiler arka fonunda Türk ve Ermeni elitlerin söylemleri eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur.

Sonuç bölümünde ise tezin genel bir özeti verilerek bulgular eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Ermenistan Dış Politikası, Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Sosyal İnşacılık, Uluslararası İlişkilerde Kimlik, Söylem, Eleştirel Söylem Analizi, Teun A. Van Dijk, Ötekilik Söylemi.

SUMMARY

The Constructivist Theory, arising from the inadequacy of Rationalist Theories in explaining the changes in the system during the Cold War and post-Cold War periods, has been used as the main theory in the formation of this thesis. Through the theory, the impact of cultures, identities, discourses, and the discourses of elites in both countries on the formation of foreign policy and shaping the relations between Turkey and Armenia will be elucidated. Furthermore, this study will examine efforts towards establishing normal relations by overcoming obstacles to normalization through the discourse of otherness, which plays a significant role in shaping mutual relations. To discuss the change in Turkey-Armenia relations and the formation of their foreign policies, the identity-building processes of Turkey and Armenia have been reviewed within the study, along with events and factors influencing these processes, starting from the imperial period when Armenians and Turks were described as "loyal citizens to their homeland and nation" within the Ottoman State. Both Armenia and Turkey underwent various changes in their national identities during the nation-building phase, and this transformation and the factors contributing to it are addressed in the thesis. Although the post-Cold War independence of Armenia increased hopes for normalization between Turkey and Armenia, it did not materialize. The return of Nagorno-Karabakh to Azerbaijani territory and the pragmatic Turkey-Azerbaijan foreign policy of Armenian leader Pashinyan after 2018 accelerated steps towards the normalization of relations. In today's Turkey-Armenia relations, the discourse and efforts of political elites in both countries, along with the influence of historical identity politics and shared historical past, are observed.

This thesis will seek answers to the following questions and phenomena:

- To what extent the transformation of Turkish and Armenian identities has influenced or will influence relations between the two countries, and similarly, how the behaviors and discourses of Turkish and Armenian elites have affected the people and the future of nations.
- The statements and expressions of leaders, elites, or in other words, statesmen of Turkey and Armenia regarding relations between the two countries will be evaluated

through Teun A. Van Dijk's critical discourse analysis. Language and identity concepts are important in the framework of Social Constructivist Theory, and Van Dijk has chosen to use these elements in his analysis. In his methodology, Dijk includes elements such as power, ideology and rhetoric.

The first section of the thesis presents Social Constructivism Theory as the theoretical framework, and at the same time, the concept of identity, with the views of Alexander Wendt and Nicholas Onuf on the explanation of identity.

In the second section, the emergence and current state of Turkish and Armenian identities are traced in different periods and processes, and the events influencing the formation of these identities are expressed.

The third section introduces the concept of “otherness” and the discourses of Turkish and Armenian elites on the background of the two countries' perspectives on each other and their relations are subjected to critical discourse analysis.

In the conclusion section, a general summary of the thesis is provided along with the findings.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Armenian Foreign Policy, Turkey-Armenia Relations, Social Constructivism, Identity in International Relations, Discourse, Critical Discourse Analysis, Teun A. Van Dijk, Discourse of Otherness.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
EKLER LİSTESİ	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KİMLİK TARTIŞMASI

1.1. Kuramsal Çerçeve: Sosyal İnşacılık Teorisi.....	9
1.1.1. İnşacılık Yaklaşımının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	11
1.1.2. İnşacılık Teorisinin Genel Varsayımları.....	11
1.1.3. Sosyal İnşacılık Teorisinde Farklı Bakış Açıları.....	12
1.1.3.1. Alexander Wendt.....	13
1.1.3.2. Nicholas Greenwood Onuf.....	16
1.2. Kimlik Kavramı ve Dış Politika.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK VE ERMENİ KİMLİKLERİNİN İNŞASI

2.1. Türkiye ve Ermenistan'da Milli Kimlik İnşa Politikaları.....	24
2.1.1 Türk Kimliğinin İnşası.....	25
2.1.1.1 Osmanlı Dönemi.....	26
2.1.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi.....	37
2.1.1.2.1. 2002 Öncesi Türk Kimliğinin İnşası.....	39
2.1.1.2.1.1. Tek Parti Dönemi.....	39

2.1.1.2.1.2. Çok Partili Yaşam.....	41
2.1.1.2.1.3. 1960-2000 Arası Türk Siyasi Hayatı.....	44
2.1.1.2.2. 2002 Sonrası Türk Kimliğinin İnşası.....	50
2.1.1.2.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türk Kimliği.....	50
2.1.2. Ermeni Kimliğinin İnşası.....	56
2.1.2.1. 19. Yüzyıl Öncesi Ermeni Kimliğinin İnşası.....	57
2.1.2.2. 19. Yüzyıl Sonrası Ermeni Kimliğinin İnşası.....	62
2.1.2.2.1. SSCB Dönemi Etnik Politikası ve Ermeni Milliyetçiliği...	65
2.1.2.2.2. Ermenistan Cumhuriyeti Dönemi.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE SİYASAL ELİTLERİN SÖYLEMLERİ

3.1. “Öteki-Ötekilik” Söylemi ve Türkiye – Ermenistan İlişkilerine Etkisi.....	71
3.2. Türkiye-Ermenistan İlişkileri	75
3.2.1. 1991 Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri.....	78
3.2.2. Türk ve Ermeni Elitlerin Söylemleri ve Eleştirel Söylem Analizi	78
3.2.2.1. Söylem, Eleştirel Söylem Analizi.....	79
3.2.2.1.1. Teun A. Van Dijk ve Eleştirel Söylem Analizi.....	80
3.2.2.1. 2002 Öncesi Türk Siyasal Elitlerin Söylemleri.....	84
3.2.2.1.1. Atatürk’ün Ermeni Sorunu ve Ermenilerle İlgili Söylemleri	85
3.2.2.1.2. Süleyman Demirel.....	95
3.2.2.1.3. Alparslan Türkeş.....	100

3.2.2.2. 2002 Sonrası Türk Siyasal Elitlerin Söylemleri	102
3.2.2.2.1.Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi.....	102
3.2.2.2.1.1. Adalet ve Kalkınma partisi Dönemi Dış İlişkiler Politikası.....	103
3.2.2.2.1.1.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi siyasal Elitlerin Söylemleri	107
3.2.2.2.1.1.1.1. Abdullah Gül.....	108
3.2.2.2.1.1.1.2. Recep Tayyip Erdoğan.....	116
3.2.2.2.1.1.1.Ahmet Davutoğlu.....	126
3.2.2.3.Ermenistan Siyasal Elitlerinin Söylemleri.....	133
3.2.2.3.1.Ter Petrosyan	135
3.2.2.3.2.Karabağ Klanı Dönemi.....	142
3.2.2.3.2.1. Robert Koçaryan	143
3.2.2.3.2.2. Serj Sarkisyan Dönemi.....	150
3.2.2.3.2.3. Taşnak Partisi.....	157
3.2.2.3.3. Nikol Paşinyan	161
3.2.3.Türkiye-Ermenistan Arasında Normalleşme Adımları.....	164
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA	181
EKLER	195

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BKNZ	: Bakanız
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. 19. yüzyılda Osmanlı Devletinden bağımsızlığını kazanan Balkan Devletleri Haritası.....	27
Harita 2. Sevr Antlaşması'yla bölünen Osmanlı Devleti Toprak Yapısı Haritası....	35
Harita 3. Moskova ve Kars Antlaşmaları sonucu Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan Kalıcı Sınırları Haritası.....	68
Harita 4. Zengezur Koridoru Haritası.....	168

EKLER LİSTESİ

Ek A: Kanun-i Esasi

ÖNSÖZ

Türkiye-Ermenistan ilişkileri benim için bir nehir konu niteliği taşımaktadır. Bu bütünlük üniversite yıllarında hazırladığım “1878 Osmanlı-Rus savaşı” ödevi, “Ermeniler, Tehcir ve Soykırım İddiaları” başlıklı yüksek lisans çalışmam ve “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Kimlik ve Ötekilik Söylemi: Süreklilik/Değişim”, adlı doktora çalışmamla tamamlanmıştır.

Doktora çalışması uzun soluklu bir süreç olup bu süreçte farklı bir alandan gelmem dolayısıyla bana gereğinden fazla sabır gösteren jüri başkanım Sayın Prof. Dr. Neziha Musaoğlu ve jüri üyeleri Sayın Doç. Dr. Emine Akçadağ Alagöz, Sayın Dr. Öğr. Üyesi İdris Güzel, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cihan Toker ve tez danışmanım Sayın Keisuke Wakizaka’ya, Sayın Prof. Dr. Şenol Durgun, Sayın Prof. Dr. Yavuz Çilliler’e ve Enstitü müdürümüz Sayın Prof. Dr. İzzet Gümüş’e, Enstitü idari personeline sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca ders alma aşamasında katkılarından dolayı tüm ders hocalarıma selam ve sevgilerimi gönderiyorum.

Eşim Naciye Kutlu ve oğlum Köksal Kaan Kutlu’ya da bu zorlu süreçte yanımda oldukları için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Mustafa Kutlu

İstanbul/2024

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı, devletlerarasındaki etkileşimleri anlamak ve açıklamak için çeşitli teorilere ihtiyaç duyulmasını da beraberinde getirmiştir. Bu tez, uluslararası ilişkilerde Sosyal İnşacılık Teorisine odaklanarak, Türk ve Ermeni kimliklerinin inşası ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin dönüşümünü anlamayı amaçlamaktadır. Sosyal İnşacılık, devletlerin dış politika tercihlerinin ve ulusal kimliklerinin, toplumsal ve kültürel faktörlerin etkisiyle nasıl şekillendiğini açıklamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır.

Tezin ilk bölümü, Sosyal İnşacılık Teorisini genel bir çerçeve içinde tanımlayarak, Alexander Wendt ve Nicholas Greenwood Onuf'un bu alandaki temel katkılarını incelemektedir. İnşacılık Teorisi, devletlerarası ilişkilerin sadece maddi güç dinamikleriyle değil, aynı zamanda toplumsal normlar, kültürel etkileşimler ve kimlik oluşturma süreçleriyle de şekillendiğini vurgulamaktadır.

İkinci bölüm, Türk ve Ermeni kimliklerinin tarih boyunca nasıl inşa edildiğini ve evrildiğini ele alarak, bu kimliklerin uluslararası ilişkilerdeki rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Türk kimliği, Osmanlı Dönemi, Cumhuriyet Dönemi ve özellikle 2002 sonrası dönemdeki siyasi değişimler bağlamında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ermeni kimliğinin evrimi ise 19. yüzyıldan itibaren, SSCB dönemi etnik politikalarının etkisi altında ve Ermenistan Cumhuriyeti dönemindeki gelişmelerle birlikte değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini "Öteki-Ötekilik" söylemi bağlamında ele alarak, bu ilişkilerin tarihsel gelişimini ve 1991 sonrası dönemdeki değişimleri değerlendirmektedir. Türk ve Ermeni elitlerin söylemleri, eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenerek, bu söylemlerin ilişkiler üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşme adımları ve gelecekteki olası gelişmeler üzerindeki potansiyel etkileri de bu bölümde ele alınmaktadır.

Tezin Problemi

Uzun yıllar beraber yaşayan Türkler ve Ermeniler, uzun yıllar durağanlaşan, zaman zaman gerginleşen ve bir türlü normalleşemeyen Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve bu soruna kimlik perspektifinden çözüm bulma çabaları.

İnşacılık Teorisine göre, bireylerin, devletlerin ve uluslararası çevrelerin birbirleriyle olan ilişkileri, etkileşimi onların kimliklerini oluşturur, tutum ve

davranışlarını, dış politikalarını belirler. Türk ve Ermeni kimliklerinin oluşumu ve incelenmesi de bu açıdan önem taşımaktadır.

Bu çalışmayla, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelememesinin, iyileşememesinin temel sebebi olarak iki ülke arasındaki bu durumun kimlik inşası perspektifinden incelenmesi amaçlanmakta olup tezin temel problemi, Türkiye ve Ermenistan'ın tarihi, siyasi ve sosyal bağlamını dikkate alarak, kimlik inşası süreçlerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu problem durumunun devlet adamlarının uyguladıkları siyasal politikalar sonucu ortaya çıktığı varsayılarak siyasi elitlerin söylemlerinin analizi ile iki ülke arasındaki ilişkilerin ne derecede olumlu veya olumsuz etkilendiği gözlemlenecektir.

Bu bağlamda, tezin problemi Türk ve Ermeni kimliklerinin inşasının uluslararası ilişkilere nasıl yansıdığını saptamak ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki kimlik sorunlarını anlamak ve çözüm önerileri sunmaktır. Diğer yandan, her iki ülke siyasal elitlerinin söylemlerinin Türkiye-Ermenistan ilişkisindeki rolü ve normalleşme çabaları üzerindeki etkisi de bir başka problem durumunu temsil etmektedir.

Tezin Amacı

Bu tezin amacı, Soğuk Savaşın sona ermesi ile beraber Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelen Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilere kimlik perspektifinden bakarak kimlikler dönüştüğünde iki ülke arasındaki sorunlara da çözüm bulunabilir mi, sorusuna yanıt aramaktır. Başka bir ifade ile Türk ve Ermeni kimliklerinin sosyal inşa süreçlerini ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin dönüşümünü anlamak, analiz etmek ve açıklamaktır. Osmanlı'dan günümüze kadar olan süreç içerisinde Türk ve Ermeni kimliklerinin nasıl inşa edildiği ve dönüşüme uğradığı incelenerek tarihsel, kültürel ve siyasal bağlamları göz önünde bulundurularak kimlik oluşumları anlamaya odaklanılacaktır. Çalışmayla ayrıca, 1991 sonrası dönemdeki değişiklikleri anlamaya yönelik bir perspektif sunulacak, bu bağlamda, diplomatik girişimler, çatışmalar ve normalleşme süreçleri irdelenecektir.

Tezin bir başka amacı, Türk ve Ermeni kimlikleri arasındaki karşıtlıkları ve bu kimlikler arasındaki farklılıkların “Öteki-Ötekilik” söyleminden nasıl etkilendiğini gözlemleyerek bu çerçevede, karşılıklı algılamaların ve stereotiplerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine nasıl yansıdığını saptamaya çalışmaktır. Ayrıca, Türkiye-Ermenistan ilişkileri arka planında, siyasi elitlerin ve devlet yetkilerinin söylemleri ele

alınarak, Van Dijk'in eleştirel söylem analizine tabi tutulacak ve elde edilen sonuçların iki ülke arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığı saptanacaktır.

Tezin Önemi

Bu tez çalışmasıyla, Sosyal İnşacılık Teorisi ve kimlik kavramı üzerinden Türk ve Ermeni kimliklerinin inşası ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin dönüşümünü anlamak adına bir kaynak oluşturulması hedeflenmektedir. Yine teori üzerinden iki ülkenin devletlerarası etkileşimleri ve dış politika tercihleri anlamaya odaklanılacaktır.

Kimlik kavramının ve “Öteki-Ötekilik” söyleminin analizi, devletlerin nasıl tanımlandığını ve dış politika oluşturduğunu anlamak adına önemlidir. Bu çerçevede, Türk ve Ermeni kimliklerinin inşasında ve karşılıklı algılama süreçlerindeki dinamikleri açıklar.

Tez, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin tarihsel evrimini detaylı bir şekilde inceleyerek, bölgesel istikrar, diplomatik girişimler ve potansiyel çözüm yolları üzerine düşünmeyi hedeflemektedir.

Tezin ortaya koyduğu ileriye dönük tavsiyeler, gelecekteki Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair politika önerileri geliştirmek adına önem arz etmektedir. Sosyal İnşacılık perspektifi, gelecekteki diplomatik girişimlerin başarısı için etkili stratejilerin belirlenmesinde bu konuda etkin role sahiptir.

Teze başlamadan önce ve esnasında konu ile ilgili bazı kitaplar, tezler ve makaleler taranmış, bunların eksik yönleri saptanarak tezi daha farklı ve orijinal kılmak adına adımlar atılmıştır.

Bu çalışmalardan ilki Gülnare Mahmudova'nın “*Uluslararası İlişkilerin Diplomatik Söyleme Yansıması: Zürih Protokolleri Örneğinde Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi*” (Mahmudova, 2019). isimli doktora tezi çalışmasıdır. Gülnare Mahmudova, tez çalışması olarak 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan Zürih Protokollerini ele almıştır. Çalışmasında, normalleşme süreci öncesi ve protokollerin Ermenistan Parlamentosundan geri çekildiği tarihe kadar olan dönemde Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarının protokollerle ilgili inşa ettikleri diplomatik söylemleri incelemiştir. Mahmudova, bu diplomatik söylemlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini araştırmayı hedeflemiş, eleştirel söylem

analizi olarak Teun A.van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemini kullanmıştır. Dijk'in eleştirel söylem analiziyle ilgili;

- Retoriksel çözümleme
- Stilistik (üslup)
- Spesifik çözümlemesi
- Etkileşimsel konuşma çözümlemesi
- Söylem ve etkileşimin semiyotik çözümlemesi, gibi ögeleri kullanmıştır.

Tezimizde Mahmudova'nın kullandığı ögelere ilaveten aşağıdaki ögelere de yer verilmiştir:

Söylemin Toplumsal Pratiklerle İlişkisi: Van Dijk, söylemin toplumsal pratikler ve yapılarla nasıl etkileşimde olduğunu vurgular. Söylemin, sosyal, politik, kültürel ve ekonomik bağlamlar içinde anlamlandırıldığını ve bu bağlamlarda güç dengelerini ve sosyal ilişkileri nasıl şekillendirebileceğini analiz eder.

İdeoloji ve İdeolojik İşlevler: Van Dijk, söylemin ideolojik işlevlerini değerlendirir. Söylemin belirli bir ideolojiyi nasıl destekleyebileceğini veya meşrulaştırabileceğini analiz eder. Aynı zamanda, ideolojik çatışmaların söylem üzerindeki etkisini de inceler.

Söylem ve Sosyal Kimlik: Van Dijk, söylemin sosyal kimliklerle nasıl ilişkili olduğunu analiz eder. Söylemin etnik, ulusal, cinsiyet, sınıf veya dini kimlikleri nasıl inşa ettiğini ve bu kimliklerin güç ve ayrıcalık ilişkileriyle nasıl bağlantılı olduğunu değerlendirir.

Stereotipler (klişeler) ve Önyargılar: Van Dijk, söylemde yaygın olarak bulunan stereotipleri ve önyargıları inceler. Söylemin nasıl stereotipleri etkili hale getirebileceğini, ayrımcı dil kullanımının nasıl ortaya çıkabileceğini ve bu durumların sosyal eşitsizlikleri nasıl sürdürdüğünü analiz eder.

Retorik (etkileyici, ikna edici) Stratejiler: Van Dijk, söylemde kullanılan retorik stratejileri değerlendirir. Retorik figürlerin, ikna etme tekniklerinin, söylemde güçlü bir etki yaratma amacını nasıl taşıdığını ve hangi ideolojik veya politik amaçlar için kullanıldığını analiz eder.

Kimlik ve dilin hem Van Dijk'in eleştirel söylem analizi hem de İnşacılık Teorisi açısından önemli bir yere sahip olduğu birinci bölümün içeriğinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra ideoloji ve iktidar kavramları da analiz yapılırken

kullanılan diğer ögeler olmuş, dolayısıyla ortaya farklı bakış açıları ve analizler çıkmıştır.

Zafer Demirel'in "1915 olaylarının 100. yılında Türkiye ve Ermenistan resmi söylemlerinin eleştirel çözümlemesi" (Demirel, 2019). adlı yüksek lisans çalışması ikinci olarak incelenen tezdır. Demirel, çalışmasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile dönemin Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın 2015 yılının Nisan ayı boyunca ilgili kurumların resmi internet sitelerinde yayınladıkları konuşma ve mesaj metinlerini Postyapısalcılık Teorisine göre analiz etmiştir. Eleştirel söylem analizi hem Sosyal İnşacılık Teorisinin, hem Postmodernizmin hem de Postyapısalcılığın ilgi alanındadır. Her teori eleştirel söylem analizi konusunda farklı sonuçlar ortaya koyacaktır.

Zafer Demirel tez çalışmasında, tek bir kuramcıya bağlı kalmamış ve bazı söylemleri Norman Fairclough'un Üç Boyutlu Çerçeve yaklaşımıyla analiz ederken, bazılarını ise Ruth Wodak'ın Söylemsel-Tarihsel Yaklaşımı ile ele almıştır. İkinci boyut olan Söylemsel Pratik Boyutu'nda, analize tabi tutulan metinlerin üreticileri olan Türk ve Ermeni devlet yetkililerinin bu metinleri nasıl ürettiklerine, bu metinleri üretirken diğer metinlerden ve söylem düzeninden nasıl yararlandıklarıyla ilgili konuşmaları nerede, kime karşı ve hangi amaçlarla yaptıklarına odaklanmıştır.

Demirel, üçüncü boyut olan Toplumsal Pratik Boyutunda ise ilk olarak 1915 olaylarının tarihsel arka planını analiz etmiş, ardından bu tarihsel süreç ile Türk-Ermeni toplum yapıları arasındaki bağlantıyı ortaya koymuştur. Bu şekilde, çalışmasında çok boyutlu bir yaklaşım benimseyerek farklı kuramsal çerçeveleri birleştirmiştir. (Demirel). Demirel'in, siyasi elitlerin söylemlerinin analizinde uyguladığı yöntem farklı kuramcıları kullanması açısından daha derli toplu sonuçlar yerine dağınık sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Eleştirel söylem analizi konusunda incelediğimiz bir başka yayın Betül Aydın'ın "Van Dijk'in Söylem Çözümlemesi Yöntemiyle Cumhurbaşkanı Adaylarının Propaganda Konuşmalarının Analizi" (Demir, B.). isimli makalesidir. Demir, 2014 yılında Türkiye'de yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı adaylarının yaptığı propaganda konuşmalarını Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemiştir. Kendi kamuoylarını oluşturma çabası içine giren liderlerin yaptıkları politik konuşmaların propaganda kapsamına girdiğini ifade eden Demir, propagandanın, toplumları yönlendirmek ve belirli ideolojileri güçlendirmek için kullanıldığı zaman büyük etki

potansiyeline sahip olduğunu ifade etmiştir. Çalışma yöntemini Van Dijk'in propaganda ve ideoloji kavramları üzerine yükleyerek değerlendiren Demir; dramatize etme, kıyaslama, kendini olumlu olarak sunma, ötekileri olumsuz olarak sunma, sayı oyunu, empati, mağduriyet, insancılık, ironi, feragat gibi öğeleri kullanmıştır.

Ayrıca Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili Türkiye'deki çalışmalara bakıldığında Aygün Attar, Esat Uras, Yusuf Halaçoğlu ve Erdal İlter gibi birçok kişi tarafından yapılmışken onların çoğu Ermenilerin propaganda çalışmalarına tepki özelliğini taşıyıp teorik yapıdan yoksundur ve uluslararası ilişkiler disiplinine bağlı çalışmalar konusunda da inşacılığa dayanan çalışmalar yok sayılacak kadar azdır. Tezin 3. Bölümünde yapılan çalışmalara katkı açısından Türkiye – Ermenistan ilişkileri arka fonunda, Türk ve Ermeni liderlerin, elitlerin iki ülke ilişkilerine dair söylemlerine yer verilmiş olup bu söylemler eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur.

Tezin Kuramsal Çerçevesi

Yaşadığımız dünyanın sosyal olarak inşa edildiğini ifade eden Sosyal İnşacılık Teorisi bu tez çalışmasının kuramsal altyapısını oluşturacaktır. Bireyden yola çıkarak devlete ve devlet dışı aktörlere ulaşan bu teori, onların etkileşimi sonucunda fikir ve normların devletlerin çıkarlarını, kimliklerini, tutum ve davranışlarını, dış politikalarını ve uluslararası sistemin yapısını etkilediğini savunmaktadır. İnşacılık Teorisi içerisinde kimlik ve kültür kavramları oldukça önemli bir yer tutmakta, uluslararası ilişkilerin oluşumunda etkin rol oynamaktadır. Ulusların kimlikleri oluşurken, değişirken mevcut sorunlar dokunulmaz olmaktan çıkarılarak, devletin sosyalleşme süreciyle kimlik ve önceliklerini yeniden inşa etmesi mümkündür.

Sosyal İnşacılık Teorisi devletlerin dış politika tercihlerinin ve ulusal kimliklerinin, toplumsal etkileşimler ve normlar tarafından şekillendiğini öne sürer. Alexander Wendt'in "Social Theory of International Politics" (Wendt, 1999). başlıklı eseri ve Nicholas Greenwood Onuf'un "World of Our Making" (Onuf, 2013). adlı çalışmaları, Sosyal İnşacılık Teorisine önemli katkılarda bulunmuş ve devletlerin sosyal inşa süreçlerini anlamak için temel teorik çerçeveler sunmuştur.

Kimlik kavramı da Sosyal İnşacılık Teorisinin en önemli öğelerinden biri olup tezin kuramsal çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kavram ile, bireylerin ve toplulukların kendilerini tanımlama biçimleri üzerinde durularak, devletlerin bu

kimlikleri nasıl inşa ettiği ve bu kimliği kullanarak dış politika oluşturduğu analiz edilmektedir. “Öteki-Ötekilik” söylemi de Türk ve Ermeni kimliklerinin inşası ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini nasıl etkilediğini anlamak için önemli bir kavramdır. Bu ereve, karşıtlıkların, önyargıların ve tarihî anlaşmazlıkların uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri nasıl etkilediğini açıklamaya yardımcı olacaktır.

Özellikle 2000’lerden sonra ortaya çıkan bir kavram olarak küreselleşme ve dijital süreç Dünyayı küçük bir köy haline getirmiş, bu da beraberinde devletlerin birbirleriyle olan katılaşmış sorunları aşma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum aynı zamanda yeni bir kimlik oluşturma süreciyle karşı karşıya kalan ülkeler ve diğer ülkelerle ortaya çıkan ilişkiler yumağı sonucu Sosyal İnşacılığın bir teori olarak gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu tez vasıtasıyla gerek bireysel kimliklerin ve gerekse ulusal kimliklerin değişmeyeceği ancak dönüşebileceği savından yola çıkarak Türk ve Ermeni kimliklerinin dönemsel olarak dönüşümü gözlemlenecek olup İnşacılık Teorisi bu konuda yol gösterici olacaktır.

Tezin Yöntemi

Bu tez çalışmasında kitaplar, gazeteler, ilgili makaleler ve internet ortamı taranarak Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin dn-bugünü araştırılarak, gelecekte ne tür sonuçlara ulaşılabileceği saptanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Teun A. Van Dijk’in eleştirel söylem analizi kullanılarak Türk ve Ermeni elitlerin söylemleri vasıtasıyla Türk ve Ermeni kimliklerinin inşası ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kimlik üzerindeki etkisini araştırmak ve bu söylemlerin iki ülke arasındaki ilişkilere nasıl yansıdağını görebilmeyi hedeflemektedir.

Tezin Varsayımları

Bu tezin varsayımları aşağıdaki başlık ve içeriklere dayanır:

- Kimliklerin İnşası: Bu alışma, kimliklerin toplumsal ve politik süreçlerle inşa edildiği varsayımına dayanır. Türkiye ve Ermenistan'daki milli kimliklerin, tarihi, kültürel ve siyasal etkileşimlerle şekillendiği ve sürekli olarak yeniden inşa edildiği varsayılır.
- tekilik Söylemi: Tez alışması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ötekilik söyleminin etkili olduğu varsayımını ele alır. tekilik söylemi, iki ülke arasındaki ilişkilerde karşılıklı algılar ve ayrımcı dil kullanımı yoluyla kimliklerin diğerini dışlama ve aşağılama sürecini yansıttığı düşünülür.

- Süreklilik ve Değişim: Bu tez çalışması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde süreklilik ve değişim dinamiklerini ele alır. İki ülke arasındaki ilişkilerde zaman içinde belirli sürekliliklerin olduğu, ancak aynı zamanda politik, sosyal veya ekonomik değişimlerin ilişkileri etkileyebileceği varsayılır.

Çalışma, bu varsayımları test etmek ve Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerdeki kimlik tartışmalarını daha iyi anlamak için analiz ve değerlendirme yapmayı hedefler.

Tezin Sınırlılıkları

Türkiye-Ermenistan ilişkileri kapsamında Türk ve Ermeni kimliklerinin inşası ve bu inşa sürecindeki değişimler dönemsel olarak incelenmiştir. Tez, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsız bir devlet olduğu tarihi baz alarak Türkiye-Ermenistan İlişkileri “1991’den günümüze” şeklinde sınırlandırılmıştır.

Tez yazımı ve araştırmalarda Türkçe ve İngilizce kaynaklardan faydalanılmış olup Ermenice bilinmediği için bu dildeki kaynaklardan faydalanılamaması ve ulaşılamaması tezin içeriği ve sonuçları açısından bir eksiklik ve sınırlayıcı bir rol almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KİMLİK TARTIŞMASI

1990'lı yılların başlangıcı, Glostnost, Perestroyka gibi kavramlar Sovyetler Birliği'nin sonunu hazırlamış ve Sovyetler iki kutuplu Dünyadaki yerini kaybetmiştir. Bu durum aynı zamanda dağılan Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden birçok ülkenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dünyanın aldığı bu yeni durum Realist ve Liberalist teorisyenler tarafından öngörülemedi, bu da Sosyal İnşacılık Teorisini gündeme taşımıştır. Bu bölümde, teorinin en önemli ögesi "kimlik" kavram olarak irdelenecek olup, kimliğin uluslararası ilişkiler içindeki önemine değinilerek tezin ana yaklaşımı Sosyal İnşacılık üzerine odaklanılacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve: Sosyal İnşacılık Teorisi

20.yüzyılın sonları aynı zamanda uluslararası ilişkiler alanında da bazı şeylerin sonunu işaret etmiş, pek çok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikleri öngöremeyen Realizm ve Liberalizm yerine Eleştirel Teoriler ve İnşacılık Teorisi bu yeni dönemin gözde teorileri haline gelmişlerdir.

Geleneksel/pozitivist teoriler Yirminci Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan gelişmeleri açıklama konusunda yetersiz kalınca Postmodern Teorilere olan ilgi artmış, güncel politikaları analiz etme, açıklama konusunda daha fazla tercih edilir olmuştur. Rasyonalist Teoriler maddi ve nesnel ontolojiye dayanırken Postmodern teoriler maddi olmayan öznel ontolojiye dayanmaktadırlar (Arı, 2014, s.6). Bu dönemin bir diğer özelliği, Realizm ve Liberalizmin çok fazla önemsemediği kimlik kavramının bu süreçte önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmasıdır.

İnşacılık Teorisi, toplumsal gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğini ve uluslararası ilişkilerin de bir sosyal inşa olduğunu iddia eder. Konstrüktivizm yani İnşacılık Teorisinde normlar, kimlikler, söylemler en temel belirleyici unsurlar olarak ortaya çıkarken; devletler, egemenlik, anarşi, uluslararası kurumlar, ittifaklar, güçler dengesi, büyük güçler, ulusal çıkarlar, güvenlik, anarşi, tehdit, güvenlik ikilemi, barış gibi kavramlar da gerçekliği bütünüyle maddi ve sabit olmayan sosyal inşalar olarak karşımıza çıkarır. (Gözen ve Küçük, s.325).

Sosyal İnşacılık, diğer teorilerin aksine uluslararası normların nasıl ortaya çıktığını ve düzenleyici etkilerini araştırır. Başka bir ifadeyle, devlet kimliği ve çıkarlarını temel kurumsal yapılarla birleştirmeye çalışır. Potansiyel olarak devletlerin

ve diğerk aktörlerin eylemleriyle değışime uğrayan kurumlar böylece yeniden üretilmiş olurlar (Grifiths, s.123).

İnşacılığı; kimliğın uluslararası ilişkilerdeki etkisi, çıkarlar ve eylemlerle olan bağılantılarını inceleyen bir yaklaşım olarak da ifade edebiliriz. Bu açıdan kimlik İnşacılık Teorisi içerisinde oldukça önemli yer tutmaktadır. Kimlik, varlığın kaçınılmaz bir boyutu olup felsefi olarak bir şeyi o şey yapan ögedir. Başka bir ifadeyle kimlik, söz konusu varlığın kim ya da ne olduğunu saptamaktadır. Kimlik sabit olmayıp, farklılık ilişkisi yoluyla oluşan, inşa edilen bir kavram olup, bir toplum içerisinde yaşayan kişinin davranışlarını, görüşlerini etkileyen bireysel ve dışsal olaylardır (Arkan, 2021).

Bireyin kimliğı söz konusu olduğu gibi devlet kavramı ve devletlerin de kimliğı vardır. Wendt, devletin-devletlerin egemenliğini bir toplumsal kimlik olarak görür. Ancak devletin ülkesel olarak denetimi diğerk devletler tarafından tanınıyorsa, “hak” olarak kabul edilir. Bir devletle diğerk bir devlet arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan fayda uluslararası çıkarı oluşturur. Bu da zaman zaman devletleri bencilliğe yöneltebilir. Fakat bu her zaman ortak kimliklerin oluşmasına engel değıldir. Diğerk yandan, uluslararası sistem genellikle bencil devletler tarafından üretilmekte olup kimlik oluşumu bu toplumsal gerçeklikle başlamalı ve yapılar her zaman yeniden üretilmelidir (Diri, Wendt, 2013, s.679-708).

Wendt’e göre devletler diğerk devletlerle yani ötekilerle ilişkilerini sürdürmekte ve sürekli farklı kimlikler edinmekte, ayrıca karşı kimlikleri de etkileyerek bu kimliklere uygun karşı kimlikler oluşurmaktadır. Bu karşı kimliklerin değışmesi zor olmakla beraber imkânsız değıldir. Wendt’e göre kimlik, çıkar ve rasyonelliğe sahip bir birim olan devletin uluslararası hale gelmesi askerî güvenlik, ekonomik gelişme, kimliğın tanımlanması ve ortak kapasite artırımı gibi özelliklere sahip olmasıyla bağılantılıdır. Ortak kimliğın varlığı, uluslararası alanda kabul gören devletin ortaya çıktığını göstermemekle beraber ortak kimliğı ve yaptırımını ortaya koyarak, siyasal otoritenin, ülke yönetiminin uluslararası olması yolunu açacaktır (Diri ve Wendt, 2013, s.679-708).

Sosyal İnşacılık Teorisine göre, devletlerin güvenlik, istikrar, diğerk ülkeler tarafından tanınma ve ekonomik kalkınma gibi devlet amaçlarını meydana getiren birleşik kimliğı vardır. Devlet bu kimlik çerçevesinde ulusal çıkarlarını inşa eder.

İnşacılık Teorisinin belli başlı temsilcileri olarak Nicholas Onuf, Alexander Wendt, Friedrich Kratochwil’i sayabiliriz.

1.1.1. İnşacılık Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Şüphesiz ki İnşacılık Teorisinin ortaya çıkmasının temel sebebi 1980’li yılların sonunda gelişen olayların mevcut uluslararası ilişkiler kuramları açısından öngörülemedesidir.

- Soğuk Savaş sürecinin bitimi,
- Sovyetler Birliği’nin dağılması ve ona bağlı devletlerin artık yeni devletler olarak ortaya çıkması,
- Dünyanın Amerika eksenli bir dünyaya evrilmesi ve buna benzer diğer oluşumlar İnşacılık Teorisini gündeme getirmiştir.

Birey, toplum, uluslararası toplum arasında bir sosyal ilişki, bir sosyal bağ kurulduğu zaman uluslararası ilişkilerden söz edebiliriz. World of Our Making bu bağlamda İnşacılık Teorisinin ilk önemli çalışmalarından birisi olmuştur (Onuf, 2013, s.36). Alexander Wendt’in “Social Theory of International Policy-Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi “ isimli kitabı ise Uluslararası ilişkiler teorileri üzerine en önemli etkiye sahip eserdir.

İnşacı Teorinin veya bir başka ifadeyle Sosyal İnşacılık Teorisinin ortaya çıkış sebeplerine kısaca değinmiştik. Scott Burchill, bu durumu ve diğer disiplinlerin o zamanki durumunu şu şekilde belirtir (Burchill, 2015, s.293):

- Beklenmedik durumlar ve oluşacak yeni dünya düzeninin öngörülmesinde mevcut yaklaşımlar, Neorealistler ve Neoliberaler yetersiz kalmışlardır.
- Bu durum yeni teori ve yaklaşımları gündeme getirdiği gibi Klotz, Kier, Hall ve Lynch gibi genç kuşak akademisyenleri de ortaya çıkarmıştır.
- İnşacı Teori getirdiği yeni kavramlar açısından bu akademisyenler tarafından kabul görmüştür.
- İnsan hakları, egemenlik, kitle imha silahlarının kontrolü, anarşinin etkileri gibi yeni kavramlar gündeme gelmiştir.

1.1.2. İnşacılık Teorisinin Temel Varsayımları

Sosyal İnşacı teorisyenler yaşadığımız Dünyanın sosyal olarak, aktörlerin kimlik ve onların çıkarlarının ise toplumsal olarak inşa edildiğini varsayarlar. Diğer yandan, İnşacı Teorinin en önemli katkılarından biri de Dünya politikasının yeniden şekillenmesinde önemli rol oynayan temel normatif ve kurumsal değişimleri anlamamızı sağlamasıdır (Arı, 2014, 32). Bu bağlamda İnşacı Teori soğuk savaş

sonrası ortaya çıkarak, yeni dünyayı anlama ve açıklama konusunda etkin bir rol üstlenmiştir.

Uluslararası ilişkilerde temel analiz birimi Rasyonalist Teorilere göre devlet ve birey olup, onların varlıklarını beraber var oldukları sosyal ortamdan ayrı ve bağımsız gören bireysel bir ontolojik bakış açısı benimsenir. İnşacı Teoride ise, sosyal bir ontoloji benimsenerek, sosyal varlık olan birey ve devletlerin, onları çevreleyen ve kim olduklarını, ne yapacaklarını şekillendiren normatif anlam ortamından ayrı düşünölemeyeceği savunulur.

Devlet veya devletler, fiziki görünömleri ile değil, onlara yüklenen anlam ve değerlerden dolayı vardır. Mesela günlük hayatta kullandığımız kağıt paralar, finansal piyasalar ve kurumlar vasıtasıyla değer kazanıyorsa, devletler de egemenlik ve hegemonya gibi ortak anlayışlar sonucu varlıklarını belirlemektedirler (Rumelili, 2019).

İnşacılar, sosyal faktörlerin, maddi faktörleri anlamlandırarak hazmettiklerini iddia ederek, devlet politikaları üzerinde güç dengelerinin mi yoksa kimliklerin mi daha belirleyici olduğu hususunda Rasyonalistlerle tartışmaya girmezler. Güç dengelerine yönelik algılar, ben ve öteki ye yönelik kimlik tanımlarıyla şekillendiği için kimlik ve güç dengeleri birbirinden ayırıştırılarak rakip olarak korunabilecek değişkenler değildir. Kimlik tanımlamaları değiştikçe güç dengesine yönelik algılar da değişecektir (Rumelili, 2019).

1.1.3. Sosyal İnşacılık Teorisinde Farklı Bakış Açıları

Her teori veya yaklaşımda olduğu gibi İnşacılık Teorisinde de farklı bakış açıları, farklı düşünceler, düşünörler söz konusudur. Martha Finnemore’a göre İnşacı bir yaklaşım, güç ve ilginin önemli olduğunu inkar etmez. Bunun yerine, farklı ve önceden belirlenmiş bir dizi soru sorar; çıkarların ne olduğunu ve gücün hangi amaçlara ve hangi araçlarla kullanılacağını araştırır (Finnemore, 2021). Giddens’ın yapılanma teorisinde birey aktör olarak ön plandayken (Giddens, 2021). İnşacılık Teorisinde ise bireyin yerini devlet almıştır. Neorealizmi maddeci ve bireyci olarak nitelendiren Alexander Wendt, İnşacılığın özneler arası etkileşim sonucunda ortaya çıkan sosyal bir gerçekliği ifade ettiğini belirtir. Ona göre İnşacılık, düşünsel ve kültürel ögelere birincil ve özerk bir anlam yüklemiş olup, bu anlam da bireysel değil, özneler arasıdır (Wendt, 2021).

Giddens, Finnemore, Lantis, Ruggie, Eagleton gibi isimler de İnşacı Teoriye düşünceleriyle katkıda bulunmuşlarsa da teorinin gündeme gelmesi Onuf'un "*World of Our Making*" adlı çalışmasıyla başlamıştır. Konstrüktivizm ismini ilk olarak bu anlamda kullanan da Nicholas Onuf olmuştur (Onuf, 2013). O nedenle bu bölümde teoriye olan yoğun katkı ve çalışmalarından dolayı Wendt ve Onuf'un görüşlerine yer verilecektir.

1.1.3.1. Alexander Wendt

İnşacılık Teorisinin en önemli kişisi şüphesiz Wendt'tir. Onun en önemli eseri Social Theory of International Policy (Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi), (Wendt, 2012). olup onun teoriye dair düşüncelerini şu şekilde ifade edebiliriz:

Wendt, Pozitivist ve Post-Pozitivistlerin ileri sürdükleri düşüncelerin uluslararası ilişkileri iki kutuplu hale getirdiğini söyler. Çoğunluğu teşkil eden Pozitivistler sosyal bilimlerin dünyayı giderek daha doğru anlayabileceğimizi, epistemik olarak imtiyazlı bir söylem olduğunu söylerlerken, Postpozitivistler ise bilime verilen bu imtiyazlı statünün karşısında yer almışlardır. Wendt, işte bu iki karşıt düşünce arasında bir yol bulmaya, inşa etmeye çalıştığını belirtir (Wendt, s.59). Bazılarının bir orta yol olmadığını iddia edebileceğini ve haklı olabileceklerini söyleyen Wendt, bu durumla ilgili iki tez öne sürer (Wendt, s.60);

- Gerçekten önemli olan orada ne olduğudur, bizim onu nasıl bildiğimiz değil.
- Bilim metoda değil soruya dayalı olmalıdır.

Wendt, uluslararası ilişkilerde güç ile askeri yeteneği, çıkar ile de servet için duyulan bencil arzuyu ifade eder. Ona göre, güç ve çıkarın etkisi onları meydana getiren düşüncelerin içeriğinde saklıdır (Wendt, s.175).

Kültür kavramına da değinen Wendt, normlar, kurallar, kurumlar, ideolojiler, örgütler ve tehdit sistemlerinin kültürün bir parçası, bileşiminde yer alan kavramlar olarak ifade eder. Wendt' e göre kültüre dair iki esas yaklaşım vardır:

- Konstrüktivist
- Rasyonalist.

Uluslararası ilişkilerde Konstrüktivistler kültür kavramını sadece kısa bir süre önce kullanmaya başlamışken ortak bilgiye dayalı söylem, normlar ve ideoloji şeklindeki bir ilgi başlangıçtan itibaren çalışmalarının merkezinde yer almaktaydı.

Kültür, çıkarları sıklıkla inançların üzerinde tutan bir materyalizm ile ilişkilendirilen Rasyonel Teorinin ise çok daha uzağında görünmektedir (Wendt, s.183). “*Kültür, bir düzeyde kafalardaki inançlar, kolektif temsiller ve bilgidir*”, diyen Wendt, grup inançlarını ise bir grubun kim olduğunu ve diğerleri ile nasıl bir bağ kurduğunu ortaya koyan, kolektif hafıza, mitler, sözlü anlatımlar ve gelenekler içinde yazılıdır, şeklinde ifade eder (Wendt, s.207).

Konstrüktivizmin uluslararası bir siyaset teorisi olmadığını ve açık uçlu olduğunu öne süren Wendt’e göre, kapitalizm, aileler ve devletler gibi herhangi bir biçime uygulanabilir. Bu konuda somut bir şey söylemek için hangi aktörleri (analiz birimleri) ve yapılarıyla (analiz düzeyleri) ilgilenilmesi gerektiğini ifade etmek gerekir (Wendt, s.243).

Kimlik kavramını uluslararası ilişkilerin İnşacı çerçeveden okunabilmesi için anahtar kavram olarak gören Wendt, kimliğin neye aitse onu ifade ettiğini, anlam kazandırdığını ve “ben ve öteki” ‘ne ait düşüncelerin kimliğin parçası olabileceğini söyler. Hem iç hem de dış yapılar kimliğin oluşumunda rol alırlar. Kişisel, tip, rol, kolektif kimlik kavramlarına da değinen Wendt, farklı tür kimliklerle karşılaşabileceğimizi söyler (Wendt, s.280).

Wendt’e göre aktör, kişisel kimlik açısından bir kimliğe sahip olabilir. Bunu da sağlayan maddiyattır. Kişi bir bedene sahipken devletler, üzerinde bulunduğu ve egemenlik haklarına sahip olduğu ülke toprakları ve tek tek kişilerden-yurttaşlardan oluşur. İnsan açısından bir tek beden söz konusu iken, devletler açısından birçok beden ve ülke toprakları gündeme gelir. Fakat aktörlerin kişisel ya da kurumsal kimliğini av köpeklerinden ayıran düşünce ve faaliyetlerin ayrı bir alanı olarak benliğin bilinçliliği ve belleğidir. (Wendt, s.244).

Wendt’in devlet - devletler hakkındaki düşünceleri ise şu yöndedir (Wendt, 2021).

“Nasıl insanlar olmadan bir (insan) toplumu olamazsa devletler olmadan da bir devletler sistemi olamaz. Birimler kendi sistemlerini mümkün kılar. Ayrıca, en azından toplum açısından, bu birimlerin amaca yönelik hareket eden aktörler olduğu gerçeği bir fark yaratır. Her ne kadar toplumda amaçlanmamış birçok şey olsa da eğer insanlar amaçlı hareket eden varlıklar olmasaydılar toplum çok farklı bir yerde olurdu. Devletler de benlik bilinci olan amaçlı aktörlerdir, devletler de insandır ve bu uluslararası sistemin doğasını etkiler.”

Wendt, 1994 yılında yayımladığı “Collective Identity Formation and International State – Kollektif Kimlik Oluşturma ve Uluslararası Devlet”, (Wendt, 1994). başlıklı makalesinde, İnşacılığı, uluslararası sistem kapsamında yapısal bir teori olarak tanımlarken devlet merkezli uluslararası ilişkiler teorilerinin, yapısal değişimi açıklayamaması sebebiyle terk edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Realizm ve Rasyonalizmi eleştiren Wendt, uluslararası politikanın bir anlamda materyalizme yani maddeciliğe dayandığını ve yeniden üretiminin, dönüşümünün yerel ve uluslararası düzeyde özneler arası dinamiklere dayandığını söyler. Devlet sistemi içerisindeki kilit yapıların, maddi değil özneler arası olduğunu belirten Wendt, devletin kimlikleri ve çıkarlarının, dışsal olarak verili olmayıp aksine sosyal yapılar tarafından inşa edildiğini ifade eder. Wendt, devlet merkezli bakış açısına sahip olmakla beraber devletin çıkarlarının verili olmadığını, inşa edildiğini düşünür.

Wendt’e göre kapitalist devletler, faşist devletler, monarşik devletler ve benzeri rejim tipleri tip kimliklerindendir. Tip kimlikler, birey açısından sosyal kategoriye veya tutumlar, değerler, dil, bilgi, görüşler gibi yeteneklere, bölge, doğum yeri gibi tarihi özelliklere ve benzeri bazı özellik ya da özellikleri paylaşan ya da paylaştığı düşünülen insanlar için kullanılan etikete gönderme yapar (Wendt, 2012, 281).

Dış politika uzmanları tarafından devletlere uygulanan rol kimliği ise uluslararası sistemin kötü bir şekilde kurumsallaşmış olması sebebiyle sistemsel uluslararası ilişkiler açısından uygulanabilirlik sorunu taşımakta ve beraberinde bazı soruları gündeme getirmektedir (Wendt, 285). Kollektif kimlikten de bahseden Wendt, benlik ve öteki arasındaki ilişkinin kolektif kimlik vasıtasıyla özdeşleşmeye doğru gideceğini belirtir. Benlik-öteki arasındaki bu süreç bulanık, bilişsel bir süreçtir. Benliğin sınırlarını ötekini kapsayacak şekilde genişletmesini gerektirir. Bunu da onları tek bir kimlik altında birleştirmek için yapar (Ertem, 2021).

Aynı teori çerçevesinde değerlendirilmelerine rağmen Onuf ile Wendt arasında da zaman zaman karşılıklı eleştiri ve farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin, Onuf Konstrüktivizmi yeni kuşaklara tanıtmadaki başarısından dolayı övülürken, derin felsefi eleştirel konulardan uzak durması ise eleştiri konusu olmuştur. Bir kişinin hem Realist, hem de İnşacı olup olamayacağının sorgulanmasının gereksiz olduğunu düşünen Onuf, “*neden bu konuda endişe ediyoruz ki, zaten hepimiz çok önceden realizmin işgaline uğramadık mı?*” diye sormaktadır (Ertem, 2021).

Davut Ateş, Konstrüktivist teorisyenler arasındaki farkı şu şekilde ifade eder (Ateş, 2021, s.232):

“Başlangıcında refleksif epistemolojiye sahip olan konstrüktivizm, Wendt’in çalışmasıyla sosyal ontolojiye bağlı kalarak pozitivist epistemolojiye yönelmiş, uluslararası ilişkilerin sosyal teorisinin sosyal gerçekliğin ortaya konması bağlamında disiplin içinde ana yaklaşımlardan biri haline gelmiştir. Ancak, sosyal ontolojinin pozitivist epistemolojiyle ne kadar uyumlu olduğu sorununa bağlı olarak Konstrüktivizm bütünlüğünü kaybetmiştir. Wendt’in izlediği yöntem takip edildiğinde ‘sosyal gerçeklik’in açıklanması anlamında pozitivist görünen yaklaşım, Onuf takip edildiğinde hala refleksif yorum ekseninde bulunmakta ya da Kratochwil’in kural merkezli çözümlemeleri kapsamında normatif niteliği ön plana çıkmaktadır.”

1.1.3.2. Nicholas Greenwood Onuf

Sosyal inşacılık yaklaşımının en önemli kişisi Wendt olarak ifade edilse de bu alanda çalışmalar yapan ilk kişi “ World of Our Making “ adlı çalışmasıyla Onuf’tur. Kenneth Arrow, J.L. Austin, Max Black, Michael Foucault, Anthony Giddens, Jurgen Habermas, Lawrence Kohlberg, Harold Lasswell, Talcott Parsons, Jean Piaget, G.A. Pocock, John Roemer, John Searle ve Sheldon Wolin gibi düşünürler Onuf’un beraber çalıştığı ve uluslararası ilişkiler kurallarını bir araya getirdiği, kaynakları ve etkilerini açıkladığı kişilerdir (Onuf, 2013, s.2).

Onuf’a göre, insanlar sosyal gerçekliği sosyal olabilen varlıkları olarak kendileri için inşa eder veya oluşturur (Onuf, s.14). Basit bir ifadeyle, insan ve toplum birbirini inşa eder ya da oluşturur. Onuf, felsefi bir konum olarak İnşacılığın tek başına ona ait olmadığını, çağdaş felsefede dikkate değer bir takibe sahip olduğunu ve sosyal teori, varyasyonlar ve dereceler halinde geldiğini belirtir. İnsanlar ve toplumun birbirini ürettiğini öne süren Onuf, sosyal yapının bir parçası olan etnik kimliklerin bu sosyal düzeni, sosyal düzenin de bu kimlikleri inşa ettiğini ve etkinlik derecelerini belirleyebildiğini söyler (Onuf, s.50). İnşacı yaklaşım içerisinde Wendt ile Onuf’un ayrıldıkları görüş farklılıkları mevcuttur. Bunların ilki, uluslararası ilişkilerdeki aktörlere bakış açısından kaynaklanmaktadır:

a) Wendt, uluslararası ilişkilerde en belirgin aktörü devlet olarak görürken, bu anlamda devletin bütüncül olup sosyal etkileşimlerden bağımsız olarak verili olduğunu söyler.

Devlet diğer devletlerle iletişim ve etkileşimde bulunarak kendi kimliğini oluşturur, inşa eder. Onuf ‘a göre ise kural ağırlıklı İnşacılık Teorisi çerçevesinde, aktör olarak birey ifade edilir (Onuf, s.60).

b) Amil bir başka ifadeyle aktör ve sosyal yapı ilişkilerinin inşası konusunda da Wendt ve Onuf’un ayrıldıklarını görüyoruz. Her ikisi de yapı ve amilin birbirlerini bu inşa sürecinde düşünsel ögelerin etkilediğini ifade ederken bu ögeler Wendt ve Onuf’da farklılık gösterir. Wendt bu düşünsel ögeleri kültür, ideoloji ve paylaşılan düşünceler olarak açıklarken, Onuf ise dil, söylem ve kurallar olarak belirtir (Wendt, 2012, s.39-143).

Onuf, Giddens’ın yapılaşma kuramı çerçevesindeki düşüncelerinden yola çıkarak kendi savını hazırlamıştır. Giddens, insan ile toplum arasındaki sosyal inşayı karşılıklı ve sürekli bir süreç olarak görürken bu sosyal inşanın en belirgin özelliğinin interaktif nitelikte olmasından kaynaklandığını söyler (Onuf, 2013, s.58). Onuf ise, kuralların etkisine değinerek, kurallar yapı ve amillerin karşılıklı özneler arası inşa sürecini oluşturduğunu, yani yapı ve amillerin bu inşa sürecinin kuralları vasıtasıyla gerçekleştiğini söyler. Tüm sosyal ilişkiler ve eylemler kurallar tarafından yönetilmekte, tüm davranışlar kurallar tarafından saptanmaktadır (Onuf, s.49).

Onuf’a göre kurallar söz eylemlerden türemekte, kuralların oluşumu ve sınıflandırılmasında söz eylemler etken rol oynamaktadırlar. Her tür sosyal kural hem inşacı hem de düzenleyici özelliğe sahiptir (Onuf, s.83).

1.2. Kimlik Kavramı ve Dış Politika

Kimlik, Kendimizi çevremizdeki insanlara tanıtırken veya onlarla iletişim kurmak isterken kullandığımız bir araç, başka bir ifade ile bu kimlik karşılığı karşımızdakilerden beklediğimiz anlayış ve beklentilerdir. Bunu içinde bulunduğumuz sosyal ortam, ilişkiler, anlamlar, kurallar ve normlar belirler, destekler. Kişinin kimliği bir bakıma bulunduğu çevre, yanında ve karşısındaki insanlara göre tanımlanır, yorumlanır (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2021, s.1184).

Kendi kimliğimizin oluşumu doğuştan olduğu gibi büyük ölçüde bu karşıtlık ve ötekiliğin sonucudur. Kimlik, kendimizi dışardakilere, çevremizdekilere veya dış dünyaya tanıtırken bizi “ötekilerden” ayırt etmeye yarayan bir araçtır. Karşımızdaki kişi veya kimlikler bizim kimliğimizi belirler. Kimliği belirleyen, tanımlayan ve ona anlam kazandıran “öteki” dir.

Kimlik, kişinin veya ulusların kim olduğuyla ilgili bir kavram olup iki temel bileşeni vardır. Bunların ilki tanımlama ve tanıma, ikincisi ise aidiyettir. Kişinin

toplum içerisinde sahip olduğu bireysel sıfat ve kendini tanımlaması bir ihtiyaç olup insana özgüdür. Bu tanınma ve tanıtmanın araçları ise konuşma dili, yazma dili ve kültürel davranışlardır (Yıldız, 2007, s.10).

Toplumsal yaşamın ortaya çıkardığı kimlik, aynı zamanda farklı bakış açılarını, inançları, gelenek ve görenekleri ve yaşam biçimlerini de ortaya çıkarmakta olup toplumlar arasındaki bu farklılıklar sebebiyle beraber yaşama olgusunu güçleştirebilmektedir (Yıldız, 2007). Örneğin, Almanya'daki Türkler ve Alman toplumu arasındaki farklılıklar zaman zaman birbirini anlamayı ve bir arada yaşamayı zorlaştırmaktadır.

Kimlik, insanın varoluşuyla beraber ortaya çıkan bir kavram olup 1960'lı yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik bir kültür oluşturabilmesi ve bunu sonraki nesillere aktarabilmesidir. İnsan, aynı zamanda hem kendisini hem de kendisi dışındakileri tanımlayabilen bir varlıktır. Geleneksel toplum yapılarında ortak değerler, biz bilinci ve kapsayıcı üst kimlikler daha ön plandadır. Ayrıca toplum ve üst kimlikler nezdinde din ve inanç olgusu merkezi bir yer tutmaktadır (Anık, 2018).

Kimliğin tek başına bir anlamı, karşılığı olmakla beraber “öteki” ifadesi ile daha yoğun bir şekilde etkisini gösterdiğini görürüz. Keyman, ben-öteki arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder (Keyman, 2000, s.5):

“Öteki'nin modern benliğin kuruluşuna dahil olduğunun kabulü ile öznel arası alana yönelme Habernasçı ve Gramscici eleştirel kuramların birleştirici ve Avrupa merkezli insan-özne anlayışının temel zayıflığını ön plana çıkarır. Ötekinin konumundan çıkarak yaklaşıldığında ise uluslararası sistemin yapısı üzerine düşünmek ve sistemi işleten bir mekanizma olarak dahil etme/dışlama pratiğine direnmek için gereken etkili stratejileri üretmek açısından oldukça sorunlu görünmektedirler. “

Funda Ereker ise, “Ben-Öteki”yi kavram haline getiren, ikisi arasındaki ilişki ve kimlik oluşumunu ilk ele alan kişinin Hegel olduğunu söyler (Ereker, 2010, s.57);

“ Hegel, ben ve öteki arasındaki ilişkiyi kurarak kimlik konusundaki kuramsal işleyişin ilk aşamasının temelini atmıştır. Hegel'e göre, ben/özne, durumuna ancak öteki var olduğunda ulaşır, ben/özne olarak varlıktır. Yani, öteki yoksa ben de yoktur. Her ikisinin de var oluşu birbirine bağlıdır. Kısaca, Hegel'in kurduğu düşünce sisteminde ben'in, kendisini bulabilmesi için mutlaka kendinden başka bir nesneye ihtiyacı vardır.”

Wendt, Konstrüktivizmin materyalizmden farklı olarak insan topluluklarının yapısının kültürel olduğunu, Rasyonalizmden farklı olarak ise bu yapıların sadece davranışı düzenlemediğini, ayrıca kimlikleri ve çıkarları da inşa ettiğini ifade eder (Wendt, 2012, s.243). Sosyal bilimlerin diğer alanlarından alınarak uluslararası ilişkiler disiplinine uygulanan kimlik kavramıyla, ele alınan aktörün kendisini ve çevresindeki diğer aktörleri nasıl tanımladığı yer almaktadır. İnşacı Teoriye göre kimlik, çıkar ve güç kavramlarına göre daha fazla öneme haizdir. Aktörler öncelikle kim ya da ne olduklarını tanımlayacak ve daha sonra tanımladıkları kimlik rolüne uygun olarak çıkarlarının neler olduğunu saptayacaklardır. Hiçbir aktör bir kimliğe sahip olmadan neyin kendi çıkarına, neyin aleyhine olduğu konusunda bir karara varamaz (Wendt, s.287).

Wendt, kimlik oluşumuna bir sebep olarak da taklidi öne sürer. Buna göre, aktörlerin kimlik edinimi başarılı buldukları diğer kişileri taklit ederek anlayışlarını benimsediklerinde oluşur. Diğer yandan ötekilerin olumlu davranış ve iyi örnek oluşumu, kimliklerin ve onlarla bağlantılı çıkarların öğrenilmesi aktörlerin kimlik oluşumunu sağlamlaştıracaktır. Bu “değerlendirmelerin yansıması” ilkesi olarak bilinir. Eğer öteki, benliğe dostça ve olumlu bir tavır içerisinde gözükmezse o zaman yansıyan ön değerlendirmeler ilkesi gereğince benlik, bu durumu kendi düşünce yapısı içine entegre etmeyi deneyecektir. Buradan yola çıkarak tüm ötekilerin eşit derecede önemli olmadıklarını söyleyebiliriz (Wendt, s.399-400).

Wendt, materyalistler kimlik oluşumunun hakim mantığı olarak doğal seçilime ağırlık verirlerken kendisinin kültürel seçilime ağırlık verdiğini söyler (Wendt, 409-410);

“Kültürel seçim organizmaların yeniden üremesine uyarlanabilir olduğundan devletler için de geçerli olması gerektiğine inandığım bir ilke olup doğal seçim belli bir düzeyde daha temel bir rol oynar. Ancak Lamarkçı “ikili miras” yaklaşımının kilit anlayışına göre, bu doğru olsa bile, kültürel seçim kültürel biçimlerdeki değişimlerin çoğunu yine de açıklayabilir ve doğal seçilimin içinde işlediği örüntüleri yaratabilir. Bunun uluslararası tarihin sıklıkla bir özelliği olan bencilce devlet kimlikleri için geçerli olup olmadığını bilmiyorum, fakat hem doğal hem de kültürel seçim mekanizmalarının onların evriminde etkili olabileceklerini düşünmek için bazı nedenleri belirttim. Benim ortaya koyduğum modelle Rasyonalistlerin ortaya koydukları model arasındaki fark, aktörler iletişime girdiğinde ne olup bittiğine ya da neyin risk altında

olduğuna dair farklı bir kavrayıştır, yani kimliklerin ve çıkarların yeniden üretimine karşı belli kimlikler ve çıkarlar temelindeki stratejik tercihlerdir.“

Anthony D. Smith ise kimliği bireysel kimlik, kolektif kimlik ve milli kimlik olmak üzere 3’e ayırır. Smith’e göre, toplumsal rol ve kültürel kategoriler bireysel kimliği oluşturur (D. Smith, 1999, s.15). Smith, kolektif kimliği de kendi içinde cinsel kimlik, mekân ya da ülke/toprak, sosyo-ekonomik toplumsal sınıf, dinsel kimlik, etnik kimlik olmak üzere kategorilere ayırır. Cinsel kimlik, diğer kolektif kimlik türleri karşısında daha zayıf kalırken, mekân ya da ülke/toprak kimliği hususunda, bölgelerin yerel bölgelere, onların da farklı yerleşim yerlerine bölünebilme özelliğinin olduğunu açıklar. Sosyo-ekonomik toplumsal sınıf kategorisini ise çağrısının duygusal bakımdan sınırlı çekiciliğinden ve kültürel derinlikten yoksun oluşundan dolayı sağlam bir kolektif kimliğin dayanağı olarak ele almak güçtür. Kimliğin ve topluluğun anlamı bakımından sınıfı dayanak olarak kullanma amaçlı her çabanın bazı sınırları vardır. Diğer farklılıklar gibi sınıflar da bölgesel olarak dağılmıştır ve ekonomik çıkarla ilgilidir. Dinsel kimlikler iletişim ve toplumu bir arada tutma ihtiyacından doğarken, sınıf kimlikleri ise üretim ve takas alanlarından doğar. Diğer yandan kültür ile kültürü oluşturan ögeler ise değerler, semboller, mitler ve görenekler arasında bir sıralamaya tabidirler (D. Smith, s.17).

Dinsel topluluklarla etnik kimlikler çoğu zaman yakından ilgilidir ve Dünya dinleri, yayılmacı bir politika izlerken, etnik topluluklar en dindar cemaatler haline gelirler. Ermeniler, Yahudiler ve Habeşlileri bu (etnik-dini) çakışmanın örneği olarak verebiliriz. Dini ve etnik kimlikler benzer bir kültürle sınıflama ölçütünden gelmekte olup bazen çakışır bazense birbirlerini güçlendirirler. Birey olarak ya da birlik olarak güçlü cemaatleri harekete geçirebilir, besleyebilirler (D. Smith, s.21).

Kimlik konusu yukarda bahsettiğimiz anlam ve fonksiyonlarının yanında dış politika oluşturma konusunda da önemli bir kavram olarak kendisini göstermektedir. Uluslararası ilişkilerde uluslararası politika ve dış politika olmak üzere iki temel alt disiplin bulunur. Uluslararası politika, uluslararası sistemin yapıları ve süreçlerine odaklanıp uluslararası sistemin işleyişine açıklamalar getirmeye çalışırken, dış politikanın konusu ve odağı ise uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerdir (Eralp,2014, s.34).

Bir ülkenin dış politikası hem ulusal hem de devlet kimliğini yansıtır. Ulusal kimlik sosyal aktörler tarafından inşa edilirken devlet kimliği ise devlet elitleri

tarafından oluşturulur. Kimliklerin dış politika üzerindeki etkisine bakıldığında ise sosyal olarak inşa edilen dünyamızda kimlikler aktörlere, kendileri ve diğerleri (ötekiler) hakkında bilgi verir, aynı zamanda mensubu olduğumuz uluslararası sistemde devletlerin davranışlarını belirleyen çıkarları ve öncelikleri tanımlar (Efegil, 2012, s.232). Her ülkenin devlet gücünü artırmaya çalıştığı, çıkarına göre hareket ettiği varsayımı ilk başta kabul görse de her devlet kendi iç veya dış koşullarından kaynaklanan sebeplerle bunları farklı tanımlamaya, değerlendirmeye çalışacaktır.

Ulusla devlet arasındaki ilişki, ulusal devlet biçimlerinin oluşmasına yol açmaktadır. Bunu da yapısal, örgütsel ve siyasi açılardan analiz edebiliriz. Yapısal açıdan ulus devlet, devlet ulus biçimleri, örgütsel açıdan üniter devlet ve federatif devlet, siyasal açıdan bakıldığında demokratik devlet, emperyal devlet biçimleri gözlemlenmektedir. Ulus devleti güçlü bir uluslararası kimlik ve sağlam bir meşruiyet üzerine otururken, ulusun yaşadığı alanda da mutlak bölgesel bir kimliğe sahiptir. Ulus devlette devlete egemen olan ulusal kimlik, devletin denetimini elinde tutan etnik grubun kimliğidir. Devlet ulus modelindeyse devlet, ulusun yaratılmasında aracı bir rol oynar ve ulustan önce gelir. Devlet tek bir kültürel unsuru genelleştirir. Ortak bir dil, ortak bir din veya ortak bir gelenek ortaya çıkar (Erman, 2011, s.17-18).

Dış politika beraberinde ulusal çıkarı da taşır. Wendt; George ve Kohane'nin üç adet ulusal çıkar belirlediğini söyler:

1. Varlığını sürdürme
2. Kendi kendini yönetebilme
3. Ekonomik özgürlük

Hayat, özgürlük ve mülkiyet olarak nitelendirilen bu çıkarlara Wendt, dördüncü bir madde ekler; "kolektif özsaygı" (Wendt, s.291).

Devlet ve toplum yapısı eğer güvende olacaksa bu dört çıkarın karşılanması gerekir. Aksi takdirde devletlerin dış politikalarında ne yapabileceklerine başka güçler karar verecektir. Bu da güvenlik ihtiyacını karşılayamayan devletlerin yok olma tehlikesiyle yüz yüze gelmesi demektir. Devlete karşı bir saldırı söz konusuysa varlığını sürdürmenin tek yolu mücadele ederek karşılık vermektir (Wendt, s.295).

Anarşiyi Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı olarak adlandıran Wendt, anarşik düzenleri askeri rekabet, güç dengeleri ve kendi başının çaresine bakma sistemleri olarak ifade eder (Wendt, s.306). Anarşik yapılar devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını mı, yoksa sadece davranışlarını mı etkiler, sorusuna ise şu yanıtı verir (Wendt, s.307):

“Rasyonalistler devletlerin, kimliklerinin, çıkarlarının değil, sadece davranışlarının sistemin yapısını etkilediğini varsaymaktadır. Buna karşılık uluslararası sistemin yapısının da devletler üzerinde inşa edici etkileri bulunduğu şeklindeki bütüncül varsayımı öne sürüyorum.”

Ulusal çıkar ve ulusal kimlik konularında farklı yaklaşımlara yer veren İnşacılık Teorisi ulusal çıkarları değişken, ulusal kimlikten fazlasıyla etkilenen veriler olarak belirtir. Ulusal kimlikte aynı şekilde değişken olup hem iç güçler hem de dış güçler tarafından şekillenmekte ve değişmektedir. Ulusal kimlikteki bütün bu değişimler ulusal çıkarları da etkilemekte ve zaman içerisinde değiştirmektedir. Bu durumda, devletlerin uluslararası sistemde aldığı kararlara, davranışlara, ulusal çıkarlara bakmak yerine ulusal kimliklere de odaklanmak daha yerinde bir karar olacaktır. İnşacı teorisyenlere göre devletlerin kendi aralarındaki iletişim ve etkileşim çabaları da kimliklerin ve çıkarların oluşumunda önemli rol oynar. Uluslararası sistem bu iletişim süreçlerinde yeni bir şekil almakta, yeniden yaratılmaktadır (Öztürk, 2020).

Soğuk Savaşın sona ermesi güvenlik kavramının farklı tanımlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda güvenliğin ekonomik, siyasal ve çevresel boyutları artık daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum aynı zamanda Türk dış politika uygulamalarını da etkilemiştir. Ortaya çıkan yeni durum konusunda Türkiye çok fazla etkili olmasa da bundan etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Yeni süreç aynı zamanda Kemalizm ve Yeni Osmanlılık gibi kimlik tartışmalarının da gündeme geldiği, tartışıldığı bir süreç olmuştur (Ayata, Yücel, s.3). Türkiye’nin bu dönemde diğer bir açılımı da Afrika ülkeleriyle kurduğu diyalog ve iş birliği çabaları olmuştur.

Aksoy-Çemrek kimliğin dış politika üzerindeki etkisini şu şekilde özetler (Aksoy ve Çemrek, 2010, s.150-167):

*“ - Bir devletin uluslararası sistemdeki yeri,
-Bir devletin bulunduğu coğrafyadaki yeri ve fonksiyonu,
-Bir devletin dış politika amaçları,
-Bir devletin dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığı diplomasi.”*

Kimlik kavramının İnşacı Teorinin en önemli öğelerinden biri olduğunu ifade etmiştik. Gerek birey kimliği ve gerekse grup kimlikleri ve ulusal kimlikler zaman içerisinde, belirli süreçlerde inşa edilirler. Kimliğin inşacı yaklaşım açısından bir diğer

önemi aynı zamanda uluslararasıdaki karşılıklı dış politikayı da etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Kimlik, sabit olmayıp farklı süreçlerde yeniden oluşur, üretilir.

Türk ve Ermeni kimlikleri de farklı süreçlerden geçerek bugünkü formunu almıştır. Bunda elbette ki Türklerin ve Ermenilerin yaşadıkları olayların, özellikle kendi aralarında yaşadıkları olayların rolü büyüktür. Yoğun olarak gündeme gelen 1915'teki sözde Ermeni soykırımı, Türkler açısından Ermenilerin Türklere ihaneti olarak değerlendirilirken, Ermeniler açısından da bir soykırım olarak değerlendirilmekte, Türk ve Ermeni taraflarının birbirlerine bakışları ve ulusal kimliklerinin oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Soğuk savaşın sona ermesi değişmez, yıkılmaz denilen bir dönemin sona ermesi açısından her iki toplumun da birbirlerine duydukları kalıplaşmış düşünce, duyguların değişimi için bir fırsat olmuştur. Mevcut kimliklerin değişime uğraması için karşılıklı ilişkilerin başlaması gereken bir durum olarak ortaya çıkmış, bunda da Türk hükümetleri önceliği almış, mesafe kat etmiştir. Ancak istenilen, arzu edilen hedefe henüz ulaşamamıştır. O nedenle Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri incelerken Türk ve Ermeni kimliklerinin oluşumu ve incelenmesi ilişkilerin bundan sonraki seyrine ışık tutacaktır.

Birinci bölümde tezin kuramsal çerçevesini teşkil eden Sosyal İnşacılık Teorisi hakkında bilgi verilmiş olup ayrıca bu teori kapsamında önemli bir yer tutan kimlik kavramı üzerinde durulmuş, bu bağlamda Alexander Wendt ve Nicholas Onuf'un görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise kimlik kavramına dayanarak Türk ve Ermeni kimliklerinin geçirdiği aşamalar ve bugünkü Türkiye-Ermenistan ilişkilerine yansımalarını göreceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK VE ERMENİ KİMLİKLERİNİN İNŞASI

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası düzen ve diğer teorilerin formül üretmediği ve öngöremediği bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerini bu süreçte ortaya çıkan İnşacılık Teorisi açısından değerlendirme gereği ortaya çıkmıştır. İnşacılık Teorisi tezin temel analiz yöntemi olup “kimlik” ve “öteki” gibi kavramlar bu analizi gerçekleştirmemizde destekleyici kavramlar olarak yer almaktadır. O nedenle, tezin bu bölümünde Türkiye ve Ermenistan devlet kimliklerinin inşa süreçlerini anlayabilmek açısından her iki devletin geçirdiği evreler dönemsel olarak incelenecektir. Diğer yandan bu bölüm ile Türk ve Ermeni toplumları nezdinde “biz”-“öteki” bakış açılarını da daha anlaşılır kılmak amaç edinilmektedir.

2.1. Türkiye ve Ermenistan’da Milli Kimlik İnşa Politikaları

Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkiler gündeme geldiğinde güncel olaylardan ziyade geçmişe dair iki ülke arasında yaşanan sorunlar, özellikle 1915 olayları ve sözde Ermeni soykırımı gündeme taşınarak geliştirilen ulusal kimlikler ön plana çıkmaktadır. İki ülkenin bu bağlamda mevcut sorunları aşabilmesi için ikili ilişkilerin başlatılması kaçınılmaz olmakla beraber aynı zamanda, maziye dair inşa edilen ulusal kimliklerin irdelenmesi ve geçmişte yaşananların etkisinin azaltılmasıyla kalıcı bir dış politikaya ulaşmak mümkün olacaktır (Öztürk E. 2022). İnşacı Teoriye göre gerek birey kimlikleri ve gerekse devlet kimlikleri karşılıklı ilişkilerle oluşturulmaktadır. Bu yapıldığı takdirde her iki ülke kimliğinin dönüşümü söz konusu olabilecek, bu da ilişkilerin geliştirilmesinde bir dönüm noktası olacaktır. Mevcut haliyle devlet kimlikleri mazideki olayların etkisi altında süregeldiği için her iki toplum arasındaki mevcut kimlik algısı devam etmekte, yerine bir başka kimlik algısı veya inşası konulamamaktadır. Bu konuda İnşacı Teori başvurulabilecek açıklayıcı bir yaklaşımdır (Öztürk E. 2022).

Bu bölümde, farklı dönemlerde Türk ve Ermeni kimliklerinin inşası gözlemlenerek her iki ülke bağlamında kimlikle ilgili saptamalar yapılacaktır ve mevcut sorunlara çözüm yolları aranacaktır.

2.1.1. Türk Kimliğinin İnşası

Tez çalışmasının bu bölümünde diğer devletlerin yaşadığı ulus olma süreci bu defa Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği ulus olma, ulus inşası süreci incelenecektir. Bu sürecin incelenmesi bugünkü Türk kimliğinin kapsamını ortaya çıkaracaktır. Osmanlı toplum yapısı içerisinde etkin bir role sahip Ermeniler, İkinci Meşrutiyetle beraber (1908) değişen devlet yapısıyla eşit haklara sahip vatandaşlar haline gelmişlerdir (Zürkher, 2000, s.187). 1914'te ise artık bu durumun da onlar açısından yetersiz kalması üzerine bir devlet kurma-devlet olma düşüncesine yönelmişlerdir. Türk kimliği ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasıyla beraber bir ulus devlet kimliğine bürünmüştür.

Günümüz Ermeni kimliğinin ortaya çıkışı Tanzimat'la başlayıp Osmanlı-Rus Savaşıyla (1877-1878) etkisini artırırken, Türk kimliği ise Osmanlı İmparatorluğu'nu miras olarak kabul edip kurtuluş savaşının kazanılması ve bağımsız bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ortaya çıkmış, inşa edilmiştir. Bu yeni devletin oluşumu ve inşası bugünkü Türk kimliğinin kapsamını belirlemiş olup, Türk kimliği tartışmaları bu ilk dönem üzerinden yürütülmektedir.

“Türk” adını incelediğimizde bunun belli bir topluluğa ait olmayıp, siyasi bir ad olduğu ortaya çıkacaktır. İlk olarak Göktürk Devletinde gördüğümüz “Türk” ifadesi Türkiye Cumhuriyeti ile bu adı taşıyan ve soy olarak kendini böyle gören, hisseden, tüm insanları ifade eden millî bir ad haline gelmiştir (Öztürk C. 2018, s.3).

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinin sonu, duraklama ve gerileme dönemleri sonrası gündeme gelen Fransız İhtilali ulus devlet kavramını da beraberinde getirmiş, bu da bu son imparatorluğun sonu olmuştur. Bugünkü Türk kimliği başlangıçtan beri var olan bir ifade, kavram olmayıp Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonucu 1900'lerden itibaren gündeme gelmiştir. Daha önce Osmanlı diye hitap edilen imparatorluk vatandaşları imparatorluğun sonu ve yeni bir devlet kurmanın artık kaçınılmaz olması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber “Türk” ifadesi tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri incelemek için Türk ve Ermeni kimliklerinin oluşumuna ve değişik dönemlerdeki süreçlere bakmak gerekiyor. Türk ve Ermeni toplumları da farklı süreçlerden geçerek bugüne gelmişlerdir.

2.1.1.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı devleti değişik halkların bir devlet yapısı içinde harmanlandığı bir yapıya sahipti. Bu yapıda hiçbir etnik kimlik reddedilmiyor, diğer milletler devlet yönetiminde de temsil ediliyorlardı (Erman, 2011, s.23). Osmanlı kimliğinin en önde ve vazgeçilmez oluşunun da temel sebebi buydu. Fransız İhtilali'nin gündeme taşıdığı ulusçuluk akımının en çok etkilediği devlet Osmanlı Devleti olmuş ve bu durum millet sistemini derinden sarsmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı bu milletler sistemini ayakta tutmaya yönelik bir çabaydı. O zamana dek bir sorun yaşamayan bu sistem ilk kez gayrimüslimler arasında ulus düşüncesinin filizlenmesi ve neticesinde ulusal kimliklerin inşası ile çatırdamaya başlamıştır (Mc Carthy, 2015, s.353).

- Her Osmanlı vatandaşının yasalar önünde eşit hale gelmesi,
- Tüm tebaanın, yaşam hakkının ve sahip olduğu malların güvenliğinin sağlanması,
- Vergilerin din ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkesten eşit olarak alınması,
- Devlet ve bürokrasinin din ve milliyet ayrımı olmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarının hizmetinde olması,

gibi özellikler taşıyan Tanzimat Fermanı (Bora, Gültekinil, 2009, s.94). Osmanlı Devleti'nden ayrılıp başka bir ulus olma düşüncesini ortaya çıkardığı gibi vatandaşlar arasında da Türk-Türkçülük, Türk kimliği, milliyetçilik kavram ve duygularını da beraberinde getirmiştir. Bunda özellikle devletin yıkılma, yok olma endişesi bu düşüncelerin ortaya çıkmasına, milletin her ferdinin kenetlenmesi ve bir arada olma düşüncesine yol açmıştır. Fermanla bireylerin haklarını koruyacağına söz veren devlet, vatandaşlarından vergi, askerlik hizmeti ve en önemlisi de sadakat yani ortak bir Osmanlılık duygusu ve vatanseverliği bekliyordu.

Osmanlı Devleti, devlet bünyesinde yapılan reform hareketleri ve Fransız İhtilali haricinde en büyük zayıfatı 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonucu ve sonrasında toplanan Berlin Kongresi'nde yaşamıştır. Kongrede alınan kararlara göre (Salti,1993, s.72):

- Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'a geniş bir özerklik ve Karadağ'a bağımsızlık,
- Ermeniler ve Bosna Hersek için reform,

- Ortodoksların çıkarlarını koruma konusunda Rusya'ya gözetim hakkı,
- Yüklü bir savaş tazminatı, talep ediliyordu. Bu talep daha sonra tazminatın diğer Avrupa devletleriyle paylaşılması maddesi haline dönüştürülmüştür.

Harita 1. 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinden Bağımsızlığını Kazanan Balkan Devletleri

Kaynak: (vikitarıh)

Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğundan ilk ayrılma istekleri Osmanlı-Rus Savaşı esnasında olmuştur. Ermeni Patriği Nerses Varjabedyani Yeşilköy'e (Ayastefanos) kadar gelmiş olan Rus ordu karargahını ziyaret ederek Rusya Başkumandanı Grandük Nikola'ya imzalanacak barış antlaşmasında Ermeniler lehine bazı özel maddeler konulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine, 3 Mart 1878'te imzalanan antlaşmanın on altıncı maddesi ile Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşik olarak bulundukları yerlerde o bölgenin ihtiyaçlarına göre gerekli ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı kabul etmiştir. Bu maddeler yine aynı şekilde Berlin Kongresi esnasında da Ermenilerin talepleri üzerine kongre maddeleri arasına konulmuştur (Süreyya Bey, 2001, s.28). Bu süreç Ermeni sorununun ilk basamağını teşkil etmiştir.

Devletin zayıflaması, Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki baskı ve talepleri, devlet içerisindeki milletlerin ayrılma düşünceleri, Berlin Antlaşması ile gündeme gelen Ermeni Sorunu Türk kimliğinin inşasında önemli bir yere sahiptir. Burada kimliğin sorun ve problemle karşılaştığında daha belirgin bir biçimde ortaya çıktığını, oluştuğunu ve başka bir şekle büründüğünü belirtmemiz gerekiyor. Ortaya çıkan durum aynı zamanda bazı kavram ve ifadelerin de yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur (Akçura, 1976).

Bir milletler sistemi olan Osmanlı Devleti ve Osmanlılık 1789 Fransız İhtilali ve ulus düşüncesi sonrası Osmanlı yapısı içerisindeki birçok milletin bu yapıyı sarsmasına ve artık “ben Osmanlıyım” düşüncesinin zayıflamasına sebep olmuştur. Gayrimüslim halklar arasında Osmanlı boyunduruğundan kurtulup kendi ulusal devletlerini kurma eğiliminin giderek güçlenmesi üzerine II. Mahmut bu durumu engellemek için hiyerarşik Osmanlı fikrinden vazgeçmeyi göze almış ve Osmanlı tebaası arasında din ve dil farkı gözetmeksizin eşitlik olacağını vadeden Osmanlılık fikrini ortaya atmıştır. Bu aynı zamanda modern eşit vatandaşlığı ve belli bir laiklik nosyonunu da içeriyordu (Ünlü, 1982, s.18). Bunu, yukarıda bahsettiğimiz azınlıklara genişletilmiş hak, özgürlük ve eşitlikler tanıyan 1839’daki Tanzimat Fermanı’nın ilanı takip etmiştir. Padişah Abdülaziz dönemi ise artık İslam düşüncesinin, İslamcılığın ön plana çıktığı dönemdir.

İslamiyet Osmanlı kimliğinin en önemli özelliklerinden, renklerinden biri olmuştur. Türkler Müslümanlığı seçtikten sonra onu bir yaşam biçimi olarak kabul etmiş ve buna göre yaşamaya başlamışlardır. Hristiyan dünyası 15.yüzyıldan itibaren Türkleri İslamiyetin en önde gelen temsilcisi ve savunucuları olarak görmüşlerdi. Ancak, Osmanlı Devleti yükselme devrinden duraklama ve parçalanma sürecine dek bu İslami kimliğinde de evrimsel süreçler yaşamış, örfi ve şeri hukukun bir arada olduğu bir hukuk düzenini sürdürmüştür (Timur, 2000, s.73). Şer’i hukuk Kur’an ve hadislere dayanırken örfi hukuk ise, töre, gelenek ve padişah fermanlarına dayanıyordu. Bir başka açıdan yazılı olmayan töreler ve gelenekler, usul ve kurallardan ibaretti. Şer’i kanunların her alanda uygulanması mümkün olmadığı için onun boş bıraktığı alanlar örfi hukuk ile dolduruluyordu. Örfi hukuk dini değil milli geleneklerden oluşuyordu (Osmanlı Devleti’nde Hukuk Sistemi, 2018).

Osmanlı Devleti farklı milletlerden, dinlerden, dillerden oluşan bir yapıya sahip olmasına rağmen bu konuda hiçbir unsura öncelik vermemiştir. Devlete heterojen bir yapı hakim olmuştur. Osmanlının ortak bir kimlik, toplum, kültür bütünlüğü yaratma

düşüncesi ön plana çıkmamış olup Osmanlı tebaası unsurları arasındaki fark Müslim ve Gayrimüslim oluşlarına göre şekillenmiştir. Devlet, kendi bünyesindeki farklı etnik ve dini cemaatlara bütünleştirici bir rol seçmiş, asimile edici bir rol üstlenmemiş, aksine bu toplumlardan sadece vergi toplayarak devletin siyasal gücünü tanımlarını ve itaat etmelerini sağlamıştır (Koyuncu, 2021). Osmanlı Devlet yapısı kendisini farklı milletlerden ve dinden olan cemaatler arasındaki farklılıkları koruyan ve teminat altına alan bir konuma yerleştirmiştir. Bu vesileyle farklı milletler imparatorluğun yasa ve hükümlerine uyarak varlıklarını ve kimliklerini korumuşlardır. Dolayısıyla, sahip oldukları din, dil, örf, adet ve gelenekler de bu vesileyle varlığını korumuştur (Koyuncu, 2021).

Osmanlının son dönemine dek İslamiyet, devlet yapısı ve yönetimi üzerinde baskın bir özellik değilken devletin gerilemeye başlaması, fetihlerin sona ermesi, devletin çağın gereklerinden geri kalması ve azınlıkların hak arayışları devlet yöneticilerinin İslamiyeti daha fazla gündeme taşımalarına sebebiyet vermiştir. İmparatorluğun güçlü olduğu zamanlarda bile halife ünvanı ve mevkii kullanılmıyorken bu son süreçle beraber hem bu makam hem de Dünyadaki Müslümanlardan bir İslam birliği meydana getirilmesi düşüncesi devlet yönetim yapısı içerisinde konuşulmaya başlamıştır. Bu düşüncelerin sık sık dile getirilmesini Avrupa siyaset yazarları Panislamizm olarak belirtmişlerdir. Abdülaziz'den sonra tahta geçen Abdülhamit, şimdiye dek sarayda ve devlet yapısı içerisinde dile getirilen bu düşünceleri fikir halinden çıkarıp uygulama haline getirmiştir. Toplumun yaşam biçimi, eğitim ve dış siyasete İslami esaslara göre yön verilmiştir. Ayrıca Müslüman çoğunluğun yaşadıkları yerlerde yoğun bir İslamiyet propagandasına girişilmiştir (Akçura). Yusuf Akçura, Osmanlılık gibi İslamcılığın da Avrupa çıkışlı olduğunu söyler (Akçura). Devletin yaşadığı sorunlar yeni kimlik arayışını da gündeme getirmiştir.

Genç Osmanlılar; devlet ve toplum yapısının yaşadığı bu sorunlar, Osmanlının nasıl kurtarılacağı, ilerletileceği ve kaçınılmaz olan değişimin hangi yöne çevrilmesi gerektiği gibi konulara kafa yoran yeni kimliğin ilk temsilcileriydi. 1860'larda ortaya çıkan bu grubun üyeleri arasında Şinasi, Ziya Paşa, Suavi ve Namık Kemal'i sayabiliriz (Ünlü, 1982, s.88).

Abdülhamit dönemi Genç Osmanlılarla beraber Jön Türkleri de gündeme taşımış ve mutlakiyet rejimi artık tartışılmaya, eleştirilmeye başlanmıştır. Avrupa çıkışlı düşüncelerle buluşan Jön Türkler anayasal rejimden yanaydı. Avrupa devletlerinin

devlete müdahale etmesinden onlar da rahatsızlık duyuyor, diğer yandan Osmanlı sisteminin ve ekonomisinin daha hızlı bir reforma tabi tutulmasını istiyorlardı. Abdülhamit yönetiminin Türkleri Hristiyan azınlıklar ve Batılı güçler lehinde ihmal ettiğine inanıyorlardı (Mc Carthy, 2015, s.380).

Genç Osmanlılar farklı etnik grupların bir Osmanlı kimliğinde birleşeceği bir anayasal sistem öngörürken Jön Türkler ise değişen ölçülerde Türk milliyetçiliğini öne çıkarmışlardır (Mc Carthy, 2015, s.388). İç ve dış karışıklıklar, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar Abdülhamit tarafından 1876 ve 1908 Anayasalarının oluşturulması ve açıklanmasını gerekli kılmıştır.

Her iki anayasanın da en büyük özelliği Türkçeyi gündeme taşımasıydı. Bu aynı zamanda dilin uyanışı, bir kimlik uyanışıydı. Kanuni Esasi'nin (Kanuni Esasi, 2021). (bknz. Ekler:A) 1876'da ilanıyla devlet görevlilerine Türkçe bilme mecburiyeti, aynı şekilde Osmanlı Meclisi yani Meclis-i Umumi'de de çalışmaların ve konuşmaların Türkçe yapılması zorunluluğu getirildi (Kanuni Esasi, 2021).

Daha önce pek gündeme gelmeyen millet kavramı, azınlıkların etnik çaba ve faaliyetleri, ulus olma istekleriyle beraber Osmanlı aydın kesiminde de bazı fikri uyanışlar kendisini göstermiştir. Bu tam bir milliyetçilik olmasa da bir başlangıç olarak nitelendirilebilir. Padişah Abdülaziz döneminin sonları ve Sultan II. Abdülhamid döneminin başlarında her ne kadar İslam-İslamiyet düşüncesi ön planda gözüксе de Türklüğe dair büyük bir hareketliliğin de başladığı görülmüştür. (Gökalp, 1976, s.5). Edebiyat ve basın alanındaki bu ilk uyanışlar şair Mehmet Emin Bey'in dudaklarından şu şekilde dökülür:

“Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur” (Gökalp, s.5).

Ziya Gökalp, Ahmed Vefik Paşa ile Süleyman Paşa'yı Türkçülüğün önemli isimleri olarak belirtmiştir. Türkçenin önemini belirten Süleyman Paşa, Recaizade Ekrem Bey'e yazdığı bir mektupta şunları söylemiştir (Gökalp, s.9):

“Devletimizin adı Osmanlıdır. Milletimizin adı Türk, dilimiz Türkçedir. O sebeple dilimize Osmanlıca, milletimize Osmanlı, edebiyatımıza da Osmanlı Edebiyatı demek doğru değildir. Edebiyatımız Türk Edebiyatıdır.”

Ahmet Vefik Paşa da vatandaşlarla yaptığı bir söyleşisinde, Osmanlıların büyük Türk Milletinin çeşitli kollarından sadece biri olduğunu, Türkçenin ülke sınırları dışında, geniş bir coğrafyada konuşulan bir dilin lehçelerinden birisi olduğunu ifade etmiştir (Heyd, Gökalp, 1980, s.77).

Ziya Gökalp, Tercüman gazetesinin önemine de değinerek dilde, fikirde ve çalışma hayatında birlik amacıyla bütün Türklerin aynı dilde birleşmelerini sağladığını söyler (Gökalp, 1976, s.5).

Türkçülüğün en önemli isimlerinden olan Gökalp milleti, kültür ve dini bir olanlar diye tanımlar. Türkçülüğü “*Türk Milletini yükseltmek demektir*”, (Gökalp, 1976, s.12). diye ifade eden Gökalp Türkçülüğün gayesini “*Türk milli kültürünü aramak, millet sinesinde gizli olarak yaşayan değerleri bulup çıkarmaktır*”, (Heyd, Gökalp, 1980, s.42). diye belirtir.

Ziya Gökalp Türk Milletinin ortaya çıkışını ve Türk kimliğinin oluşumunu ise şu şekilde özetler (Gökalp, s.44-45):

“Bu milletin yakın bir zamana kadar kendisine özgü bir adı bile yoktu: Tanzimatçılar ona “sen yalnız Osmanlısın, sakın başka milletlere bakarak sen de bir ad isteme. Milli bir ad istediğin dakikada Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına sebep olursun” demişlerdi. Zavallı Türk, vatanımı kaybederim korkusuyla “vallahı Türk değilim, Osmanlıdan başka hiç bir içtimai zümreye mensup değilim” demek zorunda kalmıştır.

1.Dünya Savaşı sonunda Rusya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarının yıkılması da gösterdi ki, bu İçtimai kıyamet pek yakınmış. Acaba Türkler, bu İçtimai mahşer meydanına kendilerinin de (Türk) adlı bir millet olduklarını, Osmanlı İmparatorluğu içinde kendilerinin de hususi bir vatanları ve milli hakları bulunduğunu bilmeyerek, anlamayarak çıkmış olsaydılar, şaşkınlıktan ne yapacaklardı. Yoksa “mademki Osmanlılık yıkıldı, bizim artık hiçbir milli ümidimiz, hiç bir siyasi emelimiz kalmadı” mı diyeceklerdi? Evvelce Türkçülüğe ilgisiz kalan bazı insaf sahibi Osmanlıcılar, Wilson prensipleri ortaya atıldıktan sonra, “Türkçülük bize, Osmanlı İmparatorluğu’ndan müstakil, hususî ve milli bir hayatımız, hudutları etnografi ilmi tarafından çizilmiş millî bir vatanımız, bu vatanda kendimizi tam bir istiklalle idare etmekten ibaret olan millî bir hakkımız olduğunu vaktiyle bir çoğumuzun zihnine ve ruhuna yerleştirmiş olmasaydı, bugün halimiz ne olacaktı?”, demeye başladılar. Demek ki, yalnız bir tek kelime, mukaddes ve mübarek (Türk) kelimesidir ki, bu hercü merc içinde doğru yolu görmemize sebep oldu. “

Gökalp, “Türk” ifadesinin pek gündeme gelmemesinin gerekçesini Osmanlı kavramının ve Osmanlı Devleti’nin zarar görmemesine, ayakta kalması düşüncesine dayandırır. Osmanlı Devleti’nin yavaş yavaş yıkılma ihtimalinin belirmesi üzerine de devletin ve vatandaşlarının geleceğini yine bu kavramda görür:”Türk”. Sözü Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e getiren Gökalp (Gökalp, s.11);

“Türkçülüğe dair bütün hareketler etkisiz kalacaktı, eğer Türkleri Türkçülük düşüncesi etrafında birleştirerek büyük bir dağılma tehlikesinden kurtarmaya muvaffak olan büyük dâhi ortaya çıkmasaydı! Bu büyük dâhinin ismini söylemeye gerek yok, bütün cihan bugün Gazi Mustafa Kemal Paşa adını kutsal bir kelime gibi kabul ederek her an hürmetle anmaktadır. Daha önce Türkiye’de, Türk milletinin hiç bir mevkii yoktu. Bugün, her hak Türküdür. Bu topraktaki hâkimiyet Türk hâkimiyetidir, siyasette, harsta, iktisatta hep Türk halkı hâkimdir. Bu kadar kesin ve büyük devrimi gerçekleştiren kişi Türkçülüğün en büyük adamıdır. Çünkü; düşünmek ve söylemek kolaydır. Fakat yapmak ve özellikle sonuçlandırmak çok güçtür. “, demiştir.

Gökalp’e göre artık Osmanlı ifadesi yerini Türk ifadesine bırakmış olup Türk’ün, Türkçülüğün de tek lideri Atatürk’tür.

Bu dönemi yansıtırken İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni de anmadan geçemeyeceğiz. Jön Türkler olarak bilinen, daha çok doktorlardan sonra ise subaylardan oluşan bu cemiyet İttihad-ı Osmani Cemiyeti adı ile 1889’da kurulmuştur. Tanzimat’la beraber ortaya çıkan grubun faaliyetleri, Cumhuriyet dönemi Türk kimliğinin temellerini atmıştır. İdeal toplum hedefiyle kurulan bu grubun en önemli özelliği Abdülhamid ve onun rejimine karşı oluşu idi (Dündar, 2008, s.52). İbrahim Temo, Mehmet Raşit Çerkez ve İshak Sakuti cemiyetin kurucularından olup 1894’te İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. 1900’lü yılların başlangıcında Jön Türkler arasında Türkçülüğün yaygınlaşmaya başlaması üzerine dönemin Türk milliyetçisi Tunalı Hilmi Bey,” *Osmanlılık Türklüğü temsil etmez, bu haliyle ne kimseye, ne de milliyete zarar verir, o nedenle herkes Osmanlı olabilir*” (Ünlü, 103). diyerek Osmanlılığın yok olmasına ilişkin tereddüt ve endişelerini dile getirmiştir.

Ermeni bölgelerine yönelik reformların gündeme alınması için gösterilerde bulunan Ermeni kaynaklı Hınçak Partisi’nin karşısına “vatan tehlikede” bildirisiyle yine İttihat ve Terakki çıkmıştır (Dündar, s.52-53).

Barış Ünlü İttihat ve Terakki Partisi ile ilgili şunları söyleyecektir: (Ünlü, s.99-100)

“Jön Türkler Abdülhamid’in geliştirdiği modern okullardan mezun olmuş gençlerden oluşuyordu. Ortak özellikleri ise;

-Abdülhamid istibdadından dolayı fikirleri topluma özgürce duyuramayan aydınlar ve Abdülhamid’in sadakat sistemi nedeniyle hak ettiklerini düşündükleri gibi devlette yükselemeyen bürokratlardır ve bu nedenle Abdülhamid’e yoğun bir düşmanlık beslerler.

- Meşrutiyetçidirler, yeni meclisin tekrar açılmasını, anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini ve dolayısıyla padişahın iktidarını sınırlayacak bir parlamento fikrini savunmaktadırlar.

-Osmanlı devletinin nasıl kurtarılacağı, sorusu yeni Osmanlılar gibi onların da temel sorunudur.

-Jön Türkler politik, ideolojik, etnik bakımdan bölünmüş bir gruptur. Etnik açıdan Türk olmayan fakat Hristiyanlarla ölüm kalım savaşının verildiği sınır boylarından gelen tıbbiyeli Müslümanlardı. “

İttihat ve Terakki Partisi, bir başka ifade ile Jön Türkler’in en önemli endişesi ve kaygısı vatanın nasıl kurtarılacağı ve ayakta kalacağıydı.

Milli Mücadele dönemine dek ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojilerin ortak amacı Osmanlı’nın devamlılığını sağlamak olmuş, ulusçuluk fikrinden etkilenerek ve kendi ideolojilerine ait unsurları merkezde tutarak bir ulusal kimlik inşa etme çabasında olmuşlardır (Berat Paşa, 2021, s.90).

Milli Mücadele bir milletin, Türk milletinin var olması yanında Türkiye Cumhuriyeti’ne özel bir kimlik veren, derinliğe sahip bir siyasi olaydır. Bu yeni devletin Osmanlı geçmişini bugünkü toplumun kökeni olarak sayarsak, Milli Mücadele’ye aynı toplumun gövdesi olarak bakmak gerekir. Milli Mücadele hem millet olma hem de yeni bir siyasi düzene, yani demokrasiye geçiş mücadelesidir (Karpat, s.50)

Osmanlı Devleti’nin zayıflaması, ulus devletlerin ortaya çıkışı, Fransız ihtilali beraberinde Avrupa devletleri tarafından üretilen etnik gruplar, çok kültürlülük teorileri ile Osmanlı içindeki milletlere bağımsızlık kazandırma operasyonuna dönüştürülmüştür. Türk kimliği kendisine karşı dayatılan Sevr Antlaşmasına karşı

harekete geçerek bu parçalama ve topraklarını kaybetme ihtimalini ortadan kaldırmak için Milli Mücadele hareketini başlatmıştır (Zelyut, s.490). Bu süreç aynı zamanda Osmanlı vatandaşlarının tıpkı azınlıklarda olduğu gibi milliyetçilik ve millet olma kavramlarına dayalı bir şekilde kimliklerini belirlemeleri gerektiğini kavradıkları bir süreçtir (Ahmad, 2006, s.6). Milli mücadelenin sonu aynı zamanda yeni Türk devletini de müjdelemiştir; Mustafa Kemal ve dava arkadaşları 1923'te kurdukları bu devlete "Türkiye Cumhuriyeti" adını vermişler, "Türk Cumhuriyeti" gibi etnik bir tanımdan kaçınmışlardır (Ahmad, 2006, s.6).

Misak-ı Milli'nin, 17 Şubat 1920 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda açıklanıp tüm Dünyaya duyurulması, Milli Mücadelenin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Milli Misak'la devletin ve milletin bağımsızlığı ilan edilirken, Sivas Kongresi kararlarını da içermesinin yanında halkın iradesinin saptanması için halk oylaması yapılması, azınlık haklarının güvence altına alınması ve ulusal egemenliğin gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Mc Carthy, 2015, s.459-460).

Misak-ı Milli gerçekçi, savunulabilir ve kalıcı sınırları savunmuş, maceraya dönük taleplerle ilgilenmemiştir. Misak-ı Milli, uluslararası hukuk bağlamında sağlam meşruiyet ilkesine dayanarak Sevr Antlaşması ve Batılı devletlerin kurduğu statükoyu yıkmaya çalışmış ve başlangıçta sınırlı bir revizyondan yana olmuştur (Özgür N. S.88). Yukarıda da bahsedildiği gibi, Misakın ilk maddesi, ateşkes hattının içinde ve dışındaki halkların ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtmekte, devamında da tam bağımsızlık ve özgürlüğün hayat ve geleceğimizin esas temeli olduğu vurgulanmaktadır. O sebeple, Misak-ı Milli yeni vatandaşlık kimliği açısından Osmanlı kimliğini bırakıp modern, ulusalcı kimliğe geçişin henüz ilk aşaması olmamıştır.

Kurtuluş Savaşının sonlarına kadar halk hala İslam ümmeti fikri etrafında, İslam gelenek ve göreneklerine bağlılığını koruyordu. Hilafete ve saltanat makamına sadık ve ana kimlikleri Müslümanlıktı. Türk kimliği henüz tam olarak oluşmadığı için Mustafa Kemal ve kadrosu tarafından din, Misak-ı Milli ile belirlenen ulusal sınırları korumak ve ileride kurulacak ulus devlet için bir araç olarak kullanıldı (Yıldız, 2009, s.125). Milli mücadelenin ilk yıllarında halkta olduğu gibi, bu mücadeleyi veren kişiler de henüz Osmanlı, Osmanlılık düşünce yapısından kopmuş değillerdi. Milli Mücadele hareketinin lideri ve çevresindekiler ilerleyen süreçte imparatorluk bakış açısını yavaş yavaş değiştirmeye ve yeni bir devlet düşüncesine yönelmeye başladılar. Bunu, milli

kimlik duygusu ve bilincinin oluşumu ile milliyetçi dış politikanın oluşturulması süreci izlemiştir.

Harita 2: Sevr Antlaşması'yla bölünen Osmanlı Devleti Toprak Yapısı

Kaynak: (Wikipedia)

Mustafa Kemal, Anadolu'ya çıkmadan önce, Sevr ile ülkenin, İstanbul'un yabancılar tarafından işgal edildiğini ve bu işgalle Osmanlı Devleti'nin egemenliğine son verildiğini ifade eden bir bildiri yayınladı. Atatürk'ün Osmanlı vatandaşları üzerinde yaratmak istediği etki bu duruma karşı vaziyet almalarıydı. Yapılması gereken devletin ikbal ve saadetini, geleceğini yeniden tesis etmektir. Mustafa Kemal, devletin geleceği ve yaşaması için verilecek olan bu savaşta Türk Milletine şöyle hitap edecektir “*Giriştiğimiz kutsal bağımsızlık ve vatan savaşında Tanrı'nın yardımı bizimledir*” (Kinross).

Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda bağımsız ve egemen bir devlet olarak ortaya çıkışı, tanınması ve kabulü 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile olmuştur. Bu aynı zamanda modern bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolun en önemli adımıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, 1919-1923 arası döneminin temel özelliği, yeni bir siyasal toplum ve vatandaşlık anlayışı yavaş yavaş ortaya çıkmasına rağmen, bu düşünceler henüz vatandaş açısından tam olarak özümsememişti. Savaş yıllarının belirsizliği ve yorgunluğu ortaya çıkacak yeni düzen ve durumun saptanmasını geciktirmiştir. Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında O ve dava arkadaşları Osmanlı Devleti varlığını koruyamadığı takdirde, elde kalan topraklarda elbette yeni bir devlet kurma, yeni bir yurttaş kimliği oluşturma düşüncesi taşımış olmakla beraber, bu düşünceler henüz halka açıklanmamıştı. Mustafa Kemal, İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıkarken halka açıklanmamış bu düşünceleri Nutuk'ta şu şekilde ifade etmiştir (Atatürk, s.34):

“Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!”

Lozan'a kadar bu düşünceler halka ve dış dünyaya açıklanmadı. Londra Konferansı, işte bu düşüncelerin ilk defa özgün, birleştirici, üniter yani bütünleyici-kapsayıcı bir Türk kimliğinin Ankara Hükümeti temsilcileri tarafından dile getirildiği konferans olmuştur. Daha önce kullanılan Osmanlı/Müslüman ifadelerinin yerini Türk, Türkler, Türk milleti ifadeleri almıştır. (Kaygusuz, 2020, s.18). Atatürk'ün Bandırma Vapuruyla Samsun'a doğru hareketi ve Cumhuriyetin ilanına dek olan süreç, modern Türk vatandaşlığının, yeni Türkiye'nin inşası açısından, ilk adımlar olmuş, bunu Cumhuriyetin ilanı izlemiştir. Türklerin tarihi ve ulusal kimliği hakkında 1920'lerin sonunda gündeme gelen bu yeni görüşleri, Reşid Safvet (Atabinen) Bey şu şekilde ifade eder (Timur, 1986, s.80):

“Atatürk'le Türkçülük tam bilinç aşamasına ulaşmış ve Anadolu Türkleri için somut bir program halini almıştır.”

Mustafa Kemal Atatürk, hem bir asker hem de büyük bir devlet adamıydı. Ülkenin içinde bulunduğu tüm olumsuz koşullara rağmen girdiği Kurtuluş Savaşını kazanmış, yorgun düşmüş bir devletten, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurmayı başarmıştır. Bunu takiben yapılan devrimler ve yenilikler bu yeni duruma uygun bir ulusal kimliğin inşasını gündeme getirmiş, bunda da Mustafa Kemal'in düşünce ve eylemleri rehber olmuştur (Kara, s.79).

2.1.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Cumhuriyet tarihi sadece Mustafa Kemal Atatürk zamanında Türk milletinin geçmişini tarihsel verilere uygun olarak değerlendirebilmiştir. Mustafa Kemal Türk kimliğini Anadolu ile sınırlı görmemiş Avrasya'dan elde edilen ilk bulguları büyük bir ön görüşlülükle yorumlayarak “Büyük Türk Milleti” gerçeğine ulaşmıştır. Yapılan son çalışmalar Atatürk döneminde ortaya konulan Türk kimliğini doğrulayan pek çok bulgu sunmuştur. Türk kimliği atlı göçebe özelliğinden giderek yerleşik medeniyete geçiş yapan özelliği ile dünyada apayrı yeri olan bir kimliktir. Her ne kadar başka isimler altında yer alsın da Türk gibi oldukça geniş bir coğrafyaya bu kadar uzun süre hükmetmiş başka bir devlet, başka bir kimlik pek yoktur. Mustafa Kemal bunu bildiği için “*Türk doğmak medarı iftiharımdır*” demiş, bunu “*Ne mutlu Türküm diyene*” sözü ile de daha anlamlı kılmıştır (Zelyut, s.452).

Mustafa Kemal Atatürk, 1919'a dek dışlanan, ikincil yapılan Türk kimliğini doğal yerine yani merkeze oturtarak onu büyük bir çekim gücüne kavuşturmuştur. Sadece “Müslümanım” diyen ve milli kimliğini pek hatırlamayan bir milletin fertlerini, Türk milletini Mustafa Kemal neredeyse yeniden yaratmıştır (Zelyut, s.478).

Atatürk'ün bu yoldaki temel amacı Türk ulusunu çağdaş medeniyetler seviyesine erdirmektir. Bu alanda atılan en önemli adım Cumhuriyetin ilanı olmuştur. Eski bir yapı üzerine yeni bir yapı oluşturmak mümkün değildi. Artık her şeyi geride bırakarak bir yeni ulus yaratmak ve buna da yeni bir ad koymak gerekiyordu; “Türkiye Cumhuriyeti.” O nedenle ilk meclis açıldıktan sonra oluşturulan 1921 Anayasasının ilk maddesi şu şekilde başlamıştır (1921 Anayasası, 2020):

“1.Madde: Türkiye Devleti'nin yönetim şekli Cumhuriyettir.”

“Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir”, şeklinde bir ifade kullanan Atatürk bu ifadesiyle Türk milleti kimliğini, tüm Türk vatandaşlarını kucaklayan ve bütünleştiren bir üst kimlik olarak tanımlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk, ayrımcı ve ırkçı bir milliyetçilik yerine, Türk milletini oluşturan bireylerin milliyetleri ne olursa olsun, devlet yönünden tartışmasız eşitliğini, birlikte yaşama arzusunu kapsayan çağdaş bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış ülkenin birlik ve beraberliğine, toprak bütünlüğüne sahip çıkma bilincini içeren çağdaş bir olgudur. 1921 Anayasasında (1921 Anayasası, 2020)

da görüleceği gibi, Türk milleti ve Türklük kavramları etnik bazda değil, tüm vatandaşları kapsayacak şekilde bir ulus devlet olarak yer almıştır.

Nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olarak kurulması, devlet kimliğinin ve bu devleti oluşturan bireylerin kimliklerinin yeniden inşasını gerektirmiştir. Bu yeni süreçle beraber ulus devletin içinde homojen bir toplum için bir üst kimlik olarak Türk ulusal kimliğinin inşası başlamıştır.

Hars (kültür) ve medeniyet kavramları bir toplum yaratma, geleceğini inşa etme noktasında çok önemli olup bu noktada Atatürk'ün ve Ziya Gökalp'in birbirinden ayrıldığını görüyoruz. Ziya Gökalp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluşunun Türkçülük ile olabileceğini ifade ederek, *“Türkçülük; Türk milletini yükseltmek demektir.”*, demiştir (Türkyurdu, 2011). Ziya Gökalp'in aksine kültür ve medeniyet ayrımı yapmayan Atatürk ise, Batı uygarlığını iyi ve kötü yanlarıyla bir bütün olarak görmüş ve Osmanlı Devletinden tamamen farklı temellere dayalı olarak bir ulus yaratmaya çalışmıştır. Yeni Türkiye, tüm Batılı kurumları benimsemiş ve sadece Türkün, Türklerin değil bu ülkede yaşayan herkesin kucaklandığı bir ülke olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanı her alanda yeni bir inşa süreci, modern bir kimlik yaratma ve modernleşme süreci olmuştur. Yapılan devrimler ve reformlar sonucu 1930'lara doğru devlet yapısının Batılı bir görünüm kazandığını görüyoruz (Timur, s.81).

Barış Ünlü, Türk devletinin, Türk ulusunun, Türk bireyinin bu süreçteki inşasını şu şekilde değerlendirir (Ünlü, s.184):

“Türk devleti, ulusu ve bireyi ana ilkesi Müslümanlık ve Türklük olan aşamalı bir sözleşmeyle birbirlerini eş zamanlı olarak ortaya çıkarmış, inşa etmiş, üretmiş ve yeniden üretmiştir. Müslümanlık sözleşmesi sayesinde doğan yeni devlet sözleşmenin temel ilkelerini sürdürerek ve üzerinde kurulduğu ortak çıkar ile duyguları gözetmeye devam ederek sözleşmeyi bir ölçüde daraltıp Türkleştirmiştir.

Atatürk, vatandaşlarda oluşturmak istediği Türk kimliğini eğitim vasıtasıyla oluşturabileceğini gördü. Bu amaçla, 3 Mart 1924'te uygulamaya konulan Milli Eğitim kanununun amacı milletin duygu ve düşünce bakımından birliğini sağlamaktı. Türk alfabesinin kabulü, Türkçe eğitim bireylerin içinde

bir Türk varlığı ve Türklük duygusu yaratmıştır: ortak düşünce, duygu, algı ve görme biçimlerine sahip Türk bireyleri. “

Atatürk sadece Kurtuluş Savaşını kazanmanın tek başına yeterli olmadığını görerek yeni bir ulus yaratmak için devrimleri gerçekleştirdi. Harf devrimi, eğitimde yapılan yenilikler bu devrimlerin en önemlisiydi. Bu devrimler vasıtasıyla Türk halkına yeni bir şekil verecek, onu bağımsız ve müreffeh bir ülke olarak ileriye taşıyacaktı.

2.1.1.2.1. 2002 Öncesi Türk Kimliğinin İnşası

Türkiye Cumhuriyeti dönemi Türk kimliğinin oluşumu ve evrimini 2002 öncesi ve 2002 sonrası olmak üzere iki bölüm halinde inceleyeceğiz. Türkiye Cumhuriyeti; CHP'nin tek parti dönemi, daha sonra kurulan Demokrat Parti, Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi, Doğruyol Partisi ve diğer irili ufaklı partilerle 2002 öncesi siyasi partiler ortamını yaratmıştır. 14 Ağustos 2001'de kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ise 2002 seçimleriyle beraber Türk siyasi hayatındaki yerini almış ve bu dönem Türk kimliğinin farklı bir şekilde ifadelendirildiği bir dönem olmuştur.

2.1.1.2.1.1. Tek Parti Dönemi

Tek Parti sistemi, ülkede tek partinin olduğu, başka partinin bulunmadığı parti sistemidir. Bu da tek partiyi alternatifsiz hale getirmektedir. Türkiye'de tek parti dönemi, Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne evrilen sürecin, uluslaşma sürecinin, bir bakıma toplumun yeniden yapılandırılmasının önemli bir aşaması olmuştur. Bu süreçte izlenen politikaların temelinde, hem yeni bir ulus, “Türk ulusu” inşa etme, hem de bunu Batıya dönük oluşturma çabaları vardı. Tek parti dönemi, ulus-devlet olmanın, modernleşmenin, ekonomik kalkınmanın, siyasallaşmanın ve demokratikleşmenin ilk adımlarının atıldığı bir süreç olmuştur (Mutlu, 2021). Bu idarede ülkede başka parti olmadığı için Cumhuriyet Halk Partisi'nde de ülkedeki tüm kesimleri temsil ettiği düşüncesi hâkimdi. Bu dönem tüm karar alma süreçleri parti, parti çevresindeki elit kesim tarafından alınmış, reformlar yürütülmüş, bu kararlara karşı çıkan her türlü güce karşı çıkmıştır. Halk bu karar alma sürecinden dışlanmıştır (Mutlu, 2021). Bu dönem CHP açısından yeni bir ulusal kimlik oluşturma, vatandaşlar açınsındansa bu yeni kimliğe geçişin sancılarının hissedildiği bir dönem olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sonucunda kurulan yeni devletin yapısı cumhuriyetçi ve ulusal bir niteliğe sahipti. Kurucu meclis, Türkiye ve Türk Milleti ifadelerini rahat bir şekilde kullanmıştı. Meclisin 1 Kasım 1922' deki toplantısında saltanata son verilecek, 1 yıl sonraki toplantısında ise Cumhuriyet ilan edilecekti (Karpas, s.12). Bunun öncesinde Lozan'da yapılan Barış Konferansında İstanbul Hükümetinin değil Ankara Hükümetinin muhatap alınması ve Antlaşmanın Ankara Hükümeti ve temsilcileriyle yapılması cumhuriyete giden yolu kolaylaştırmıştı.

Halifeliğin kaldırılması ve yeni cumhuriyete giden yolun açılması gelenekçiler ve Batı yanlısı modernistler tarafından farklı karşılanmıştır. Halifeliğin devam etmesinden yana olanlar bu makamı, onları İslam alemine bağlayan bir kurum ve Müslümanların kültürel kimliğini temsil eden bir makam olarak görüyorlarken, modernistler ise yapılacak seçimlerle meclisin çoğunluğunun ele geçirilmesi ve reform programlarını sürdürerek devletin yeni bir yapıya kavuşturulması düşüncesindeydiler. Nitekim bir süre sonra meclis kendisini feshederek yeni seçim kararı almış, Müdafai Hukuk Cemiyeti üyeleri Cumhuriyet Halk Fırkası adıyla bir parti kurarak bunun şemsiyesi altında buluşmuşlardır (Karpas, s.12). Bunu bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adındaki muhalefet partisi izleyecektir. Bu partinin yeni rejime karşı olan kişiler tarafından benimsenmiş olması nedeniyle bir süre sonra kapatılması, Fırka üyelerinden bazılarının İstiklal Mahkemesi kararıyla üyeliklerinin düşürülmesi yeni arayışları gündeme getirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı yeni bir devlet kurmak ve bunu ileriye taşımak için tek başına yeterli değildi. Aynı zamanda partileşerek, partiler kurarak ülkenin seçilmişler tarafından yönetilmesini sağlayacak demokratik adımların da atılmasını gerektiriyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Mustafa Kemal Paşa'nın denediği çok partili sistem istenen sonucu vermemiş, bu da Türkiye'de, uzun yıllar değişmeyen tek partili cumhuriyet düzeninin devamını sağlamıştır (Goloğlu, s. 71, 148-149, 212-213, 227, 299). Halk Fırkası parti halini alarak, Cumhuriyet Halk Partisi adıyla 1930-1945 arasında 15 yıl süreyle tek parti olarak sürdürmüştür.

Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin ve saltanatın kaldırılması, yapılan devrim ve reform hareketlerinin devamı Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) halkın bir kısmı nezdinde antipatik gözükmeye yol açmıştır. Savaş sonrası yıllar kolay değil, zor yıllardı. Refahın değil kıtlığın olduğu yıllardı. Değişimi öneren ve uygulamaya koyan, uyulmasını isteyen CHP de bu süreçte değişime uğramıştır. CHP bu zinciri kırmak, bu etkiden kurtulmak için ilk olarak kendine geniş toplumsal bir taban oluşturmaya

çalışmış, daha sonra da batılı düşünce tarzını ve örgütlenme biçimini benimsemiştir. (Karpaz, s.18).

Atatürk'ün yaratmaya çalıştığı bütüncül Türk ulus kimliği onun ölümünden sonra da devam ettirilmiştir. Henüz diğer partilerin olmayışı politika yapma konusunda CHP'yi tekel konumuna getirmiş, bu aynı zamanda parti ideolojisinin devlet ideolojisine dönüşmesine sebebiyet vermiştir. CHP devlete hakim olduğu gibi toplumun bütün kurum ve birimlerine de hakim olmuştu. Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Ticaret ve Ziraat Odaları, spor camiası, hukuk dünyası gibi kurumların başında bulunan memur, öğretmen, doktor, avukat gibi meslek sahiplerinin hepsi de parti üyesiydiler (Özer, 2015, s.63).

Tek parti dönemi aynı zamanda azınlıklar açısından da farklı eylem ve uygulamaların yapıldığı bir dönem özelliğini taşır. Gündeme gelen İskan Kanunu'nun 7. Maddesinin önemli bölümleri gayrimüslimler açısından şu sonuçları doğurmuştur (Resmi Gazete, 1934, s.4004):

“-Türk ırkından olup yazılı başvuru ile Hükümetten iskân yardımı istemeyen göçmen ve sığınmacılar ülke içinde her yerde iskan edebilirler. Bunu yapmayan yani yardım isteyenler ise Hükümetin göstereceği yerlere yerleşmeye mecburdurlar.

-Türk ırkından olmayanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerlerde iskan etmeye ve hükümet vermedikçe buralarda kalmaya mecburdurlar. Aksi takdirde, ilk defasında eski bulundukları yerlere gönderilirler, tekrarında ise vatandaşlıktan çıkarılırlar.”

2.1.1.2.1.2. Çok Partili Yaşam

Cumhuriyetin ilk yılları, ülke yönetimi CHP yönetiminde geçmiş, Atatürk, bu dönemi takiben süratle demokrasiye geçmek için çabalamıştı. Tek partili demokrasiye yöneltilecek eleştirileri önceden gören Atatürk yaşarken iki kere çok partili sisteme geçiş için teşebbüste bulunmuş, fakat bu konuda başarılı olamamıştır. (Serbest Fırka ve Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka örnekleri) Bu ikinci parti Atatürk'ten hoşnut olmayan, Ankara hükümetine tamamen muhalif İttihatçıların sızdığı bir partiydi ve henüz yapılmayan devrimlerin önünde bir engeldi (Ortaylı, s.106). Diğer yandan çok partili hayata geçişin gecikmesinin temel sebebi demokrasiye geçiş konusunda biraz aceleci ve hazırlıksız olunmasıydı. 2. Dünya Savaşı'na Türkiye katılmasa da Dünyanın

yaşadığı sorunlar ülkemiz de yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Buna karşın yeni partileşme çabaları ve 46 seçimleri Demokrat Parti'yi Adnan Menderes'i, Celal Bayar'ı siyaset sahnesine çıkarmış, bu kişiler de farklı bir yerden değil, CHP'nin içinden farklı politikalar oluşturmak üzere çıkmışlardır.

Kemal Karpat, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki benzerlik ve farklılıkları şu şekilde belirtir (Karpat, s.493-494):

“ Doğu koşulları, siyasi düşünceler, liderlerinin kişilik özellikleri farklı olmasına rağmen gerek Demokrat Parti'nin ve gerek se Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti programları nerdeyse birbirinin aynıydı. Halk Parti tek parti olmanın avantajlarını kullanmış, halkın büyük bir kısmının desteğini almasına rağmen bir kısmının da tepkisini çekmiştir. CHP içinden çıkan vekillerin kurduğu Demokrat Parti ise halkın bir kısmının duyduğu bu tepkiyi parti olarak lehine kullanmış, kısa zamanda kitlelerin desteğini kazanmıştır. Zor bir dönemde kurulan ve radikal kararlar almak zorunda kalan CHP'nin aksine Demokrat Parti geniş halk kitlelerinin ekonomik ve toplumsal şartlardan, baskı rejiminden dolayı memnuniyetsizliğini ifade etmiş, bu da halk tarafından takdir görmüştür. Demokrat Parti, gerçek hayata ve insana daha yakındı. Halk Partiyi yönetenler milletin devlet sayesinde kimlik kazandığına inanıyor, o nedenle devlete öncelik tanıyor, birey devlet ikileminde devleti önde tutuyorlardı. Demokrat Parti ise devleti birey ve toplumun menfaati için oluşturulmuş bir kurum olarak sunmuştu. Tüm bu bakış ve davranışların sonucunda çiftçi, işçi ve bazı tüccarlar Demokratları desteklerken; aydınlar ve şehirliler ise Halk Partisi'ni desteklemişlerdi.”

İkinci Dünya Savaşının yarattığı olumsuz koşullar sonucu İnönü hükümeti Varlık Vergisini çıkartmış ve ayrıca Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu da meclisten geçirmişti. Bu da doğal olarak varlıklı kesimin tepkisini çekmiştir (Çelik, 2021). Oluşan tepkilerin biraz olsun dindirilmesi için CHP'nin muhafazakar kesimin de istek ve talepleri doğrultusunda 1945-1950 arası yıllarda bazı politika değişikliklerine gittiği görülmüştür. Seçmeli din dersi, imam hatip kurslarının açılması, hac vazifesini yerine getirmek isteyenler için döviz kredisi imkanı sağlanması ve Ankara İlahiyat Fakültesi'nin kurulması bu yeni uygulamalardan bazıları olmuştur. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve dini faaliyetler bu yolla yürütülmüştür.

Çok partili hayata geçiş çabaları ve yapılan seçimler 1950’de halkın DP’yi (Demokrat Parti) iktidara getirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönem aynı zamanda Türk kimliğinin tanımlanışına dair tartişmaları da beraberinde getirmiştir. DP hükümeti CHP’nin uyguladığı politikaları benimsemeyen kitleler nezdinde kimliğe ilişkin bazı belirgin değişikliklere gitmiştir. Bu süreçte, uygulanan politikalar ile bağlantılı olarak İslamiyet ve gelenekselin yeniden siyasi olarak kurgulanan ulus ve yurttaş kimlikleri içine yerleştirildiği görölmüştür. Demokrat parti iktidara geldikten sonra muhafazakar çevrelerin istek ve beklentileri doğrultusunda politikalar üretmiştir. 16 Haziran 1950’ de ezanın yeniden Arapça okunabilme serbestisi, 5 Temmuz 1950’de de dini programlara uygulanan yayın yasaklarının kaldırılması, 4 Kasım 1951’ de İlkokulların; 13 Ağustos 1956’da da ortaokulların ders programlarına din dersi eklenmesi bu tür uygulamalardan olmuştur. Bir bakıma, DP iktidarındaki yıllarda din siyasallaştırılmış, Cumhuriyetin inşa etmeye çalıştığı kimlik geri plana alınarak geleneksel kimlikler yeniden uyandırılmış ve kendilerini kamusal alanda daha fazla temsil etmişlerdir (Özer, 2015, s.64-65).

DP’nin iktidara gelişi, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve bulunan dış kaynaklar sebebiyle halk üzerindeki sıkıntılar bir ölçüde azalmış, rahatlama ve kolaylıklar getirmiştir. Yine de kendilerini devletin önünde görüp “biz devletiz” diyerek halkı umursamayan, aynı şekilde halkın önüne geçip “biz halkız” deyip devlete karşı çıkan kesimler her devirde olduğu gibi DP döneminde de olmuştur. Öte yandan yokluk yıllarından sonra devletin elindeki mali kaynaklar artmaya başlamış, köylünün ürettiği mahsul karşılığı olarak Toprak Mahsulleri Ofisi elindeki bu parayı köylüyle paylaşmıştır. Türk köylüsü elde ettiği bu gelirin bir kısmını refahı için harcarken bir kısmıyla da kılık kıyafet alır hale gelmiştir. Açılan mağaza ve tarımda kullanılan traktör sayısının artması bu dönem için olumlu sinyallerdi. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı yıllarında fazla ithalat yapılamaması ve zorunlu olarak dövizin elde kalması bir tasarruf ve döviz birikimine sebep olmuştu. O nedenle bir süre de olsa rezervler eritilene kadar bir bolluk süreci yaşanmıştır (Ortaylı, s.160).

DP döneminin CHP dönemine nazaran en büyük artışı halka daha yakın oluşu ve halkın üzerindeki baskıların azaltılması, savaş yıllarının sona ermesiyle alınan vergilerin ortadan kalkması ve artık vali ya da kaymakamların partinin memuruymuş, görevlisiymiş gibi davranmayı bırakmalarıydı.

Demokrat Parti'nin Türk siyasal hayatı içinde yer almaya başlamasıyla çok partili hayata geçiş sonucu artık yeni bir dönem başlıyor, bu aynı zamanda ulusal kimlik sorununa yeni bir çözüm olanağı sunuyordu. Bu dönemin bir diğer özelliği olarak ta artık Türk devletinin-Türk insanının Batılı kurumlarda kimliğini bulmaya başlaması olmuştur. 1952 de NATO'ya üye olunmuş, 1954'te ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi imzalanmıştır. Takip eden yıllarda çok uluslu şirketlerle anlaşmalar imzalanması da yine bu döneme denk gelmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç, tarihî bir sürecin, Batılılaşma, çağdaşlaşma çabalarının bir sonucu olmuştur. İkinci meşrutiyet Türkçülüğünün ürünü olarak değerlendirilen “yönetici ulus”, “asker ulus” ifadeleri de, “Batılı ulus” iddiasıyla bir arada yaşamaya devam etmiştir (Timur, s.82).

Demokrat Parti iktidarı elbette ki ülkedeki her şeye çözüm getirmemiş, olumlu yönleri yanında olumsuz politikaları da beraberinde taşımıştır (Erol, 2018):

- CHP döneminde oluşturulan Türkiye'nin bütün gereksinimlerini karşılayabilecek kurum ve işletmeleri atıl bırakılmıştır.
- Bazı kurumların yönetim kurullarına ise liyakat esasına göre değil, yetersiz kişiler yönetici olarak atanmış, makamlar ve işletmeler çıkar kapıları olarak görülmüştür.
- Devlet, toplumsal ilişkiler adına yeni açılımlar yaşatacak adımlar atması gerekirken tam tersi; tutucu, muhalefeti sindirici, basına yasaklar getirici, toplumsal kışkırtmaların yaşandığı bir tutum sergilemiştir. CHP döneminde DP'ye oy veren köylüler cezalandırılırken bu defa DP muhalif yazılara sansür uygulamış, karşıt görüşlü yazarlar tutuklanmıştır. DP hükümetinin de güçlendikçe sergilediği tutumlar, toplumsal huzursuzlukların büyümesine ve 1960 darbesine giden yolun açılmasına neden olmuştur.

2.1.1.2.1.3. 1960-2000 Arası Türk Siyasi Hayatı

1945'li yıllarda çok partili siyasi hayata geçişle beraber, 1950-54 ve 57 yıllarındaki seçim zaferleri Demokrat Parti'yi iktidara taşımış, ancak bu dönemin sonuna doğru yaşanan olumsuz süreç partiyi 1960 darbesiyle karşı karşıya getirmiştir. Başbakan Aydın Menderes, Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan yargılama sonucu idam edilmiştir. 1960 askeri darbesi sonrası tekrar parlamenter rejime dönme çabaları sonucu 1961 Anayasası hazırlanmış, yürürlüğe konulan anayasa ile, kimlikler adına bazı yenilikler gündeme gelmiştir. Yeni

anayasayla, kişi hak ve ödevlerinin anayasaya girmesi, özgürlüklerin tanınması, üniversiteler, TRT gibi kurumların özerk bir yapıya kavuşması gibi gelişmelerle, bireylerin katılımcı özelliklerini öne çıkaran bir vatandaşlık anlayışıyla, bireyler önceden devlet önünde sadece kararları uygulayan, yönetilen taraf olmaktan çıkıp, toplumsal ve siyasal olarak sosyal hayatta aktif rol olan bir vatandaş haline dönüşmüştür. Bahsi geçen hak ve özgürlükleri 61 Anayasası'nda şu şekilde görüyoruz (1961 Anayasası, 2020, Kasım 3):

“ İkinci Bölüm

KİŞİNİN HAKLARI VE ÖDEVLERİ

Madde 14: Kişi Dokunulmazlığı

Madde 15 : Özel Hayatın Gizliliğı

Madde 16 : Konut Dokunulmazlığı

Madde 17 : Haberleşme Hürriyeti

Madde 18: Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti

Düşünce ve İnanç Hak ve Hürriyetleri

Madde 19: Vicdan ve Din Hürriyeti

Madde 20 : Düşünce Hürriyeti

Basın ve Yayınla İlgili Hükümler

Madde 21 : Bilim ve Sanat Hürriyeti

Madde 22 : Basın Hürriyeti

Madde 23 : Gazete ve Dergi Çıkarma Hakkı

Madde 24 : Kitap ve Broşür Çıkarma Hakkı

Madde 25 : Basın Araçlarının Korunması

Madde 26 : Basın Dışı Haberleşme Araçlarından Faydalanma Hakkı

Madde 27 : Düzeltme ve Cevap Hakkı

Toplantı Hak ve Hürriyetleri

Madde 28 : Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı

Madde 29 : Dernek Kurma Hakkı

Hakların Korunması İle İlgili Hükümler

Madde 30 : Kişi Güvenliği

Madde 31 : Hak Arama Hürriyeti

Madde 32 : Tâbii Yargı Yolu

Madde 33 : Cezaların Kanuni ve Şahsî Olması; Zorlama Yasağı

Madde 34 : İspat Hakkı “

1961 Anayasasının ilanı ile Türk demokrasi hayatı yeniden kurulacak partilere açık hale gelmiştir. İsmet İnönü liderliğindeki CHP, Ragıp Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi, Turhan Feyzioğlu liderliğindeki Milli Güven Partisi, Osman Bölükbaşı liderliğindeki Millet Partisi, İşçi Partisi ve diğer partiler TBMM'deki yerlerini almışlardır. Adalet Partisi liderliğine daha sonra Süleyman Demirel seçilmiştir. Meclisteki partilere Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Nizam Partisi ve Alparslan Türkeş liderliğindeki MHP de katılmış, Milli Nizam Partisi daha sonra isim değiştirerek Milli Selamet Partisi adını almıştır (Aslan, 2021 Nisan 29).

1965 ve 1969 yıllarında yapılan seçimlerle Adalet Partisi iki kez tek başına iktidara gelmiş ise de, 1970-1980 arası mecliste partilerin hükümet kurmak için tek başına yeterli oyları alamadığı, gerekli milletvekili sayısına ulaşamadığı yıllar olmuştur. O nedenle bu 10 yılı koalisyonlar dönemi olarak adlandırabiliriz.

1970'li yıllarla gündeme gelen koalisyonlar dönemi ülke yönetiminde istikrarsızlığa yol açmış, üstelik bu hükümetler uzun vadeli olmamış, CHP-MSP koalisyonu daha sonra yerini Milliyetçi Cephe Hükümetlerine, (AP, MHP, MSP) bırakmıştır. Gerek ekonomik sorunlar, gerekse sağ-sol çatışması, ülkedeki huzursuzluk zaman içerisinde tıpkı Demokrat Parti'nin son dönemlerinde olduğu gibi 12 Eylül askeri darbesine zemin hazırlamıştır. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri Komutanlarıyla beraber 12 Eylül 1980'de,

cumhuriyeti koruma ve kollama adına ülke yönetimine el koymuştur. Daha sonra hazırlanan 1982 Anayasası ve yeni partilerle tekrar parlamenter sisteme dönüş yaşanacaktır. 82 anayasasının 4. Maddesinde Millet, vatandaş ve Türklük kavramları şu şekilde yer almıştır (1982 Anayasası, 1982, Ekim 18):

“Türk Vatanı ve Milletinin ebedî varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk’ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O’nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda;

Dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin ebedî varlığı, refahı, maddî ve manevî mutluluğu ile çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönünde;

Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı;

Hiçbir faaliyetin Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihî ve manevî değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı;

Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;

Topluca Türk vatandaşlarının millî gurur ve iftiharlarda, millî sevinç ve kederlerde, millî varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talep etme hakları bulunmaktadır. “

12 Eylül yönetimi dinin toplum üzerindeki etkisini önceden görmüş olacak ki Türk halkını milli kimliği çerçevesinde değil İslam ideolojisi çevresinde yeniden şekillendirmiştir. 12 Eylül yönetiminin Milli Kültür raporundaki şu görüş bunu açık bir şekilde göstermektedir (Zelyut):

“Millileştirme dinle başlar, dinle tamamlanır. Anadolu önce Müslümanlaştırılmış, sonra Türkleştirilmiştir.”

Bu görüş ve planlamaların sonucunda o dönem ılımlı İslam dediğimiz bir İslam anlayışı topluma egemen kılınmıştır.

Diğer yandan bu dönemde devletin bazı kurumları kaldırılmış veya isimleri değiştirilerek onlara farklı anlamlar yüklenmiştir. Baskın Oran, 12 Eylül yönetiminin, Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu (TDK) ve Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) kaldırarak, bunların yerine Dil ve Tarih Yüksek Kurumunu (AKDITYK) kurması ve yine bu dönemde gündeme gelen Türk-İslam Sentezi kavramını şu şekilde eleştirir (Oran, 2010, s.21-22):

“AKDITYK'ye verilen görev, toplumdaki boşluğun Türk-İslam senteziyle doldurulmasıydı. Bu yaklaşımın temelinde Türk ve İslam kültürünün milli kültürün iki temel kaynağı olduğu anlayışı yatıyordu. Buna göre Türkiye yabancı ve özellikle emperyalist kültür saldırısı altındaydı ve buna yanıt olarak Türk-İslam Sentezi öneriliyordu. Buna göre İslam olmadan Türklerin kimliklerini korumaları mümkün olmadığı gibi, Türklere en uygun din İslam idi. Tarihsel süreç içinde ekonomik ve toplumsal gelişmeler doğrultusunda evrilen kültür anlayışı reddedilerek değişmeyen bir kültürel “öz”ün bulunduğu ve bunun her zaman korunması gerektiği söylenmekteydi. Bu işlevi de devlet yerine getirecek ve “milli kültür” devlet eliyle yaygınlaştırılacaktı. Bu seçim, her ne kadar en önemli ideolojik direği daima Kemalizm olan silahlı kuvvetler için yabancı idiyse de, mevcut koşullar düşünüldüğünde yerine oturmaktaydı. Çünkü bir yandan sürdürülen iktisadi politikanın hızla yoksullaştırdığı kitlelerin bugünden ve özellikle de yarından umutsuz olması bu insanları kaçınılmaz biçimde din faktörüne sığınmaya götürüyor, diğer yandan da rejim, içteki meşruiyetini güçlendirmek için bu din faktörüne özel vurgu yapmayı çok pratik buluyordu. Üstelik, Komünizme ve Kürtçülüğe karşı bir “toplumsal tutkal” olarak algılanan bu sentez, tam o dönemde ABD Başkanı Carter'ın SSCB'ye karşı sürdürdüğü

“Yeşil Kuşak” stratejisiyle de uyum halindeydi ve 12 Eylül rejiminin insan hakları yüzünden Avrupa’yla çatışması nedeniyle, ABD’ye yanaşması doğaldı.”

Yeni anayasanın kabulü sonrası bir kaç yıl normalleşme-tekrar demokrasiye geçiş çabalarıyla geçmiş, bu da, darbeyi yapanların kendi isteklerinden çok büyük ölçüde dış baskılar ve talepler sonrası olmuştur. 1983 yılında yapılacak seçimler öncesi Turgut Özal’ın liderliğini yaptığı Anavatan Partisi, Turgut Sunalp’ın liderliğini yaptığı Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Necdet Calp’ın liderliğindeki Halkçı Parti kurulmuş, seçimi Anavatan Partisi kazanmıştır. Özal’ın 90’lı yılların ortalarına kadar süren iktidarı ve cumhurbaşkanlığı süreci onun ölümüyle beraber yine sorunlu süreçlere sahne olmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesini, (Bianet, 2013, Haziran 28). dayanak göstererek 1960 ve 1980 darbelerini ve darbe teşebbüslerini gerçekleştirmişti. “Cumhuriyeti koruma ve kollama görevi” adı altında bu ülkede daha önce 60 darbesi, 71 muhtırası ve 80 darbesi yaşanmış olmasına rağmen hiç bir önlem alınmamış, sonraki darbe girişimi ve müdahale süreçlerinin yaşanmasına sebep olunmuştur. Yeni darbelerin yaşanmaması ve askeri vesayet düzenine son vermek ancak 2018’de kurulan Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlığı’ndaki kabine tarafından alınan bazı kararlarla mümkün olmuştur. Yapılan düzenlemelerle:

- Genel Kurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı’na,
- Jandarma Genel Komutanlığı İç İşleri Bakanlığı’na bağlanmıştır.

Yasal düzenlemeyle ordunun “istiklal ve cumhuriyeti koruma” görevi kaldırılarak Türk Silahlı Kuvvetleri ve mensuplarının kendi kafalarına göre darbe kararı alma olasılığı ve gerekçesi ortadan kaldırıldı.

- Değiştirilen 35. Madde yerini aşağıdaki metne bırakmıştır (Milliyet, 2013, Temmuz 14):

“Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.”

İlgili yasanın 43. maddesinin birinci fıkrası da, “Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları siyasi faaliyette bulunamaz” şeklinde değiştirilmiştir.

2.1.1.2.2. 2002 Sonrası Türk Kimliğinin İnşası

Osmanlı Devleti’nin yerini Kurtuluş Savaşı’yla beraber Türkiye Cumhuriyeti almış, Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde Türk kimliği yeni bir çehreye bürünmüştü. Türkiye Cumhuriyeti ile başlayıp çok partili hayata geçiş ve darbelerle sekteye uğrayan Türk kimliği 2002 sonrası, uzun bir süre iktidarda kalması sebebiyle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yönetiminde farklı bir kimliğe sürüklenecektir.

2.1.1.2.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türk Kimliği

14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan AKP Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Türk siyasi hayatındaki yerini alarak, 3 Kasım 2002 seçimlerinden bugüne halen iktidarını sürdürmektedir.

AKP, kuruluşundan sadece 15 ay sonra iktidara gelen bir parti oldu. Bu süre yeni kurulan parti için oldukça kısa bir süreydi ve dünyada bu kadar kısa sürede hükümet olan bir başka örnek yoktu. AKP’nin beklenmedik bu başarısı dönem itibarıyla Türkiye kamuoyunda kaygıyla karşılandı. Bunun da gerekçesi kurucularını Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Binali Yıldırım ve Bülent Arınç gibi kapatılmış Refah Partisi mensupları ve bu partiden ayrılanların teşkil etmesiydi.

Recep Tayyip Erdoğan okuduğu bir şiir sebebiyle cezaevinde olduğu için milletvekilliğine adaylığını koyamamıştı. Daha sonra Deniz Baykal’ın da çıkmasına katkıda bulunduğu af sebebiyle Erdoğan cezaevinden çıkmış ve Siirt’ten bir milletvekilinin istifasıyla yapılan seçimde aday olarak milletvekili seçilip meclise girmiştir. Bir süre sonra da Ak Parti’nin genel başkanı olup kamuoyuna mesaj olarak niteleyebileceğimiz şu meşhur sözünü söyleyecektir: “ *Biz Milli Görüş gömleğini çıkardık.*” (Timur, 2014, s.10). Bu sözler yine de partiyle ilgili soru işaretlerini giderememiştir.

“Muhafazakâr Demokrat” kimliğinin ilan edilmesi “ biz Milli Görüş’ün devamı değiliz “, anlamına geliyordu. Bu söz aynı zamanda Amerika ve Avrupa Birliği ile kurulacak ilişkilerde önemli bir rol oynayacaktı. AKP görünürde köklerinden sıyrılmış, Batı karşıtı değil, Batı yanlısı bir parti olmuştu. Avrupa’ya uzak değil,

Avrupa Birliği'nin içinde olmak isteyen bir parti olacaktı. Bu AKP ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Avrupa Birliği ve ABD nezdinde sempatiyle karşılanmasını sağladı (Timur, 2014, s.10).

AKP dönemi yeni dış politika anlayışıyla aynı zamanda Kürt, Filistin, Kıbrıs ve kimlik mevzularının da yoğun olarak gündeme getirildiği bir dönem olmuştur. AKP hükümetleri önceki yönetimlerin aksine daha cesur adımlar atmaktan çekinmemişler, aldığı bazı kararlarda, (Kürt meselesi, Ermenistan'la olan ilişkiler konularında) amacına tam olarak ulaşamasa da, ürettiği yeni politika ve uygulamalarıyla en azından bölgesel bir güç ve karar sahibi olma özelliğine kavuşmuştur (Yenigün ve Efegil, 2010, s.3).

Özal zamanında başlamış olan belirli merkezlere bağlı politikalardan sıyrılıp “çok yönlü dış politika” ve “güçlü Türkiye “ düşüncesini daha da geliştiren AKP, geçmiş tarihiyle gururlu, Osmanlı kimliğini reddetmeyen, geleneksel değerlerini ön planda tutan bir iç ve dış politika izlemeye başladı. Türkiye'nin komşu ülkelerle sıfır sorun politikası ve merkez ülke olma düşünceleri yine bu dönemin ürünleridir (Yenigün ve Efegil, s.2).

AKP'nin bu şekilde politikalar üretmesinin ana sebebi Türkiye'nin enerji kaynaklarının kavşağında, yeni fırsat ve olanaklar ülkesi olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Çevre ülkelerin sahip olduğu enerji kaynakları ülkemizde de bulunabilirdi. Bu şekilde Özal döneminde başlayan petrol boru hatlarıyla enerji konusunda merkez ülke olunabilirdi. AKP iktidarı Özal politikalarını kendi çizgisinde gördüğü ve benimsediği için sürdürülebilir görmüş, bunun üzerine eklemeler yaparak, Türkiye'nin dış politikasını daha aktif, daha kararlı ve daha küresel bir şekilde sürdürme kararı almıştır (Yenigün ve Efegil, s.2).

AKP'nin seçime girip kazandığı 2002 yılında listelerde değişik partilerden ve eğilimlerden (Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi) adaylar yer almıştı. Bunun da sebebi bu yeni partinin kamuoyu tarafından sempatiyle karşılanmasını sağlamaktı. Burada tek kriter farklı partilerden ve eğilimlerden gelen bu kişilerin parti düşüncelerine ve uygulamalarına saygılı olmasıydı. Partinin Recep Tayyip Erdoğan öncesi genel başkanı Abdullah Gül bu konuda şunları söyleyecektir: “*Partimiz içerisinde bizden farklı düşünen insanlar da yer alabilir, burada önemli olan kan uyuşmazlığının olmamasıdır .*” (Timur, s.11). Başlangıç itibariyle merkez sağın devamı veya onun yerini alan bir parti izlenimi uyandıran AKP ilerleyen zamanla beraber Türk kimliğine bakışını daha belirgin bir şekilde gözler önüne serecektir.

AKP bu dönemle beraber yeni Türk kimliğini gündeme taşımış, Yeni Osmanlıcılık sık sık dile getirilerek temelde yeni bir ulusal tarih anlatısı ve ulusal kimlik duygusu yaratılmaya çalışılmıştır. Böylece devlet içerisinde Osmanlı özlemi hem dış politika bağlamında hem de ulusal kimliğin şekillenmesinde etkili olmaya başlamıştır (Durgun, 2020). Bu durum beraberinde bazı tartışmaları da gündeme getirmiş, Türk kimliği değişik kesimler tarafından tartışılır hale gelmiştir. Bunun üzerine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan “*Türk, Kürt, Laz, Çerkez hepimiz bir milletiz*” ifadesiyle kimlik tartışmalarına son noktayı koymuştur (Zelyut, s.468).

Başbakan Erdoğan, 19 Ağustos 2009’da Didim Yat Limanı’nın açılışında verdiği bir diğer demeçte ise kimlikle ilgili olarak, Türkiye’nin milli kimliğini, “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı*” (NTV, 2009 Haziran 11). olarak tanımlamıştır. Erdoğan, Kürt açılımının söz konusu olduğu benzer dönemde yaptığı bir başka konuşmasında ise şunları söylemiştir (Cumhuriyet, 2009):

“Birbirimizi seveceğiz. Birbirimizi ayırmılaştırmayacağız. Bunu sağladığımızda, insanlara Yunus’un diliyle yaklaştığımızda, yaradılanı yaradandan ötürü sevdiğimizde bu ülke istikrar, dostluk ve barışı gerçekleştirecektir. Şimdiye dek bir kardeşlik ortamında her şeyi yürüttük. Biz ecdadımızın, atalarımızın sesini duyarak buralara kadar geldik. İstiklal şairimizin dediği gibi “bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz. Gelmişiz dünyaya millet. milliyet nedir öğretmişiz.” Biz bölünmez bir milletiz. Bu milletin gücünü, kuvvetini, neler yapabileceğini görenler, bilenler bizi bölmeye çalışıyorlar. İçeride dışarıda bizimle uğraşıyorlar. Bu oyuna gelmeyeceğiz. İnsanlarımızı diliyle, diniyle etnik yapısıyla değil, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığında bütünleştirerek seveceğiz ve bunu başaracağız.”

Recep Tayyip Erdoğan’ın bu söylemi; üst kimliğin gündeme gelmemesi, Türkün, Türklüğün bu konuşmada yer almaması açısından eleştiriler almıştır. Buna rağmen üst kimlikle ilgili benzer düşünceleri bir başka demecinde de görmekteyiz (bianet, 2020):

“Her vatandaşımız milliyetine, ırkına bakmadan saygındır. Ülkemin her ferdi bunu böyle anlamalıdır. Üst kimlik olarak TC vatandaşlığını hep birlikte benimseyeceğiz. Bu çatımızdır. Alt kimlikleri, tüm etnik unsurları da hep saygıyla karşılamışımızdır. Bu AKP’ nin politikasıdır.”

Yukarıda Recep Tayyip Erdoğan'ın ifade ettiği üst kimlik, farklı kökenlere sahip kişilerin yaşadıkları ülkeye olan aidiyetlerini artırıcı ve kucaklayıcı milli kimliktir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının dördüncü bölüm, siyasi haklar ve ödevler kısmı, Madde 66'da Türk Milleti ve vatandaşlığı şu şekilde tanımlanmıştır (Mevzuat metin):

“Türk Devletine bağlılığını ilan eden herkes Türk'tür. “

Buradaki Türk ifadesi, bir ayrımcılık niteliği taşımayıp üst milli kimliği belirtir. Vatandaşlığa da vurgu yapan ifade ile bu ülkede sadece Türklerin yaşadığı anlamı çıkmaz, teklik içermez. Elbette ki başka alt kimlikler ve unsurlar da vardır ve onlar da bu ülkenin kurallarına diğer vatandaşlar gibi uydukları takdirde Türkiye vatandaşlarıdır. Bu sebeple, buradaki Türklük/Türk milleti kavramları köken açısından farklı diğer vatandaşlarımızı dışlayıcı, ayrıştırıcı bir özellik taşımaz. Bu sıfatlar bu devletin kurucu fertlerinin, Türk vatandaşlarının üst kimliği olup, diğer vatandaşlarımızın kendi dil, din, kültür ve kimliklerini özgürce yaşamalarını engelleyen bir yönü yoktur. Bu sadece Türkiye'ye özgü bir durum olmayıp Avrupa ve dünyanın pek çok ülkesinde, milli kimlik, devletin kurucusu olan egemen milletin kimliğidir.

Rıza Zelyut, Türk kimliğinin zaman zaman 2. planda gösterildiği, gerek cemaatlerin gerekse Kürt kimliği ve diğer kimliklerin varlığının da piyasaya sürüldüğü bu dönemi şu şekilde ifade eder (Zelyut, 2008, s.469):

“- Osmanlı Devleti'nin pek çok milletten, etnik kimlikten oluştuğunu iddia etmek, bunu çok kültürlülük olgusu ile sosyal plana indirgemek, bu süreçte Kürtlere sağlanan haklar, Kürt milliyetçiliğinin artması yeni terör eylemleriyle sonuçlanmıştır. Bu durumun günümüze ulaşan sonucu Kürtlerin Amerika ve bazı Avrupa devletlerinin desteğiyle Irak veya Suriye'de bir Kürt devleti kurma düşüncesidir.

- Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti karşısına Yeni Osmanlıcılık adı altında çıkan tarikat, cemaat, ticaret, siyaset oluşumu devletteki milli birliktelikte çatlaklar oluşturmuştur. Etnik kimlikler kurucu kimlikle eşdeğer görülerek, tutularak merkezin çekim gücü dışına alınmaya, bağımsızlaştırılmaya çalışılmıştır.”

AKP öncesi, benzer siyasal yapı ve görüşlere sahip Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi döneminde de Andımızın kaldırılması teşebbüsleri ve Erbakan'ın “o zaman birisi de çıkar, ne mutlu Kürdüm diyene, der”, sözleri yine üst

kimliğin, Türklüğün ötelenmeye, “Türkiyeli” ifadesinin yüceltmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. AKP döneminde Türk kimliğine ilişkin yaşanan sorunları şu şekilde belirtebiliriz:

- Andımızın kaldırılması,
- Milli bayramların stadyumlarda kutlanmasının yasaklanması,
- Şehitlik ve gazilik kavramlarının sorgulanması.

Bu süreçte Cumhuriyetle beraber oluşturulmaya çalışılan Türk ve Türklük kavramları, Türk kimliği bu uygulamalarla zarar görmüş, itibar kaybetmiş, “Ne mutlu Türküm diyene”, ifadesi sakıncalı bulunmuştur. Benzer durumlar bazı bakanların ifadelerine de yansımıştır.

AK Parti döneminin ilk Milli Eğitim Bakanlarından Ömer Dinçer bir ifadesinde şunları söylemiştir:

“Yeni Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyeti’nin başlangıçta ortaya koyduğu temel değerler laiklik, cumhuriyet ve milliyetçilik gibi temel ilkelerin yerini, artık daha çok katılımcı, daha ademi merkezîyetçi, daha Müslüman bir yapıya devretmesi zorunluluğunun, zamanının geldiği düşüncesindeyim.” (Zelyut, s.469).

Ömer Dinçer bir başka ifadesinde de şunları söyler:

“Cumhuriyet kavramı artık bizim için fazla anlamlı değildir. Ülkemiz söz konusu olduğunda mahalli kültürümüz İslam’dır. Küreselleşme arttıkça İslamlaşma da o kadar artacaktır.” (Zelyut, s.469).

Görüldüğü üzere AKP dönemi Cumhuriyet, Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türklüğe dair bazı kavramların biraz daha rafa kaldırıldığı, bunların yerini İslam ve Müslümanlığa dair söylemlerin aldığı bir dönem olarak varlığını korumaktadır. Öte yandan bu yöndeki ifadeleri veya ne olması gerektiğini dikte eden demeçleri bazı yabancı parlamenterlerin de dile getirdiği görülmektedir. Türkiye-Avrupa Birliği Parlamento Komitesi Başkanı Yardımcısı İngiliz Parlamenter Andrew Duff’ın Türk kimliğine ilişkin eleştirisi şu yönde olmuştur (Zelyut, s.477):

“Türkiye, artık yerleşik Kemalizm düşüncesini değiştirmelidir. Bu değişimin sadece yasalar veya anayasa ile değil Kemalizm kültürü ve felsefesinin de değişimi yolu ile olması gerekir. Kemalist milliyetçilikle yüzleşmeli; devletin merkezi kontrolü azaltılmalıdır. Atatürk’ün devlet

binalarındaki fotoğrafları artık indirilmeli ve Türkiye bir şekilde Kemalizm’de reforma gitmenin yolunu bulmalıdır.”

Menderes Çınar, AKP ve ulusal kimlik konusundaki eleştirisi ve beklentilerini şu şekilde belirtir (Çınar, 2015, s.158-159):

“Temel sorun, hep demokrat tam demokrat, kalmak için AKP’nin sergilediği kendisini tüm meşru siyasal kimliklerinden biri olarak değil, bu toprakların değerlerini temsil eden tek gerçek, öz/has siyasal kimliği olarak konumlandırması ve bu ayrıcalıklı konumdan fitraten demokrat sanması/sayması, böylece kendisine yöneltilen eleştirileri kategorik olarak reddetmesidir. AKP Türkiye’deki otoriter laiklik ve vesayetçi demokrasi pratiklerinin kökeninde Kemalist batılılaşma projesi olduğunu, bu batılılaşma nedeniyle Türkiye’de demokrasi ol(a)madığını iddia etmektedir. Buradan yola çıkarak, kendi medeniyetimize dönerek, İslami kimliği restore etmeyi ve bu vesile ile batılılaşma parantezini kapatmayı demokratikleşme olarak sunmaktadır. Laiklik ve ulusal kimliğin özgürlükçü ve çoğulcu bir şekilde yeniden tanımlanması, merkeziyetçi siyasi sistemin iktidarı topluma dağıtacak şekilde yeniden kurulması ve devletin tüm kimliklere eşit mesafede olmasının sağlanması beklenir. Bunların başarılması ise çoğulculuk, eşitlik, özgürlük gibi değerlere bağlı kalarak demokrasi tartışmasının seviyesini yükseltmeyi ve iyileştirmeyi gerektirmektedir.”

Gerek AKP yöneticileri ve gerekse Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın sık sık dile getirdiği vesayetçi demokrasi kavramını biraz irdelemekte fayda vardır. Bu ifade ile henüz siyasi bir toplum olmayı sağlayamayan ülkelerde veya demokrasisi tam olarak oturmamış toplumlarda, bir zümrenin veya elitin sivil kurumlara, hükümete ve kamusal özgürlüklere müdahale etme yetkisini üzerine alması olarak belirtilebilir (daktilo1984). Bunun Türkiye’deki uygulaması ordunun meşru hükümete, yani halk oyuyla iş başına gelen hükümete müdahalesi şeklinde olmuş olup hükümetin yerini ordunun oluşturduğu yapılara bırakması şeklinde gerçekleşmiştir. Ara rejimler ortaya çıkmıştır. Ordu da yönetime el koyma gerekçesini ona atfedilen “Cumhuriyeti koruma ve kollama” görevine dayandırmıştır. AKP sürekli yinelenen bu vesayeti yıkmak için 15 Temmuz sonrası orduyu Milli Savunma Bakanlığı’na, jandarmayı ise İç İşleri Bakanlığı’na bağlamıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara geldiği dönemde, Türk siyasetinin üzerinde hala 28 Şubat’ın gölgesi ve uygulamaları dururken, birçok akademisyen,

bilim adamı ve siyasetçi ülkemizde halen vesayetçi demokrasinin varlığının sürdüğünü ifade etmişlerdir. Ak Parti Hükümeti ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın vesayetçi demokrasiye ilişkin eleştiri ve söylemleri devam ederken bunun karşılığında birkaç değişiklik ve uygulama haricinde radikal kararlar alınmadığı görülmüş, vesayetçi demokrasi etiketi ordudan alınarak muhalefet partileri üzerine yapıştırılmış, muhalefetin böyle bir özleminin olduğu belirtilerek eleştiri okları muhalefet partileri üzerine çekilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan AKP'nin tüm vesayetçi demokrasi karşıtlığı ve söylemlerine rağmen bu ifade tam olarak açıklanmamış, muğlak bırakılmıştır. Bu ifade yani vesayetçi demokrasi halen varlığını koruyor olsa bile bunun karşısında kalıcı demokratik kurumlar ve uygulamaların tesis edilmediği görülmektedir.

AKP dönemi geneline baktığımızda, bu sürece dek gündemde tutulan, oluşturulmak istenen, oluşturulan Türk kimliğine kendi iktidarının ideolojisine uygun bir devlet tasarımı ve ulusal kimlikle yeni bir şekil vermek istediği görülmektedir. Bunu da cumhuriyetin ortaya çıkardığı değerlerler olan Türk ordusu, yargısı ve eğitimine yeni bir biçim vererek sağlamaya çalışmıştır. Bu süreçte genelkurmay başkanlığı milli savunma bakanlığına bağlanarak ordunun tekrar darbe yapma ihtimali önlenmiş, ordu komutanlarıyla ilgili Balyoz ve Ergenekon davalarıyla da ordunun halk nezdindeki itibar ve önemi azaltılmıştır. Böylece AKP'nin ulusal kimliğin yeniden inşası için duyduğu iktidar gücünü uzun süre elinde tutabilmesi mümkün kılınmıştır (Berat Paşa, s.219). Gerek Türk ordusunun ve gerekse parlamenter sistemin ötekileştirilmesi ve itibarsızlaştırılması sonucu cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmiş, yürütmeye verilen geniş yetki ile beraber AKP, arzuladığı din merkezli ulusal kimlik inşasına yönelik adımları daha hızlı bir şekilde atmaya başlamıştır (Berat Paşa, s.226).

2.1.2. Ermeni Kimliğinin İnşası

Bir milletin kimlik oluşumuna bakarken, köklerinin neye ve nereye dayandığına, tarihsel yurtlarının neresi olduğuna ve etnik kimliklerinin ne zaman oluştuğuna bakılır (İsmayilov, Özdal, 2018, s.33). Tarih ve coğrafya, ülkenin, milletin bulunduğu topraklar, yani jeopolitik konum milli kimliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Milliyetçi söylemler zihinde canlandırılanlar üzerinden biz ve onları ötekileştirerek kültürel kodları vurgularlar. Buradaki temel amaç, topluluğun tarihsel aidiyet duygularını ulusal kimliğin inşası aşamasında farklılıklar ve benzerlikler ekseninde şekillendirmektir (İsmayilov, Özdal, s.33).

Önceki bölümlerde kimlik kavramını İnşacı Teorinin önemli bir ögesi olarak ifade etmiştik. İnşacı Teoriye göre birey ve devlet uluslararası ilişkilerin birer parçasıdır. Kişi – birey bir bedene sahipken devletler ise üzerinde bulunduğu ve egemenlik haklarına sahip olduğu ülke toprakları ve tek tek kişilerden, yurttaşlardan oluşur. İnsan varlığı bir beden teşkil ederken, devletler açısından bu birçok beden ve ülke toprakları demektir (Wendt,2012, 280).

İnşacı Teoriye göre kimlik algısı ve ulusal kimlikler dış politika oluşturulurken oldukça etken faktörlerdir. Dolayısıyla Türk ve Ermeni karşıtlığı çerçevesinde inşa edilen kimlikler ikili ilişkileri, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. İlişkilerin olumlu yönde seyretmesi açısından sadece çözüm süreçlerini başlatmak yeterli olmayacak, aynı zamanda mevcut ulusal kimliklerin de sorguya tabi tutularak yeniden inşa edilebilmesi gerekecektir (Öztürk E.).

Ermeni milliyetçiliği Ermeni kimliği açısından önemli bir faktör olup gelişimini mitolojik ve modern anlamda okuyabiliriz. Mitolojik olarak daha çok din adamlarının söylemlerine, ruhani ifadelerle dayanırken modern anlamda ise şu şekilde okuyabiliriz (İsmayilov, Özdal, 2018):

1. Tarihsel yurt olarak kabul edilen coğrafyayla etnik kimlik arasında ontolojik bağlantı kurmak,
2. 1915 olaylarını genele yayarak, bunun bir soykırım biçiminde tanınmasını ve algılanmasını sağlamak,
3. Milli kimliğin inşası esnasında bir “öteki” tesis ederek buna karşı hasımlığı temellendirmek.

2.1.2.1. 19. Yüz yıl Öncesi Ermeni Kimliğinin İnşası

Milletlerin tarih boyunca yaşadıkları topraklar kimlik ve kültür oluşumunda etken faktörlerdir. Artak Movsisyan Ermenilerin vatanını Hayrenik bir başka ifadeyle Ermeni Yüksek Yaylası olarak belirtir. Bu yayla otokton Ermeni Halkının doğduğu, yıllarca yaşadığı, Ermeni kültürünün ilk oluştuğu yerdir. Etrafı Karadeniz, Akdeniz ve Hazar Denizi ile çevrili bu yüksek yaylaya Avrupalı bilim adamları Ermeni Yüksek Yaylası (Platosu) adını vermişlerdir (Movsisyan, 2017, s.5).

Ermeni yüksek platosunun büyük bir bölümünü oluşturan Büyük Ermenistan doğuda platonun dışında bulunan Paytkaran bölgesini kapsamaktaydı. Küçük Ermenistan ise Fırat'ın batısında kalan bölgeleri içeriyordu. Bunların dışında Kilikya

(bugünkü Adana ve çevresi) üç asırlık bir Ermeni hükümdarlığına ev sahipliği yapmıştı. Yukarıda saydığımız bölgeler “Tarihi Ermenistan” olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır (Movsisyan, s.6).

Hristiyanlığı din olarak kabul eden ilk devlet 301 tarihinde Ermenistan Krallığı, olmuştur. Bunu da hem devlet, hem de Ermeni toplumu olarak tam anlamıyla benimsemişlerdir. Ermeni Apostolik Ortodoks Kilisesi 451’de ulusal bir mezhep oluşturularak kurulmuştur. Ermenilerin kurduğu bu ilk kilise Doğu Ortodoks Kiliseleri olarak bilinir ve Gregorios isimli aziz tarafından kurulduğu için Gregoryen ismiyle de anılır. Ermeni toplumunun kimlik oluşumuna bakıldığında dinin ve özellikle de kilisenin çok büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Kilisenin Ermeni kimliği üzerindeki etkisi o kadar büyüktür ki bugün bile Ermeni denildiği zaman ilk önce akla Ermeni Kilisesi ve Hristiyanlık gelmektedir. Ermenilerde din ile milliyet, kilise ile Ermeni kavramları iç içe geçmiş durumdadır. Çünkü Ermeni Devleti fikrini ortaya çıkaran da yine Ermeni Kilisesi olmuştur. Ermeni Kilisesi, dini görevleri ve sorumluluklarının yanında, kendisini Ermeni milleti için milli ve siyasi bir otorite olarak kabul etmiş, kurulduğu ilk andan günümüze kadar geçen süre içerisinde kilise ve başında bulunan din adamları Ermeni toplumunun hayatlarına şekil ve yön veren en büyük güç olmuşlardır (İskefiyeli, 2007, s.25).

Ermeni Krallığı’nın Hristiyanlığı ulusal din olarak kabul etmesi, Ermeni Apostolik kilisesinin kuruluşu ve Mesrop Mashots tarafından 5. Yüzyıl başlarında Ermeni alfabesinin oluşturulması ile Ermeni kimliği bütünleşmiş bir etno-dinsel bir kimlik olarak ortaya çıkmıştır (Baykal, Z. (2015 Nisan). Bugün “Ermeniler” olarak tanımlanan grubun tarihi, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra başlamış ve 19.Yüzyıla dek sadece “Ermeni Apostolik Kilisesine mensup olanlar” anlamına gelmiştir (Wakızaka K., Yılmaz G.,(2022).

Ermeniler için din, her zaman kendilerini yalnız ve kimsesiz hissettikleri zamanlarda onlara milli gurur ve rahatlık hissi veren bir nitelik taşımıştır. Ermeni alfabesi de dille birlikte Ermeni kimliğinin en temel unsuru olmuş, bu alfabe onları Roma imparatorluğu içerisinde erimekten, asimile olmaktan korumuştur. Bu noktada Ermeni Kilisesi kimliğin temsili ve sürdürülmesinde her dönem önemli bir rol üstlenmiştir. 1789 Fransız Devrimi’ne kadar dini kimlik Ermeniler için etnik ulusal kimlikten daha ön planda olmuş ve ortak bir dini kimlik etrafında bir araya gelmişlerdir (Wakızaka, Yılmaz). Her Ermeni Kilisesinin bitişiğinde bir Ermeni okulu yer almış,

bu onları okul çağından itibaren kilisenin etkisi altında tutmuştur (Baykal). Din birliği ve dil birliğinin yanında kültürel birlik, tarihi birlik, coğrafi birlik ve siyasi birlik de Ermeni kimliğini oluşturan diğer faktörler olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde Ermeni toplumu dışarıya kapalı ve statik kimlik yapısını değişmez kılmış, nüfus ve coğrafi anlamında da kendini dar bir dünyaya hapsetmiş ve bunu bütün değerleriyle yaşamıştır. Milattan önce X. yüzyılda küçük bir grup halinde Küçük Kafkasya'ya gelerek yerleşen Ermeniler, Türkler ve diğer toplumlar gibi büyük bir nüfusa sahip olmadıkları için kendi aralarında da dinamik ve genişleme amaçlı bir bünyeye sahip değillerdi (Attar A., 2007, s.293).

Zaman zaman güçlenen zaman zaman da başka devletlerin etkisi altında kalan Ermeni Krallığı'nın varlığına 1045 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından son verilmiştir. Bunu, 1064'te Selçuklu Türkleri tarafından Ermenistan Krallığı'nın son başkenti olan Ani'nin ele geçirilmesi, Malazgirt Savaşı sonucunda da bu defa geri kalan topraklarının büyük kısmının yine Selçukluların hâkimiyetine girmesi izlemiştir. Bunun üzerine Ermeniler Toroslar, Fırat ve Suriye bölgelerine dağılarak yaşamlarını buralarda sürdürmeye başlamışlardır (Ural, 1998, s.205).

Ermeni toplumu Selçuklular sonrası Osmanlı Devleti içerisinde varlığını korumuş, onun yarattığı millet sistemi içerisinde yerini almıştır. Bu sistem, İslami esaslara dayanmakla beraber devlet yapısı altındaki diğer milletlerin de Türk milletiyle uyum içinde beraber yaşaması için Osmanlı Devleti'nin yöneticileri tarafından geliştirilerek kendine has bir kurum haline getirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile Rum kilisesine din ve özel hukuk alanında özerklik verilmiş, bu hak aynı zamanda Ermenilere de tanınarak Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur (Ural, 1998, s.27).

Osmanlı millet sistemi içerisinde her milletin kendi cemaatleri tarafından seçtiği, devletin onayladığı bir din adamı, yani patrikleri bulunurdu. Patrikler bir defa seçildikten sonra ömür boyu o makamda kalırlardı. Görevden alınmalarının tek istisnası vatana ihanet veya kendi topluluklarının kurallarına aykırı davranmalarıydı. Temsil ettikleri cemaatin mallarını, eğitim ve özel hukuk işlerini yönetir, sorunları giderirlerdi. Bu işleri yapmak için de cemaat üyelerinden belirli bir miktar vergi toplarlardı. Toplanan bu vergilerin denetimi devlet tarafından yapılır, aşırıya kaçmaları önlenirdi. Azınlıkların hukuki meseleleri patrikhanelerde kurulan cemaat

mahkemelerinde görülür ve gereği devletin icra memurlarınca yerine getirilirdi. Çözümlemeyen konularda isterlerse kadıya da başvurabilirlerdi (Bozkurt, 1992).

İstanbul'un fethinden 19. Yüz yıl ortalarına kadar süren iki yüz yıllık süreçte diğer milletlerle Osmanlı toplumu arasında esen olumlu hava ve birliktelik devletin güçsüzleşmesiyle beraber 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanını zorunlu kılmıştır. Bu Fermanla önceki dönemde geçerli olan kurallar değiştirilmiş ve dini esaslara göre oluşturulan millet sistemi yerini "Osmanlı vatandaşı" kavramına bırakmıştır. Ayrıca hukukî statü farklılıkları sona erdirilerek, azınlıklar için ön görülen ve uygulanan bütün sosyal ve hukukî engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (B,G.). Tanzimat Fermanı'na göre (Uçarol, s.209-210);

1. *Vatandaşlar arasında ayrım olmayacak, herkes eşit kabul edilecek,*
2. *Bu eşitlik aynı zamanda mahkemeler ve yasalar önünde de sağlanacak,*
3. *Müslümanlar ile diğer dinlerden olan vatandaşların davalarının adil görülmesi açısından, karma mahkemeler kurulacak,*
4. *Kimse din değiştirmeye zorlanmayacak,*
5. *Tüm vatandaşlar, askerlik görevine ve okullara eşit olarak kabul edilecek,*
6. *Bütün cemaatler okul açabilecek,*
7. *İltizam usulü kaldırılarak vergiler herkesten eşit olarak alınacak,*
8. *Tüm vatandaşlar ticari ve ekonomik faaliyette bulunma konusunda özgür olacaktır.*

Tanzimat'ın, Osmanlı toplumu açısından en önemli etkisi geleneksel Osmanlı kimliğinin zayıflaması, din ve devlet işlerinin ayrılması noktasında bir başlangıç noktası teşkil etmesidir. Tanzimat'la beraber gelen Osmanlı'daki milletler arasında ve devletin tüm bireyleri arasındaki eşitlik ifadesi devletin tüm kurum ve kuruluşlarının modernleşmesi ve laikleşmesi yolunda da önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Diğer yandan Tanzimat'ı Batılılaşma/modernleşme hareketlerinin bir dönüm noktası olarak belirtebiliriz (Okumuş).

Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasıyla bu defa Avrupa devletleri azınlıklar lehine yeni taleplerle gelmişler, bunun üzerine de Devlet, Paris Barış Antlaşması sonuçlarıyla Islahat Fermanı'nı ilan etmeye mecbur kalmıştır (Bülbül). 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nın önemli maddelerine göre (Habertürk, 2023);

a) *Herkese ibadet ve inanç özgürlüğü tanınacaktır.*

- b) *Devlet Din, dil ve ırk üzerinden hiçbir ayrımcılık yapmayacak ve yapanlar cezalandırılacaktır.*
- c) *Devlet memurluğu ve askerlik açısından vatandaşlar arasındaki din farkı engel bir nitelik taşımayacaktır.*
- d) *Müslüman halktan olmayanlar da mülk sahibi olabileceklerdir.*
- e) *İşkence ve eziyet asla kabul edilmeyecek; yapanlar cezalandırılacaktır.*
- f) *Vergi ödeme konusunda her vatandaşa eşit davranılacaktır.*
- g) *Hristiyan vatandaşların davaları karma mahkemelerde görülecektir.*
- h) *Her iki tarafın da Müslüman olmadığı durumlarda davalar, eğer isterlerse kendi patrikhaneleri tarafından görülecektir.*
- ı) *Din farkı, mahkemelerde şahitlik konusunda ortadan kaldırılacak ve herkes eşit haklarla şahitlik yapabilecektir.*
- i) *Gayrimüslimlerin de meclislerde temsil edilmeleri sağlanacaktır.*

Islahat Fermanı, her ne kadar devletin zorunluluğu, dış baskılar ve Fransız İhtilalinin etkileri sonucu ilan edilen bir ferman olmakla beraber Osmanlı devlet ve toplum yapısına kattığı en önemli ilke Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi eşitlik ilkesi olmuştur. Eşitlik ilkesi ile Osmanlı toplum yapısı yeniden inşa edilmeye çalışılırken Osmanlı devlet adamlarının da ferdandan beklentileri büyüktü. Hristiyanların da Müslümanlar gibi eşit haklara sahip olması Batılı devletlerin devletin iç işlerine karışmalarına engel olacak ve Paris'te toplanacak olan barış konferansında Osmanlı Devleti aleyhine kararların alınması önlenecekti (Gümüş, M.).

Islahat Fermanı'nın getirdiği yenilikler ve reformlar istenen sonuçları yaratmamış, tam aksine zaman içerisinde devlet yapısını sosyal, ekonomik ve siyasî alanlarda olumsuz etkileyerek, devleti zor durumda bırakmıştır. Bu durumun bir yansıması olarak uluslararası politikayı yönlendiren devletler Osmanlı Devleti'nin politikalarını şekillendirmeye ve yapısıyla oynamaya başlamışlardır.

Islahat Fermanı'nın ilanı beraberinde yeni reform talepleri ve isteklerini de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nde toplanan Meclislerde hazırlanan Ermeni Ulusal Anayasası (Nizamname-i Millet-i Ermeniyan) olup 1863'te Sultan Abdülaziz tarafından onaylanan Ermeni Anayasasıdır. Bu anayasaya göre (Koçunyan, A., 2016) ;

- *Kurulacak bir cemaat, ulusal genel meclisi vasıtasıyla hem patriğin hem de cismani meclisle ruhani meclisin seçilmesi sağlanacaktı.*

- *Bu meclise sadece İstanbul'dan değil, yurdun diğer bölgelerinden temsilci gönderilebilecekti ve ruhban oranı sınırlanmıştı.*

Ermeniler lehine düzenlemeler içeren Ermeni Milleti Nizamnamesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin durumunu tanımlarken, Ermeni Patriki' nin de yetkisini artırmıştı. Osmanlı Meclisi haricinde bir Ermeni Ulusal Meclisi'nin kurulması, Ermeniler açısından bir dönüm noktası olarak görülmüştür. (Özşavlı).

Gerek Ermeniler ve gerekse Osmanlı toplum yapısı içerisindeki milletler lehine yapılan bu iyileştirmelere rağmen Ermeni Sorununun ortaya çıkışında 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik ve ulus olma düşüncesi yanında misyonerlik faaliyetleri de etken rol almıştır. Misyonerler Hristiyanlığı yaymak üzere diğer ülkelere gönderilerek hizmet veren papaz veya din adamları olduğu gibi sonraki süreçte eğitimli kadın ve erkeklerin de katıldığı temsiller olmuştur. Misyonerler, Islahat Fermanı sonucu artık Türklerle eşit bir şekilde yaşayan Ermenilerle ilk ilişkilerini eğitim kanalıyla kurdular. Bu konuda İlk işleri İncil'i Ermenice ve Türkçe' ye çevirmek oldu. Daha sonra da Ermenilere okuma yazma öğretmek onlara daha iyi bir yaşam biçiminin mümkün olduğunu gösterdiler. Bu durum Ermenilerle misyonerler arasındaki yakınlaşmayı hızlandırdı. Dini açıdan da başlayan bu yakınlık misyonerlerle Ermeni kilisesini karşı karşıya getirdi. Gregoriyen Kilisesi misyonerlere karşı tavır alırken, Ermenilerin Misyonerlerle ilişki kurmasını yasakladı. Protestanlaşan Ermenileri bir yandan afaroze etti, bir yandan da mesleki faaliyetlerini yasakladı. Onlara bu anlamda bazı yasaklar getirdi (Akgün, S.).

Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri Ermenilerin, Osmanlı toplumu içerisindeki “sadık millet” konumundan uzaklaşarak isyancı ve ayrılıkçı kimliğe dönüşmesinde önemli bir role sahip olup, Ermenileri isyana sevk eden zihinsel alt yapının oluşmasında büyük pay sahibi olmuştur (Karakaş).

Gerek Misyoner faaliyetleri ve gerekse 19. yüzyılın ortaya çıkardığı sosyal ve siyasi gelişmeler, Fransız İhtilali bu kitle üzerinde etkili olmuş, ortaya çıkan sonuç Ermeni aydınlanması olarak adlandırılmıştır (Özşavlı, H., 2012).

2.1.2.2. 19.Yüzyıl Sonrası Ermeni Kimliğinin İnşası

1789 Fransız İhtilali'nin hem değişik uluslar hem de Osmanlı Devleti içinde yaşayan milletler ve bu milletlerin vatandaşları arasında bir uyanış, bağımsız bir millet olma, vatan topraklarına sahip olma arzusu yarattığını biliyoruz. Bunun Osmanlı

içindeki ilk açılımı gerek Avrupa devletlerinden gelen talepler gerekse Osmanlı'nın kendi içinde yapmak zorunda kaldığı Tanzimat Fermanı ile olmuş, bunu daha sonra Islahat Fermanı izlemiştir.

Fransız İhtilali ile gündeme gelen milliyetçilik, milliyetçilik hareketleri diğer ulus olma düşüncesindeki milletler gibi Ermeniler arasında hızla yayılmış, 19. yüzyılda yükselmeye başlayan Marksizm, Ermeni cemaati ve Ermeni milliyetçiliğinin ideolojik omurgasını oluşturmuştur. Sınıf bağlamında çatışma teorisine göre Ermeniler, Türk karşıtı/karşıtlığına dayalı kendi laik ulusal kimliklerini geliştirmeye yönelmişler ve Marksizm'i "sol Marksist çevre milliyetçiliği" olarak benimsemişlerdir (Wakizaka, Yılmaz).

Fransız İhtilali, Osmanlı içindeki milletler açısından milliyetçilik ve özgürlük gibi siyasi akımların ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi, bu durum Türkleri de etkilemiş, Paris'e eğitim için giden Osmanlılar, buradaki düşünce ve sanat akımlarından etkilenmişler ve bunları ülkelerine taşımışlardır. Türk ulusçuluğunun çekirdeğini oluşturan Jön Türk hareketi de bu atmosferden etkilenmişti (Maraşlı, 2008, s.130).

Bu süreçten sonra Türklerin ve Ermenilerin bir arada yaşama durumu sekteye uğramış, ayrımlaşma Antep'te, İstanbul'da ve Anadolu'nun değişik vilayetlerinde Ermeni okullarının açılmasıyla sürmüştür. Okulların sayısı 1880'lerde 500'e ulaşmış, (Ural, s.75-76). bu okullardan bazıları zaman içerisinde devlet aleyhine çabalar sonucu öğrencilerinin birer komitacıya dönüştüğü kurumlar haline gelmiştir (Somel, 2018, s.6). Bu dönem ortaya çıkan Hınçak ve Daşnak partileri oluşturdukları "Büyük Ermenistan" doktrini ile geniş kitleler üzerinde etkili olmayı başarmışlardır. Bu doktrin, Osmanlı içerisinde yaşayan Ermeni toplumunun kimlik anlayışını, Ermenilerin Anadolu ve Kafkasya'nın en kadim halkı olduğunu anlatan kahramanlık hikâyeleriyle süsleyerek milliyetçilik bilincinin artırılmasına hizmet etmiştir (Erendor ve Öztarsu, 2018, s.6).

Osmanlının güçsüzleşmeye başlayan devlet yapısı gerek Osmanlı içindeki milletlere ve gerekse bunları destekleyenlere cesaret vermiş, devlete azınlıklar lehine tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bu dönemde Almanya ıslahatların yapılması için ısrarcı olan devletlerden biri olmuştur. Ermeniler, kendileri için yapılmasını istedikleri bu ıslahatların İstanbul'da bulunan Avrupalı temsilcilikler ve müfettişler tarafından yapılmasını, sürdürülmesini istemişlerdir. Bu talep ve istekler, 8 Şubat 1914'te yapılan

Yeniköy Antlaşması' nın imzalanması ile sonuçlanmış, Sadrazam Said Halim Paşa ve Rusya'nın İstanbul Sefiri Constantin Goulkevitch arasında Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılacak ıslahata dair imzaları atmışlardır (turksandarmenians).

Bu antlaşma ile;

- Osmanlı Hükûmeti, Avrupalı devletlerden ıslahatlar için iki müfettiş talep edecek ve bunlar Doğu Anadolu'da iki ayrı vilayette görevlendirecekti.
- On yıl görev yapacak bu müfettişler aynı zamanda bu illerdeki adli ve idari birimler ile polis ve jandarma kuvvetlerini de denetleyeceklerdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Dahiliye Nezareti 28 Aralık 1914'te aldığı yeni bir kararla bu uygulamaya son vererek ıslahat projesini iptal etmiştir (turksandarmenians).

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında da artarak devam eden Ermeni milliyetçiliği ve faaliyetlerinin en yoğun görüldüğü yer Van olmuştur. Basit gözükten bazı yapılanmalar zamanla isyan fikirlerinin aşılandığı ve organize edildiği dernekler, kuvvetli siyasi yapılar halini almış olup buradaki temel amaç Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır. Bunun sonucu ortaya çıkan silahlı eylemler ve Ermeni ayaklanmaları Türklerle Ermeniler arasındaki dostluk duygularını zayıflatmış, iki millet arasında geri dönüşü mümkün olmayan bir güvensizlik duygusu yaratmıştır. Ermeni eylemlerinin kontrol edilememesi ve Doğu vilayetlerinin elden çıkacağı düşüncesi dönemin Osmanlı hükûmetini endişelendirmiş, bunun neticesinde de bu bölgede ciddi tedbirler alma gereği ortaya çıkmıştır. Hükümet, hem cephe hem de cephe gerisinin güvenliğini sağlamak için Ruslara yardım ve yataklıkta bulunan, bu haliyle vatanına ihanet eden Ermenilerin tek tek veya toplu olarak o dönem Osmanlı toprakları sayılan Irak ve Suriye'ye sevkine karar vermiştir. Bu göç sağlanırken yeterli güvenlik önlemi alınmaya çalışılsa da savaş koşullarından dolayı bazı can ve mal kayıpları olmuştur (Akgümüş, D.).

Bugün hala tartışılan ve eleştirilene uğrayan ve Ermeniler tarafından "Ermeni soykırımı" olarak ifade edilen tarih, 24 Nisan 1915, Ermenilerin göçe tabi tutulduğu ve bazı Ermeni komite elebaşlarının tutuklandığı tarihtir. Alınan bu karar, devletin kendisini ve vatandaşlarını koruma refleksidir. Üstelik can kayıpları sadece Ermeni yurttaşlar tarafında gerçekleşmemiş, savaş ortamından dolayı Türk tarafında da kayıplar söz konusu olmuştur.

Lozan Antlaşması yeni Türk Devletinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupalı devletler tarafından tanındığı, yeni Türk Hükümeti temsilcileri tarafından temsil edildiği bir konferans olmuştur. Bu konferansta Ermeni temsilciler de yer almasına ve İngilizler tarafından onlar lehine çabalar olmasına rağmen bu konuda herhangi bir karar alınmamıştır. Konferans sırasında Ermeni temsilcilerden Noratunkyan Türk Hükümetinin delegasyon lideri İsmet İnönü'ye, “*Bir Ermeni ocağı talep ediyoruz. Türkiye'nin herhangi bir yerini ayırın ve bize verin*”, demiştir (Melkonyan., Poghosyan. 2022, s.101). İnönü'nün bu talebe yanıtı elbette olumsuz olmuştur. Zor koşullarda kazanılan vatan toprağı 1. Dünya Savaşı esnasında hem Rusların hem de Avrupalı devletlerin yanında yer alan, birlikte savaşan bir topluma teslim edilemezdi.

2.1.2.2.1.SSCB Dönemi Etnik Politikası ve Ermeni Milliyetçiliğı

Ermeni Sorunu Ermenilerin kendi yurtlarında veya Osmanlı dışında bir devlet kurma isteklerinden değil Türk topraklarında, Doğu Anadolu'nun 6 şehrinde önce özerk bir Ermenistan bölgesi, daha sonra da Kafkasya Ermenilerini de içine alacak şekilde, bağımsız bir Ermenistan devleti kurma düşüncesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da elbette ki sonuçları itibariyle Türk ve Ermeni toplumlarına sorun olarak yansımıştır. Bu sorun 1878 Osmanlı-Rus Savaşından başlayarak 1920'ye dek savaşlar, isyanlar şeklinde sürmüş, 1918'de Kafkasya'da kurulan Ermenistan ise iki buçuk yıl kadar sonra, Sovyetler Birliği'ne katılarak bu varlığını kaybetmiştir.

Ermenilerin Türkiye topraklarında kuramadıkları, SSCB topraklarında kurulan bir devlet sürecine götüren adımlar şu şekilde atılmıştır (Yıldırım, S.,Egamberdiyev, M.).

1918'de SSCB topraklarında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin burada kurulması bir tesadüf olmayıp Ermeniler, Rusların Türkistan'da 19. asrın ikinci yarısında yürüttüğü kolonizasyon sürecine katkıda bulunmaları üzerine Ruslar da burada bir Ermeni kolonisi yaratılması ve iskan edilmeleri ile bir Ermeni devleti kurulması sürecini olumlu yönde desteklemiştir. Rusya'nın genişleme siyasetinin hedeflediğı Kafkasya, İran, Anadolu ve Türkistan coğrafyasında Ermeni faktörünü etkili kılma ve kullanma politikasının bir parçası olan Ermeni kolonisi ticaret, sanayi, zanaat gibi çeşitli alanlarda güçlü bir şekilde yer almıştır. Ermeniler nezdinde ortaya çıkan bu durum, “Türk düşmanlığı” temelinde yükselen bir Ermeni milliyetçiliğini ortaya çıkarmış, bunun yarattığı etkiyle de Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan

bağımsızlık hareketlerinin bastırılmasında etkin bir rol üstlenmişlerdir. Kafkasya’da Taşnakçılar olarak gerçekleştirdikleri katliamları, Türkistan’da Bolşevik askerleri olarak sürdürmüşlerdir (Yıldırım, S., Egamberdiyev, M.). 1828 yılındaki Rus-İran Savaşı’nda Ermeniler Çarlık Rusya’sı lehine savaşa bizzat katılmıştır. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda ise Ermeniler Doğu Anadolu’ya ilerleyen Rus kuvvetlerinin yanında yer almış, Kars, Ahıska ve Erzurum’un işgaline destek vermişlerdir. (Özcan, B.). Ermenilerin Çarlık Rusya’sına verdiği katkı ve aralarındaki tamamlayıcı ilişki Türk kurtuluş savaşı ve 1. Dünya Savaşının sonuna dek sürmüştür.

Ermenilerin bir devlet olma yolundaki istek ve çabaları sürerken bu dönemde Sovyetler Birliği’nin etnik politikasına da bakmak gerekir. 1. Dünya Savaşının sonunda imparatorluklar çağının sonuna gelindiğini görüyoruz. 1917 yılında Bolşevik Devrimi Rus İmparatorluğu’nun sonu olmuş, yerine oluşturulan Sovyet Rusya, Emperyalizm karşıtı bir dış politika izleyeceklerini tüm dünyaya ilan etmiştir. Ayrıca, Sovyet sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlerin kardeşliğinin hedeflendiği belirtilerek din, dil ve ırk ayrımı yapılmayacağı açıklanmıştır. Bu açıklamalara rağmen söylenenler gerçekleşmemiş, Rus milliyetçiliği varlığını sürdürmeye devam etmiştir. O nedenle Sovyetler Birliği’nin ideolojik temelleri üzerinde bir milliyetçilik anlayışı oluşturulamamış, Çarlık Rusya’sı dönemine ait ortak kimlik yaratma projesi, Stalin rejiminin emperyalist yayılmacı politikaları, Rus milliyetçiliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Özel, M.).

1.Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında gelişen Panslavizm, sonraki dönemde de Rus milliyetçiliğini ve kimliğini güçlendirmeye ve Rus Çarlığı tarafından da bu ideolojinin bir dış politika aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Rus milliyetçiliği, Rusya’nın işgal ettiği coğrafyalarda dil, din ve Ruslaştırma etkisiyle yer alarak kalıcı olmaya çalışmıştır. Başlangıçtaki Panslavizm hareketi zamanla “Pan-Rusizm”e dönüşerek ortaya Rusya’nın yayılmacı politikalarıyla diğer etnik unsurları Ruslaştırma politikasının temelleri atılmıştır (Özel, M.). Lenin Dönemi Rus milliyetçiliği devletçilik, bölgesellik ve vatanseverlik özelliklerini içinde barındırmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali Rus İmparatorluğunda var olan güç ideolojisini değiştirmiş ve bunun yapısını da “düşmanlıktan milliyetçiliğe” doğru çevirmiştir. Bu şekilde Komünizm ile enternasyonal sınıf ideolojisini merkeze alan ve Bolşevik kurallarla yönetilen bir devlet ortaya çıkmıştır (Özel, M.).

Lenin'in liderliği esnasında ortaya çıkardığı en önemli ifade “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı” ifadesidir. Lenin'e göre proleterya bir ulusun devlet sınırları içinde zorla tutulmasını olanaksız kılan bir demokrasiden yanadır. Lenin, ayrılmak isteyen ulusların bu ayrılma isteklerini onaylamak yerine bölgenin sorunlarını bizzat kendilerinin çözüme bağlayabilmesine izin verilmesi gerektiğini söyler (Lenin, 2004, s.71). Ulusların ayrılma isteklerini boşanmaya benzeten Lenin bu durumu şöyle eleştirir (Lenin, 2004, s.71):

“Boşanma özgürlüğünü savunan bir kimseyi aile bağlarını yıkmakla suçlamak ne kadar ahmakça ve ne kadar ikiyüzlölükse ulusların kendi kaderlerini tayin etme özgürlüğünü savunanları da ayrılmayı teşvik etmekle suçlamak o denli ahmakça ve ikiyüzlölü bir davranıştır.”

Lenin, lkeleri ulusların kaderlerini tayin hakkı bakımından e ayırır (Lenin, s.125):

- ABD ve Batı Avrupa gibi gelişmiş kapitalist lkeler. Bu lkeler hem sömürgeleri hem de kendi ülkesinde başka milletten olanları ezerler.

-Doğu Avrupa lkeleri: Avusturya, Balkanlar ve Rusya. Bu ülkelerdeki proleterya hem kendi burjuva demokratik reformlarını tamamlamalı, hem de diğer ülkelerdeki sosyalist devrime destek vererek ulusların kaderlerini tayin etme hakkına sahip çıkmalıdır.

-Çin, Türkiye ve İran gibi ülkeler ise 3.grubu oluşturmakta olup buralarda burjuva demokratik hareketleri ya henüz başlamıştır ya da bu hareketlerin alacakları daha uzun bir yol vardır. Sosyalistler sömürgelerin derhal ve kayıtsız şartsız kurtuluşunu istemekle kalmamalı bu ülkelerde ulusal kurtuluşu destekleyen burjuva demokratik hareketlerdeki daha devrimci olan ögeleri kararlı bir biçimde desteklemeli, bu ögelerin kendilerini ezen emperyalist devletlere karşı ayaklanışına destek vermelidirler.”

Lenin bu ifade ve uygulamalarıyla diğer ülkelerde yaşayan milletlerin o ulustan ayrılmalarını ve bağımsız bir devlet kurmalarını desteklemiştir.

Çarlık Rusya'sının güçlenmesi ile Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında daha önce başlamış olan Rusya'nın yayılma faaliyetleri işgale dönüşmüş, ayrıca Anadolu'da başlayan Ermeni ayaklanmaları desteklenmiştir. Bunu, işgal edilen Türkistan topraklarında Ermenilerin iskanı takip etmiştir. Ermeniler de Rusların bu topraklardaki işgallerini desteklerken onlarla olan iş birliğinden beklentileri bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması olmuştur. Ermeniler, hem yerli ahalinin elinden alınan verimli topraklarda iskan edilmişler, hem de kazancı yüksek işlerde

çalışmışlardır. Ermenilerin bu şekilde iskân, istihdam ve asker olarak kullanılmaları Çarlık Rusya'sının sona ermesi sonrası kurulan Bolşevik yönetiminde de devam etmiştir. Buna karşılık çoğunluğu yerli Taşnak olan Ermeniler Bolşeviklerle birlikte Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan milli mücadelenin kanlı bir şekilde bastırılmasında önemli bir rol oynadılar (Yıldırım, S.,Egamberdiyev).

Türkistan'daki milli bağımsızlık hareketine karşı Ermenilerin de katılım ve destekleriyle Bolşevikler ciddi bir askeri ve siyasi hareket yürütmüşlerdir. 1917-1930 yılları arasında bölgede Fransız İhtilalinin diğer milletlerde uyandırdığı etkiye benzer şekilde uyanmaya başlayan Türk entelektüel sınıfı bu çatışmalarda ortadan kaldırılmıştır. Bolşevik İhtilaliyle beraber yeni Sovyet toplumunun inşası, aynı zamanda Türkistan'ın ekonomik, sosyal ve politik hayatının da Marksist-Leninist kavramlar ve Bolşevik ideolojisi çerçevesinde yeniden kurgulanması, milli hafızanın silinmesi ve yeniden yaratılması hususlarını da gündeme getirmiş, o nedenle Sovyet tarihçileri bu bölgeyle yoğun bir biçimde ilgilenmişlerdir. Bu süreçte tarihçilik açısından Taşnakçı Ermenilerin Türkistan'da Sovyet iktidarının kurulmasında üstlendiği rolün günümüze kadar yeterince incelenmemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bolşeviklerin, Taşnakçı Ermenilerle iş birliği yaparak Türkistan coğrafyasında gerçekleştirdikleri zulüm ve katliamlar Türkistan tarihi ile ilgili çalışmalarda göz ardı edilmiştir. Ayrıca, bu süreçte Ermenilerin Türkistan'da iskanını da inşa edilmiş düşmanlık psikolojisinden faydalanılarak yapılan bir eylem olarak değerlendirilebilir (Yıldırım, S.,Egamberdiyev, M).

Harita 3: Moskova ve Kars Antlaşmaları sonucu Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan Kalıcı Sınırları

Kaynak: (İnternet haber, Ekim 16)

Tüm bu karmaşık ortam 1921 yılında Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına engel teşkil etmemiş, antlaşma neticesinde bugünkü Türkiye-Rusya sınırı belirlenmiş, aynı yıl Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan Kars Antlaşması ile de bu sınır kabul edilmiştir. Böylece Doğuda bir Ermenistan projesi, Ermenilere toprak verilmesi konusu kağıt üzerinde veya belgelerle ortadan kalkmıştır. Yapılan antlaşmalar ile hem Ermeni Sorunu o dönem itibariyle fiilen sonlanmış, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ve egemenliği bu ülkeler tarafından da kabul edilmiştir (Antlaşmalar).

2.1.2.2.2. Ermenistan Cumhuriyeti Dönemi

Osmanlı devleti ve toplum yapısı içerisinde önemli bir yere ve konuma sahip olan Ermeni cemaati devletin güçsüzleşmesi, Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sonrası ortaya çıkan konjoktürde artık bağımsız bir Ermeni devleti, Ermenistan olarak ortaya çıkmıştır. Devletin bu mevcut koşullarda kendi içinde yaşayan milletlerin Osmanlıdan ayrılmamaları hususunda bir müdahalesi olmamıştır-olamamıştır. Ermeniler Osmanlıdan kopuş sonrası ilk önce Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'ni kurmalarına rağmen, Brest-Litovsk Antlaşması ile ortaya çıkan anlaşmazlık neticesinde bu federatif yapıdan ayrılarak Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti'ni kurdular (28 Mayıs 1918) (Bozkuş, 2020).

Bir devletin kurulabilmesi için bir millete ve bir vatana, üzerinde yaşayacakları bir toprak parçasına ihtiyaç vardır. Ermeniler-Ermenistan açısından böyle bir vatan var mıydı, yoksa üretildi mi? Sovyet toprakları üzerinde kurulan Ermeni devletinin kuruluşunu Azerbaycan'ın Malezya Konsolosu Dr. Elsevar Salmanov şu şekilde dile getirir (Salmanov, 2023):

“1. Dünya Savaşı sonrası Rusya ve İran'ın çıkarları doğrultusunda Güney Kafkasya'da Hristiyan bir devlet kurulması gerekiyordu. Buna uygun etnik milli bir topluluk bulunmuştu: Ermeniler. Bunlara “devlet” kurulması için toprak aranıyordu. İfadeye dikkat edilirse Ermeniler bir devlet kurmamışlar, onlara bir devlet kurulmuştu. Kurulan bu yeni devlet aynı zamanda, Anadolu Türkiye'si'nin diğer Türk devletleri ile ilişkisinin kesilmesinde de büyük bir rol üstlenecekti. Bunun üzerine Ermeni kökenli insanlar şimdiki Ermenistan olarak bilinen

bölgeye çeşitli aralıklarla göç ettirildi. İşte bu projenin acısını Batı Azerbaycan'da bulunan yüzbinlerce müslüman çekmek zorunda kaldı. Çünkü bölgeye göç ettirilen Hristiyan Ermeniler onları oraya getirenlerin cesaretlendirmeleri ile yerli Müslümanları göçe zorladılar. Ayrıca, yine alınan bir kararla Azerbaycan'ın Zengezur bölgesi Ermenistan'la birleştirildi. Yani bir devletin coğrafi inşaa süreci bu şekilde tamamlanmış oldu.”

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti iki yıl sonra Bolşevik İhtilali ve baskısı sonucu tekrar Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti adıyla Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1991'e dek bu konumunu koruyan Ermenistan, Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber Sovyetler Birliği'nden ayrılarak 21 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

İkinci bölümde Türk ve Ermeni kimliklerinin geçirdiği aşamalar gözler önüne serilmiş olup üçüncü ve son bölümde Türkiye-Ermenistan ilişkileri arka fonunda Türk ve Ermeni liderlerin söylemleri eleştirel söylem analiziyle değerlendirilecek, ayrıca iki ülke arasındaki normalleşme adımlarına yer verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE SİYASAL ELİTLERİN SÖYLEMLERİ

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde Türkiye ve Ermenistan'ın kimlik inşa süreçleri ele alınmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı olarak incelenmiştir. Gerek kimlik kavramı ve gerekse “öteki kavramı” ve bu bağlamda İnşacı Teori açısından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin incelenmesi, durağanlıktan ve bir adım öteye gidememekten kurtarılması, iyileştirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu konuda ülke yönetimlerinin ve halklarının gözünde oluşan karşılıklı algıların da her iki ülke arasındaki dış politikayı etkilediğini unutmamak gerekir. Tezin bu son bölümünde Türkiye-Ermenistan ilişkileri arka fonunda Türk ve Ermeni elitlerin, devlet adamlarının söylemlerine yer verilerek bu söylemler eleştirel söylem analizine tabi tutulacak ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bu süreçte nasıl geldiği, ortaya çıkan kimlik dönüşümü ve son gelişmeler ışığında nasıl bir sonuçla karşılaşacağımız saptanmaya çalışılacaktır.

Gerek Ermenistan'ın gerekse Türkiye'nin birbirlerine bakış açılarını sergilemek amacıyla öteki kavramı, ötekilik söylemiyle bu bölüme başlıyoruz. Ülkelerin birbirlerine nasıl baktıkları, nasıl gördükleri elbette aralarındaki ilişkilere de yansiyacak, kalıplaşmış düşünceleri değiştirmek bu yansıyan imajlarını ancak dönüştürmekle mümkün olacaktır.

3.1. “Öteki-Ötekilik ” Söylemi ve Türkiye – Ermenistan İlişkilerine Etkisi

Birçok devleti kendi şemsiyesi altında barındıran Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ona bağlı veya beraber hareket eden ülkelerin bağımsız hale gelmesi Dünyanın da çehresini değiştirmiştir. Soğuk Savaş süreci ve iki kutuplu dünya bu defa yerini küreselleşme adını verdiğimiz yeni bir kavrama bırakmıştır. 2000'li yılların başlangıcında iletişim olanaklarının artmasıyla insan hayatının ve uluslararası ilişkilerin daha da olumlu yönde seyredeceği düşünülürken ilerleyen zamanla beraber bu iyimserliğin yerini değişik coğrafyalarda sorunlar yumağına bıraktığı görülmüştür. 11 Eylül saldırısı, Suriye ve Irak'ta iç karışıklık, Deaş' ın saldırıları ve Dünya ülkeleri için tehdit oluşturması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali yeni gündem maddeleri olmuştur.

Bu yeni süreç aynı zamanda, yeni Dünya düzeni, postmodernizm gibi kavramları da uluslararası yazına taşımış, Zygmunt Bauman, Emmanuel Levinas, Jürgen Habermas, Michael Foucault, Jaques Lacan, Giles Deleuze, Julia Kristeva, Umberto Eco, Francis Fukuyama, Samuel Huntington, Antony Giddens, Jean Baudrillard gibi düşünürler yaşadığımız zamanı, dünyanın ve insanlığın yeni halini yorumlarken “öteki” ifadesini sık sık kullanmışlardır (Çiftçi, 2006, s.19).

Öteki, tek başına çalışan, var olan bir kavram olmayıp aynı zamanda “ben” e de ihtiyaç gösteren, beraber yaşayan bir kavramdır. İki kavram arasındaki ilişkide benin kendisini ötekide gördüğü gibi öteki de kendini ben de görmektedir. Bu farkındalık aynı zamanda her iki tarafta da bir kendilik bilincinin oluşmasına yol açmaktadır. Her iki kimlik de diğerinin “ben” ve “öteki” olarak kalmasında, yaşamasında, hayatını sürdürmesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Ben-öteki ilişkisi, sıradanlaştığında hem ben, hem de ötekinin özgünlüğü azalır, doğal hali sarsılır ve bu durumda “ötekileştirme” ortaya çıkar. Ben ve öteki arasındaki bu ilişki birbirlerini ötekileştirme sonucu bir süre sonra, ciddi bir gerilime ve soruna dönüşür (Efil, 2021). Tıpkı Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki çatışma, ilişkileri geliştirememeye kısır döngüsünde olduğu gibi.

William E. Connolly, kimlik yerine kimlik/farklılık ilişkisine birlikte işaret eder, ben ve öteki arasındaki ilişkiyi aşk ve nefrete benzetir. Buna göre bir kimlik, kendisini tanımak, farkına varmak için ötekine ihtiyaç hissederken, aynı zamanda öteki olarak farklılıkla arasında bir mesafe olması gerekmektedir. Yani her kimliğin, sosyal olarak tanımlanmış öteki kimliklere ihtiyacı vardır. Bu sayede kendi formuna kavuşabilir, kendini bulabilir, kendisi olabilir. Öte yandan, kendi varlığını korumak amacıyla, farklılıkla arasına bir mesafe koyarak onu ötekileştirmelidir. Aksi takdirde, tek başına varlığını sürdüremeyecek olan farklı kimlik, asimilasyon ve yok olma süreciyle karşı karşıya kalabilir. Bu tehditlere uğrayan kimlikler, kendi varlığını sürdürme yolunda bir öfke ile dolarlar (Connolly, 1991, s.64).

Şahin Efil “öteki” kavramını ve “ben” ve “öteki” arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder (Efil):

“Öteki, karşımızda bulunan, iletişimde bulunduğumuz, konuştuğumuz, muhatap olduğumuz bir kavramdır. Bir bakıma öteki, benin kendisiyle epistemolojik ve ontolojik olarak diyaloga girdiği bireyi ifade eder. Ben ve ötekinin, birbirlerini tanıması için aralarında gerçek bir ilişkinin olması gerekir. Sağlıklı bir diyalogun kurulabilmesi ve

devam edebilmesi için ben ve ötekini bir arada tutabilecek ortak bir zeminin yaratılması gerekir. Bu ortak nokta nedir veya ne olmalıdır?”

Bu ifadelere dayanarak, Ermenistan açısından Dağlık Karabağ'ın kaybedilmesi sonucu, gerek Rusya ve gerekse diğer devletler tarafından yalnız bırakılan Ermenistan Türkiye ile diyalog ve ilişkilerin normalleşmesi çabalarına yanıt vermek ve adım atmak zorunda kalmıştır. Her iki devlet arasında ortak zemin, sınırların açılması ve ulusal çıkarlar olmuştur.

Şahin Efil, devletlerarasında olan bu durumu insani açıdan da değerlendirir. Hangi din veya mezhepten olursa olsun ötekiyle medeni bir insan gibi doğal bir şekilde diyaloga girebilen, iletişime geçebilen iki öge, iki insan eğer birbirlerine insan olarak bakar ve görürse aralarında iletişimi, diyalogu kurmamak için hiç bir sebep kalmayacaktır. Fakat kurulan diyalogun mutlaka başarıya ulaşacağı kesin değildir. Bu konuda başarıya ulaşmanın birincil koşulu ben ve ötekinin birbirini insan olarak görmesinden geçmektedir. Diyalogun kurulamaması veya başarısızlığa uğraması beraberinde monologu, ben ve ötekinin sessizliğini veya yalnızlığını, aynı zamanda kendini merkeze koymayı, öteki üzerinde baskı kurma ve onu merkezin dışına atmayı gündeme getirecektir (Efil).

Figen Kanbir'e göre ise ötekinin varlığının sık sık gündeme gelmesi, belleğimizde canlı tutulması, yaşaması toplumsal bilincimizi hep ayakta tutacaktır. Bu bizim varlığımızın destekleyicisi ve sağlayıcısı olacak, kimliğimizi pekiştirecek, sağlam bir zemine oturtacaktır. Bu durum aynı zamanda bize ötekinin varlığını sorgulama, eleştirme, kötüleme ve onun varlığını sonlandırma konusunda haklılık payı çıkaracaktır (Kanbir, 2012, s.40). Bu durumda kişi, ötekinin davranış ve özelliklerine bakarak kendi kimliği üzerinde yeni bir inşa sürecine girebilir. Bu sürecin edinimi bireyin kendini ve toplum içindeki yerini gözlemleyerek, fark ederek kendini daha fazla özdeşleştirmesinin hazırlayıcısı ve sağlayıcısı olacaktır. Böylece ötekini yok etme, ortadan kaldırma daha legal hale gelecektir. Ayrıca kendisine bir kimlik yaratarak meşrulaştırma yolunu açacaktır (Öztürk E.).

Gerek Efil ve gerekse Kanbir, hem “öteki” hem de “ben” hakkında benzer şeyler söylemekte olup her iki kavramın da birbirine ihtiyaç gösterdiğini, bu ihtiyacın bitmesi halinde ise ötekileştirmenin devreye girmesiyle aralarındaki ilişkinin yara alacağını hatta yok etmeye doğru gideceğini belirtmektedirler.

1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası ve Kurtuluş Savaşı esnasında Ermenilerin takındıkları tutum ve davranışlar neticesinde Türklerin gözünde Ermeniler öteki, aynı şekilde, Ermenilerin bu davranışları karşısında Osmanlı Hükümetinin aldığı Ermeni komite liderlerinin tutuklanması, Doğudaki Ermenilerin bulundukları yerlerden göç kararı ve bu göç esnasında Ermenilerin verdikleri kayıplar neticesinde Türkler Ermenilerin gözünde öteki olarak görülmeye başlanmıştır.

Benzer bir durumu Sevr Antlaşması açısından da değerlendirebiliriz. Türkler açısından Sevr Antlaşması, Türklerin elinde kalan son toprak parçasının da kaybedilmesi ve aynı zamanda Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurma amacını taşıyordu. O nedenle Sevr, Ermenileri ötekileştirerek Türk kimliğinin oluşturulması, korunması açısından en önemli araçlardan biri olmuştur. Sevr Antlaşması’nın bir başka rolü de Türk milliyetçiliği açısından Anadolu Müslümanlarını birleştirerek milli bir birlik halinde hareket etmelerini sağlayan bir etkiye sahip olması ve bu etkinin halen günümüzde de ülkemize yönelik bir toprak talebi veya saldırı söz konusu olduğunda varlığını sürdürmesidir. Bunun da sebebi başlangıçtan beri Türkiye’nin topraklarının Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Oktav ve Ertem, 2015, s.347). Ermeniler açınsındansa gerek Doğu Anadolu’da bir devlet kurma isteklerinin gerçekleşmemesi ve gerekse 1915’te gerçekleşen tehcir olayı onlar nezdinde Türklerin ötekileştirilmesi için bir gerekçe olmuştur. Ermeniler kimliklerini bu süreçte yaşadıkları şiddet ve insan kayıplarına dayanarak açıklarken, Türk tarafı da kimlik algısında, kendi verdikleri kayıpları ve Ermenilerin yaşadıklarını ikinci plana atarak tanımı sadakat, ihanet kavramları üzerinden yapmaktadır (Öztürk E. 2021).

Halen Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde ülkelerin birbirine “ben” ve “öteki” gözüyle baktıklarını, zaman zaman bu bakışın sertleştiğini, ötekileştirmeye, yok saymaya dek gittiğini belirtmemiz gerekiyor. En son Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki olumsuzluklar Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de yansımış, Azerbaycan’ın bölgede üstünlük sağlaması ve eski topraklarını geri almasıyla bu sorun büyük ölçüde giderilmiştir. Karabağ sorununun ortadan kalkmasıyla Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ermenistan’a zeytin dalı uzatmış, aradaki sorunların giderilmesi ve Ermenistan’ın bölgede kurulacak dostluk paktı ve ekonomik iş birliği içerisinde yer almasını teklif etmiştir.

İnşacı Teoriye göre kimlikler bireylerin veya ulusların birbirleriyle olan etkileşim ve iletişimleri sonucu kurulmaktadır. Günümüzde de Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiler, 1915 olaylarına dayandırıldığından, mevcut kimlik algısı ve inşası bu yönde inşa edilmeye devam etmekte ve yerine bir başka kimlik algısı veya inşası konulamamaktadır. Bu değişmeme kuralı iki ülke arasındaki politikalarda mevcut ulusal kimliklerin çizdiği sınırlarlar şeklinde kendini göstermektedir. Bu da mevcut dış politikalara yeni bir yön vermede ve kalıcı ikili ilişkiler kurmada bir engel olarak durmaktadır. Burada göz önüne alınması gereken konu aslında “ulusal çıkar” kavramıdır; Türkiye ve Ermenistan devletlerinin ulusal çıkarları. Bu açıdan bakıldığında iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesinin her iki ülke ve halklarının çıkarına olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ama bazen ülkeler bazında lehlerine olan bir durum diğer ülke veya organizasyonların lehine olmadığı için bu olumlu durum sağlanamamaktadır. Türkiye-Amerika ilişkileri, Türkiye-Rusya ilişkileri ve Amerika’daki Ermeni diasporası ilişkileri etkileyen, şekil veren faktörler olarak karşımızda durmaktadır (Öztürk E. 2021).

Kardeş, aynı soydan gelen bir devlet olarak Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de Türkiye-Ermenistan ilişkilerini büyük ölçüde etkilemekte, hatta buna endeksli politikalar geliştirilmektedir. Azerbaycan-Ermenistan arasında sorun olmadığında Türkiye-Ermenistan arasında da sorun olmamakta, bir problem durumu olduğunda bu defa Türkiye-Ermenistan ilişkileri de bundan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Buna bir bakıma “Kardeş Azerbaycan” söylemi de diyebiliriz ve en iyi örnek olarak da Dağlık Karabağ sorununu örnek gösterebiliriz. Bu konuda Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan açısından dost olmayan ülke, öteki konumundadır. Aynı soydan gelmenin ötesinde, Rus baskısından kaçan Azeri aydınların Türk ulus inşası sürecinde oynadıkları önemli rol, Türkiye ve Azerbaycan’ın Kafkasya’da beraber yürüttükleri ortak mücadeleler ve Ermenistan’a karşı olan ortak tavır ve bakış açısı onları bir arada tutmuş, Türk-Azeri ilişkisini sağlamlaştırmıştır (Oktav ve Ertem, s.348-349). Yaşanılan hadiseler, cereyan eden olaylar Türk ve Ermeni kimliğinin oluşumunu etkilemeye devam etmektedir.

3.2.Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Türkiye-Ermenistan ilişkileri Türkiye ve Ermenistan açısından uzun yıllar bir sorun olma durumunu hep korumuştur. Ermeni sorunu dendiği zaman akla Türkiye

açısından Ermenilerin Osmanlı-Rus Savaşı ve 1.Dünya Savaşı sırasındaki tutum ve davranışları, Ermeniler açısından 1915'teki soykırım gelmektedir. Bu temel sorunun yanı sıra Türkiye'nin Doğudaki bazı illerinin Batı Ermenistan sınırları içerisinde gösterilmesi ve bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'ın işgali ilişkilerin gelişmemesinde temel faktörler olmuştur.

Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşı sonrası süper güçlerin denetlediğı bir Dünyayı kısa süre içerisinde Doğu Bloku, Batı Bloku olarak iki kampa ayırmış, kutuplaştırmıştır. Bununla beraber, bu süreçte süper güçler arasında çıkan çatışmalar açık, yani nükleer bir savaşı kışkırtabileceğı endişesiyle hep denetim altında tutulmuş ya da bastırılmıştır (Hobsbawm, 1996, 277).

Soğuk savaşın sonu Sovyetler Birliğı üzerinde bir Fransız İhtilali etkisi yaratmış, beraberinde birliğı teşkil eden birçok ülke Sovyetlerden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmiştir. SSCB'nin bu dağılma süreciyle beraber Ermenistan tekrar bağımsızlığını ilan etmiş, bir süre sessiz kalan sözde soykırım iddiaları tekrar vitrine taşınmış ve bundan sonraki süreçte bir devlet politikası halini almıştır. 23 Ağustos 1990'da Ermenistan Parlamentosu'nda kabul edilen bildiride; *“Ermenistan Cumhuriyeti, Ermenilere uygulanan 1915 soykırımının uluslararası kabul görmesi çabasını destekler”* maddesine yer vermiştir (Yeniçağ Gazetesi, 2020).

Kendilerine, haksızlığa uğramış bir toplum imajı yaratan Ermeniler, uluslararası kamuoyunu ve devletleri, Ermeni davası lehine çekmeye çalışmıştır. Sözde soykırımın kabul görmesini amaçlayan bu girişimler başarıya ulaşmış, zaman içerisinde Belçika, Fransa, Avustralya, Yunanistan, Lübnan, Kanada, Rusya, ABD ve Arjantin parlamentoları nezdinde etkili olmuştur. Bu ülkelerin bazılarının ders kitaplarındaysa Ermeni sorununa yer verilmiştir.

Ermenistan'ın bağımsızlığını ilanı sonrasında göreve gelen Ter Petrosyan dönemi Türk-Ermeni ilişkileri açısından ılımlı geçmiştir. Koçaryan'ın cumhurbaşkanlığı dönemindeyse aşırı milliyetçi hareketlerin serbest bırakılması sonucu Ermenistan-Türkiye ilişkileri sertlik yanlısı politikaların izlendiğı bir dönem olmuştur (Güncel Kaynak). Koçaryan bu dönemde yaptığı bir konuşmada Türkiye'yi uluslararası kamuoyuna şikayet ederek şu sözleri söylemiştir (Yeniçağ Gazetesi, 2020):

“Soykırımı hiç bir zaman unutmayacağız, unutturmayacağız. Tüm Dünya bu trajediyi hatırlamalı ve cezasız bırakmamalıdır. “

Koçaryan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 53. oturumunda yaptığı konuşmada yine Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde konuşarak, Ermenistan’ın Türkiye ve Azerbaycan tarafından abluka altına alındığını dile getirmiştir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki geline son nokta öncesi sözde Ermeni soykırımının sürekli gündemde tutulması ve Ermenilerin istek ve talepleri şu yönde olmuştur; (Türk Yurdu. Haziran 2006).

- a. 1915 olayları sebebiyle Türkiye’den tazminat ve toprak talebinde bulunma isteğinin sürdürülmesi,
- b. Sözde soykırım iddialarıyla uluslararası kamuoyu nezdinde Türkiye’yi zor durumda bırakmak,
- c. Yukarı Karabağ’ın işgalini normal ve haklı bir eylemmiş gibi göstermek.

Ermenilerin bu istek, talep ve davranışlarına rağmen Birinci Dünya Savaşı’ndan günümüze dek Türkiye Ermenistan’a iyi niyetli çabalar içerisinde yaklaşmış ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde tavır almıştır. Gerek 1.Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan ilk Ermeni devletini ve gerekse Sovyetlerin Birliği’nin dağılması sonrası bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti’ni ilk tanıyan devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Eğer Türkiye Ermenistan’a karşı, maziden gelen düşüncelerle hareket etseydi bu devleti tanımakta fazla acele etmeyebilirdi. Bunun temel düşüncesi maziye geride bırakmak ve her iki ülke, ülkeler için geleceği daha olumlu bir şekilde kurma düşüncesi olmuştur.

Türkiye Ermenistan’ın ekonomik açıdan sorun yaşadığı dönemlerde de onlara destek olmuş, kamuoyunun tepkisine rağmen Ermenistan’a buğday gönderilmiştir (Yeniçağ Gazetesi, 2020). Bunun yanında, 1993’te, Süleyman Demirel’in başbakan olduğu dönemde Ermenistan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği’ne kurucu üye olarak davet edilmiştir.

Türkiye’nin bu iyi niyetli çabaları Ermeniler üzerinde biraz gecikmeyle de olsa bazı değişikliklere yol açmıştır. Yıllarca soykırım ve Türk düşmanlığı ile doldurulan Ermeni toplumu Soğuk Savaşın sona ermesi ve Ermenistan’ın Sovyetlerden ayrılarak yeniden bağımsız bir devlet olarak sahneye çıkması üzerine Türkiye ile ilgili bir takım düşünce farklılıklarına yönelmişlerdir. Dar bir alana sıkışmış, uluslararası toplumdan

uzak, kendi kabuğunu kıramamış Ermenistan Cumhuriyeti için Türkiye ile ilişkileri geliştirmek ve böylece dışa açılmak akılcı bir politika olarak gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda dönemin Ermenistan hükümeti Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi yanlısı beyanlarda bulunmuştur. Ancak bunu takiben bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali yine ilişkilerin duraksamasına, dondurulmasına sebebiyet vermiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı takındığı olumsuz tutum ve savaş sebebiyle gerilen ilişkiler geç de olsa Karabağ sorununun çözülmesi, Azerbaycan'ın tekrar eski topraklarına kavuşması ile yerini günümüzdeki normalleşme adımlarına bırakmıştır. Bunun neticesinde, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ermenistan'a barışçıl mesajlar göndermiş ve onları kurulacak bölgesel iş birliği platformuna katılmaya davet etmiştir. Bu davranışıyla da geçmişe değil geleceğe bakılması gerektiğini göstermiştir.

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, diğer ülkelerle olan ilişki düzeyine yükseltilmesi her iki ülke, özellikle Ermenistan açısından daha sağlıklı bir ortam ve durum yaratacaktır.

3.2.1. 1991 Sonrası Türkiye – Ermenistan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ile Osmanlı Devleti yerini Lozan'da yeni kurulan bir devlete, Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Türkiye toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurmak isteyen Ermeniler ise Avrupalı devletlerin ve Amerika'nın tüm desteğine rağmen başarılı olamamışlar, bunun yerine Rusya topraklarında 1918'de bir Ermeni Devleti kurulmuştur; Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti. Bu devlet fazla uzun süreli olmamış, iki yıl sonra Sovyetler Birliği'nin şemsiyesi altına girmiştir.

1970'li yıllara dek sessiz seyreden Türkiye-Ermenistan ilişkileri yurt dışındaki temsilciliklerimize yapılan saldırılar ve cinayetlerle bu tarihlerde tekrar gündeme gelmiştir. 1991 yılında ise Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Sovyetlerden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden diğer devletler gibi Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Türkiye-Ermenistan ilişkileri yeniden ivme kazanmıştır. Türkiye Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur.

3.2.2. Türk ve Ermeni Elitlerin Söylemleri ve Eleştirel Söylem Analizi

Devletler uluslararası ilişkilerin birer aktörü iken devlet adamları da bu ilişkilere yön veren, şekillendiren konumundadır. Bu bölümde Türkiye ile Ermenistan elitlerinin söylemlerine yer vererek onların her iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine ne derecede katkıda bulunduklarına veya gecikme, duraksama gibi olumsuz etkilerine

tanıklık edeceğiz. Siyasi Elitlerin, cumhurbaşkanlarının, başbakanların, Türkiye ve Ermenistan ilişkilerine dair bir siyaset yürütürken, ortaya koydukları ifadelerine, sözlerine, söylemlerine geçmeden önce söylem ve eleştirel söylem analizi kavramlarına bir göz atalım.

3.2.2.1. *Söylem, Eleştirel Söylem analizi*

Yalın haliyle söylem, söyleme eyleminin bir sonucu olarak ortaya çıkan dilsel ifadenin sözlü veya yazılı halidir. İletişim sürecinde söyleyen (yani kaynak), söylenen şeyi (yani mesajı) belli bir kanal ile alıcı (veya alıcılara) ulaştırmak üzere kodlar. Kodlama biçimi, içinde yaşadığı kültüre, sosyalleştiği toplumsal gruplara, sınıfsal konumuna, eğitimine, mesleğine ilişkin izler taşır. Bu nedenle söylem bireysel değil sosyaldır. Ağızdan çıkan söz, toplumsal yükünü üstlenerek, vurgulayarak söylemek istediklerini anlatır. Bu yönüyle nerdeyse söylediğimiz her söz bir söylemdir (Erbaş, 2023). Burada söylemin söyleyene göre de anlam ve değer kazandığını ifade edelim.

Diğer yandan Dilbilimi içinde söylem terimi önce cümle ötesi en büyük birim ve daha sonra da dil kullanımı olarak kabul edilir. Dilbiliminin dışında ise toplumsal bir pratik olarak görülür (Elbirlik ve Karabulut, 2023).

Uluslararası ilişkilerin iletişim dili olan diplomaside ise söylem, dış politika ve uluslararası politika çerçevesinde ülkelerin dışişleri kurumlarının norm, kural, sınırlamalar, güç gibi bir takım kurumsal değerleri çerçevesinde ürettikleri, aynı zamanda kurumsal söylem özelliğini de taşımaktadır. Kurumsal nitelik taşıyan diplomatik söylemler ülkelerin uluslararası arenada kendi ideolojileri doğrultusunda izledikleri dış politikada sahip oldukları konumlarını ve gücünü yansıtır. Diğer yandan, uluslararası ortamda şartlar ne kadar değişik olursa olsun güç ülkelerin sahip oldukları konumları ile doğru orantılı olup, uluslararası ilişkilerde diplomatik söylemlerine yansımaktadır. Bu amaçla devletlerin uluslararası ilişki yürütürken inşa ettikleri diplomatik söylemlerini görünen anlamlarından çok görünmeyen, ima edilen gerçek anlamlarını tespit etmekte yarar vardır (Mahmudova, 2019, s.2).

İnşacı Teorinin önemli kavramlarından biri olan söylem kavramı Türk ve Ermeni liderlerin Türkiye ve Ermenistan ilişkilerine dair verdikleri söylemlerle, bu söylemlerin analiz edilmesi bizi eleştirel söylem analizine götürecektir.

Eleştirel Söylem analizi, söylemin eleştirel analizine dönük olarak çeşitli yaklaşımları içeren disiplinler arası bir alandır. Birinci bölümde kimlikle ilgili teoriler bölümünde bahsettiğimiz gibi gerek İnşacılık Teorisinin ve gerekse Postyapısalcılık ve Eleştirel Teorilerin etkisi alanındadır. Dil ve kimlik konusu eleştirel söylemlerin

ilgi odağı olup eleştirel söylem analizi; sosyal eşitsizlik, ayrımcılık, iktidar ve hegemonyanın dil kullanımı içerisinde nasıl doğduğu, inşa edildiği ve kabul gördüğü konularını kapsayıcı bir nitelik taşır (Şah, 2020).

3.2.2.1.1. *Teun A. Van Dijk ve Eleştirel Söylem Analizi*

Norman Fairclough, Teun A. Van Dijk, Ruth Wodak, Ron Scollon ve Siegfried Jager’ in çalışmaları eleştirel söylem analizi konusunda temel yaklaşımlar olarak temsil edilmektedir.

Fairclough ve Wodak’a göre, eleştirel söylem analizi (Van dijk, 2015);

1. Sosyal sorunları ele alır.
2. İktidar ilişkileri söylemseldir.
3. Söylem toplumu ve kültürü oluşturur.
4. Söylem ideolojik iş yapar.
5. Söylem tarihseldir.
6. Metin ve toplum arasındaki bağlantı dolayımıdır.
7. Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.
8. Söylem, bir toplumsal eylem biçimidir.

Küresel düzeni söylemsel pratikler vasıtasıyla dönüştürme önerisi uluslararası ilişkiler disiplinindeki ve söylem analizi çalışmalarındaki diğer teoriler ile eleştirel söylem analizi çalışmaları arasındaki temel farka işaret eder (Yetim, Erdağ).

Eleştirel söylem analizi konusunda önemli kişilerden biri de Teun A. Van Dijk’tir. Van Dijk’in çalışmaları, sosyal bilimlerdeki eleştirel düşünce ve dilbilimsel analizin birleşimini temsil eder. Eleştirel söylem analizi, güç ilişkilerini, toplumsal eşitsizlikleri ve ideolojik yapıları anlamak için etkili bir araç olarak kullanılır. Van Dijk’e göre, siyasi liderlerin söylemleri ideolojik politik yapıdan ziyade ideolojik kalıplardan oluşmuştur. Siyasi partilerin sözcüleri veya lideri ideolojik yaklaşımını halka olumlu şekilde yansıtarak ülke yönetimi ve gelişimi için en iyi seçeneğin kendi partileri olduğunu lanse eder ve halkın desteğini parti veya lider ideolojisine uygun olarak yönlendirmeyi hedefler. Dijk, ideolojilerin kendini gösterme biçimlerini ele alarak söylemler geliştirmiş ve bu stratejiyi “ideolojik kare” olarak adlandırmıştır (Aydın, B. 2016).

Heywood ideolojiyi organize politik davranış için temel sağlayan, tutarlı fikirler seti olarak ifade ederken (Heywood, 2017, s.568). siyasi ideolojiyi ise bunun siyasete uyarlanmış biçimi olarak ifade edebiliriz. İdeolojinin yansıtılış biçimi ise dil ile olur. Seçilen sözcükler, konuşma biçimi, cümle kurma yeteneği söylemin oluşumunda

oldukça etkindir (İnceoğlu, Çınarlı, 2006). Van Dijk'in yaklaşımı, ideolojinin söylemde nasıl yansıtıldığını ve yayıldığını analiz etmek üzerine odaklanır. İdeolojik yapıları ve güç ilişkilerini göz önünde bulundurarak, söylemin toplumsal hafızayı nasıl biçimlendirdiğini ve tarih anlatılarının nasıl oluşturulduğunu araştıran van Dijk bu sayede, geçmiş olayları ve kolektif belleği nasıl hatırladığımızı anlamak için önemli bir perspektif sunar. Diğer yandan van Dijk, söylemin üretildiği toplumun, politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle birlikte bir bağlam içerisinde incelenmesi gerektiğini ifade ederek, içeriğinde güç ve iktidar ilişkilerinin, toplumsal eşitsizliklerin, söylemsel yapı ve stratejilerin nasıl inşa edildiğinin analiz edilmesi gerekliliğini vurgular (Karaduman, S.).

Van Dijk, eleştirel söylem analizi yaparken çeşitli öğeler kullanır. Bu öğeleri şu şekilde belirtebiliriz (Dijk, s.250) :

Söylemin Toplumsal Pratiklerle İlişkisi: Van Dijk, söylemin toplumsal pratikler ve yapılarla nasıl etkileşimde olduğunu vurgular. Söylemin, sosyal, politik, kültürel ve ekonomik bağlamlar içinde anlamlandırıldığını ve bu bağlamlarda güç dengelerini ve sosyal ilişkileri nasıl şekillendirebileceğini analiz eder.

İdeoloji ve İdeolojik İşlevler: Van Dijk, söylemin ideolojik işlevlerini değerlendirir. Söylemin belirli bir ideolojiyi nasıl destekleyebileceğini veya meşrulaştırabileceğini analiz eder. Aynı zamanda, ideolojik çatışmaların söylem üzerindeki etkisini de inceler.

Söylem ve Sosyal Kimlik: Van Dijk, söylemin sosyal kimliklerle nasıl ilişkili olduğunu analiz eder. Söylemin etnik, ulusal, cinsiyet, sınıf veya dini kimlikleri nasıl inşa ettiğini ve bu kimliklerin güç ve ayrıcalık ilişkileriyle nasıl bağlantılı olduğunu değerlendirir.

Stereotipler (klişeler) ve Önyargılar: Van Dijk, söylemde yaygın olarak bulunan stereotipleri ve önyargıları inceler. Söylemin nasıl stereotipleri etkileyebileceğini, ayrımcı dil kullanımının nasıl ortaya çıkabileceğini ve bu durumların sosyal eşitsizlikleri nasıl sürdürdüğünü analiz eder.

Retorik (etkileyici, ikna edici) Stratejiler: Van Dijk, söylemde kullanılan retorik stratejileri değerlendirir. Retorik figürlerin, ikna etme tekniklerinin, söylemde güçlü bir etki yaratma amacını nasıl taşıdığını ve hangi ideolojik veya politik amaçlar için kullanıldığını analiz eder.

Van Dijk'in söylem analizinin bir başka özelliği dilin kimlik oluşumunda nasıl rol oynadığını ve toplumsal grupların kimliklerini nasıl inşa ettiğini araştırmaktır.

İnşacı Teori açısından dil ve kimlik kavramları önemli kavramlar olup gerek Türk kimliğinin, gerekse Ermeni kimliğinin yansımalarını Türk ve Ermeni elitlerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair yaptıkları açıklama ve söylemlerde görmek üzere eleştirel söylem analizi olarak Teun Van Dijk'in yöntemi kullanılacaktır.

Bir siyasi elitin söylemini Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemiyle analiz ederken aşağıdaki adımları kullanabiliriz:

Söylemlerin Seçimi: İncelenecek söylemler belirlenir. Siyasi elitin çeşitli konulardaki konuşmaları, mitingleri, röportajları veya resmi açıklamaları analiz edilir.

Söylemin Metni: Seçilen söylem metinleri dikkatlice okunur ve anlamak için metinlerin tamamının değerlendirilmesi gerekir.

Dil ve İfade Biçimleri: Söylemdeki dil ve ifade biçimlerine dikkat edilerek özel kelimeler, retorik figürler, vurgular ve tekrarlar gibi dil özelliklerinin mesajı nasıl iletmeye çalıştığı gözlenmelidir.

İdeoloji ve Değerler: Söylemdeki ifadeleri analiz ederek, bu elitin nasıl bir ideolojik perspektife sahip olduğu ve hangi değerleri vurgulamaya çalıştığı anlaşılmalıdır. Örneğin, milliyetçilik, din, toplumsal adalet veya güçlü liderlik gibi ideolojik temaları bu söylem içerisinde aranabilir.

Kimlik İnşası: Söylemdeki dil ve ifade biçimleri, liderin kimlik inşasında nasıl rol oynadığını anlamak için incelenebilir. Hem kendi kimliğini hem de temsil ettiği milletin kimliğini nasıl yansıttığına odaklanılması gerekir.

Manipülasyon ve Propaganda: Söylemdeki dilin manipülatif veya propaganda unsurları olup olmadığı incelenmeli, söylemin insanların düşüncelerini veya davranışlarını etkilemek için nasıl bilinçli bir şekilde kullanıldığı açısından gözlenmelidir.

Toplumsal Eşitsizlikler ve Güç İlişkileri: Söylemde kullanılan dil ve ifadelerin toplumsal eşitsizlikleri belirginleştirdiği veya güç ilişkilerini nasıl yansıttığı değerlendirilmelidir. Hangi gruplar veya bireylerin hangi şekilde temsil edildiği saptanmalıdır.

Toplumsal Değişim ve Etki: Söylemin, toplumsal değişimi teşvik etmede veya engellemede nasıl etkili olduğu analiz edilerek elitin söylemlerinin toplum üzerinde

nasıl bir etki yarattığı ve toplumsal değişim süreçlerine nasıl katkıda bulunduğu belirlenmelidir.

Kontekst ve Toplumsal Bağlam: Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü (TDK). olarak ifade edebileceğimiz bağlam kavramı veya kontekst ile söylemin verildiği sosyal, politik, kültürel ve tarihsel bağlamı dikkate alarak söylemin içerdiği mesajlar, o dönemdeki olaylar ve politik atmosferle nasıl ilişkilendirildiği incelenmelidir.

Yukardaki ifadeler ve sınıflandırmalar yanında Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem analizi modeli, metinlerin incelenmesi ve yorumlanmasını içeren bir yaklaşım olarak da karşımıza çıkar. Bu model, bir söylemi veya metni üç temel aşamada değerlendirir (Özet, İ.):

a. **Metinsel Analiz:** Metinsel analiz, metinde kullanılan kelimeler, cümleler, yapılar, dil kullanımı, göndermeler ve retorik stratejiler gibi unsurları kapsar. Bu aşama, metnin ne söylediğini ve nasıl söylediğini anlamamıza yardımcı olur. Metnin dili, söz dizimi ve anlamı bu aşamada incelenir.

Metinsel analiz hem mikro düzeyde hem de makro düzeyde gerçekleştirilir:

- **Mikro Düzeyde Metinsel Analiz:** Mikro düzeyde metinsel analiz, metni yüzeysel olarak inceler. Bu düzeyde analiz, metinde kullanılan dil öğelerini, kelime seçimlerini, cümle yapılarını, retorik figürleri, imgeleri ve diğer dilbilgisi özelliklerini inceleyerek metnin yapısal ve dilsel özelliklerini açıklar. Mikro düzeyde metinsel analiz, metindeki semantik yapıları, anlam katmanlarını ve dilin nasıl kullanıldığını anlamamıza yardımcı olur. Örneğin, bir metindeki bir terimin veya sembolün anlamı mikro düzeyde analiz edilebilir.
- **Makro Düzeyde Metinsel Analiz:** Makro düzeyde metinsel analizde ise, metin daha büyük bir bağlam içinde incelenir. Bu düzeyde analiz, söylemi gerçekleştiren kişinin veya kurumun amaçlarını, ideolojik bağlamlarını, toplumsal etkilerini ve metnin veya söylemin toplumsal, politik veya kültürel önemini inceleyerek daha geniş bir perspektif sunar. Makro düzeyde metinsel analiz, metindeki söylemin toplumsal ve siyasi etkilerini açıklamamıza yardımcı olur. Örneğin, bir politik söylemin toplumsal bir hareketi nasıl etkilediğini veya bir toplumun düşünce yapısını nasıl şekillendirdiğini inceleyebilir.

b. Üretim Analizi: Bu aşama, metni üreten kişi veya kurumun analizini içerir. Kimin bu metni yazdığı, hangi amaçla yazıldığı, hangi ideolojik bağlamlar içinde yazıldığı ve hangi güç ilişkilerinin etkisi altında yazıldığı gibi sorular bu aşamada yanıtlanır. Üretim analizi, metnin oluşturulma sürecini ve metni yazanın niyetlerini anlamamıza yardımcı olur.

c. Yorumlama Analizi: Yorumlama aşaması, metnin incelenen yüzey ve üretim özelliklerinin, toplumsal, politik, kültürel ve ideolojik bağlamlar içinde nasıl anlaşılması gerektiğini ele alır. Bu aşama, metindeki-söylemdeki sembollerin, göndermelerin ve retorik stratejilerin toplumsal inşa ve anlamını açıklamayı amaçlar. Yorumlama analizi, metnin ne anlama geldiğini ve toplumsal etkilerini anlamamıza yardımcı olur.

Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem analizinde kullandığı bu ögeler ve yöntem ışığında Türk ve Ermeni elitlerin kendi toplumları veya diğer toplumları etkilemek, şekil vermek için ifade ettikleri söylemleri analiz etmeye geçebiliriz. Seçilen elitler 2002 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem halinde tercih edilmiş olup, bu bağlamda bulundukları topluma etki ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri kapsamında bulundukları için Atatürk'ün, Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş'in, 2002 sonrası AKP dönemindeyse Abdullah Gül'ün, Ahmet Davutoğlu'nun ve Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemlerine ve bu söylemlerin analizine yer verilmiştir. Ermeni elitler açısından 1991 sonrası Ermenistan siyasetine yön veren Ter Petrosyan, Serj Koçaryan, Sarkisyan ve günümüz Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde önemli bir aktör olan Nikol Paşinyan'ın söylemleri ve bu söylemlerin analizine yer verilecektir.

3.2.2.1. 2002 Öncesi Türk Siyasal Elitlerin Söylemleri

Ermeni Sorunu, 1789 Fransız İhtilali sonrası ve 1. Dünya Savaşı'nın bitimine dek Osmanlı Devleti'ni meşgul eden en önemli konulardan biri olmuş, zamanla uluslararası boyut kazanarak devletler arasında imzalanan antlaşmalarda yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonucu ortaya çıkan Sevr Antlaşması'nın 88-93 arası maddeleri Ermenistan ve Ermenilerle ilgili olup, 88. maddesinde, Türkiye'nin, Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdığı belirtilirken, 89. Maddesinde ise Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasındaki sınırın ve Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinin statüsünün ABD Cumhurbaşkanı'nın

hakemliğine verildiği ve bölgedeki Türk ordusunun buradan çekileceği belirtilmiştir. 90. maddede ise ABD Cumhurbaşkanı'nın hakemliğine bırakılan, tespit edilecek sınırdaki adı geçen vilayetlerin kısmen veya tamamen Ermenistan'a bırakılacağı, gerek görüldüğü takdirde Osmanlı Devleti'nin adı geçen karar tarihinden itibaren terk edilen arazi üzerindeki bütün hukuk ve tasarruflarından vaz geçeceği ifade edilmiştir (Erim, 1953, s.559).

Lozan Antlaşması ile Türkiye'deki azınlıkların, dolayısıyla Ermenilerin statüleri belirlenmiş, bunun üzerine Türkiye'deki bazı Ermeniler yeni kurulan Ermeni devletinde yaşamak üzere Ermenistan'a, bazıları Avrupa ülkeleri ve Amerika'ya gitmişlerdir. Ermeni vatandaşlarımızın bir kısmı da halen ülkemizde yaşamaya devam etmektedirler.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri incelenirken Atatürk'ün ismi hiç gündeme gelmemiş, onun Ermeni Sorunu, tehcir ve Ermenilerle ilgili düşünceleri pek ifade edilmemiştir.

3.2.2.1.1. Atatürk'ün Ermeni Sorunu ve Ermenilerle ilgili Söylemleri

Ermeniler ve Ermeni anlatıları, homojen bir Türk ulusu yaratma projesinin sonucu olarak 1915'te bilinçli bir soykırıma tabi tutulduklarını ifade ederek bunun sorumlusu olarak bazı Osmanlı devlet adamlarıyla beraber Atatürk'ü görmüşlerdir. Atatürk'ün Ermenilere bakış açısı dönemsel olarak farklılık arz etmiştir. Bu politika ve düşünceleri Lozan'a kadar olan dönem ve Lozan Antlaşması sonrası Türkiye Cumhuriyeti dönemi olarak ayırabiliriz. Atatürk'ün Ermenilerle ilgili ifadelerine en önemli kaynak bize diğer pek çok konuda da ışık tutan onun Nutuk ile Söylev ve Demeçleridir. 1.Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup ilan edilen Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'yle beraber topraklarının ele geçirilme ihtimali belirmiş, bunun üzerine Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlayan ve 1938'de vefatına dek verdiği demeçlerden oluşan Nutuk ve "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" kitabının bazı bölümlerinde Ermeniler ve Ermeni Sorunu ile ilgili şu ifadeler yansımıştır (Atatürk, 1906-1938):

Ermeniler tarafından yoğun olarak gündeme getirilen Ermeni soykırımı iddiaları gerek Ermeniler ve gerekse yabancı basın ve ajanslar tarafından ve yabancı devlet adamları tarafından sık sık gündeme getirilmiş, bu iddialarla güya Türkiye köşeye sıkıştırılmaya çalışılmıştır. 15 Aralık 1917'de, savaşın tam da ortasında Veliaht

Vahdettin’le Almanya’ya giden Mustafa Kemal, Alsas Valisi’nin Ermenilerle ilgili sorularına muhatap olmuştur. Ermenilerin iyi niyetli oluşundan bahseden vali Türklerin Ermenilere taciz ve tecavüzlerde bulunduğundan söz etmiş, bunun üzerine Atatürk’te ona şu yanıtı vermiştir (Atatürk, 1906-1938):

“Türkiye’nin veliahdı ile Almanya’nın seçkin bir valisinin bulunduğu bu ortamda seçtiğiniz sohbet konusu beni hayretler içinde bıraktı. Birlikte savaş verdiğiniz ve ittifak uğrunda maddi, manevi bütün gücünü ortaya koyan Türkiye’ye karşı Dünyayı kandırmaya çalışan Ermeniler lehine konuşmak fikri size nereden geliyor?”

Söylediklerinin sağdan soldan duyduğu şeyler olduğunu, gerçeği ifade etmeyebileceğini söyleyen ve Türklerle ilgili fazla bilgiye sahip olmadığı anlaşılan valiye Atatürk şu şekilde çıkmıştır (Atatürk, 1906-1938):

“Sayın vali, biz buraya Alman ordusunun gerçek durumunu anlamaya geldik, anlamış olarak da dönüyoruz. Ermeni meselesi bu toplantının konusu değil”

Atatürk, her iki ifadesiyle Ermenilerin hem Dünya devletlerini kandırmaya ve aldatmaya yönelik faaliyetlerde bulunduklarını, hem de Ermeni soykırımı iddialarının yalan olduğunu dile getirmiştir.

Savaştan sonra Public Ledger isimli bir Amerikan gazetesinde çalışan Clarence K.Streit adındaki gazeteci Atatürk’e Ermenilerle ilgili Türkleri itham edici sorular sormuştur. 26 Şubat 1921’de gerçekleşen röportajda Streit’ in Atatürk’e yönelttiği sorulardan biri de şöyleydi (Atatürk’ün Bütün Eserleri, s.61-62):

“Harbi umumi esnasında vuku bulan ve sık sık dile getirilen Ermeni tehciri ve soykırımı hakkındaki resmi görüşünüz nedir?”

Atatürk bu soruya şu şekilde yanıt vermiştir (Atatürk’ün Bütün Eserleri, s.61-62):

“Düşmanca ithamlarda bulunanların ve abartılarak söz konusu edilen yalanların dışında Ermeni tehciri meselesi aslında şu şekildedir:

Osmanlı ordusu 1915’te Rus ordusuyla savaşırken Taşnak Ermeni Komitesi askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni halkı ordumuza karşı isyan ettirmişti. Bir anda kendimizi Rus ateşi ve Ermeni çeteleri arasında sıkışmış bulduk. Yaralı askerlerimiz acımasız şekilde katlediliyor, köprüler ve yollar

tahrip ediliyor ve Türk köylerinde çetelerin yarattığı terör hüküm sürüyordu. Bu eylem ve fiilleri yapan Taşnakçılar bütün Ermenileri kendilerine katarak ordumuza saldırdılar. O nedenle Dünya kamuoyu Ermeni ahalinin tehciri konusunda almaya mecbur kaldığımız bu karar için bize ithamda bulunamaz. Atılan iftiraların aksine, tehcir edilenlerin çoğu hayatta olup, şayet İtilaf Devletleri bizi savaşa zorlamasaydı bunların çoğu evlerine dönmüş olacaktı.”

Tehcir ve soykırımla ilgili olarak Atatürk’e yöneltilen soru ve Türklere önyargıyla bakan bu sözlerle Atatürk’ün verdiği yanıtı Teun A. van Dijk’in eleştirel söylem analizi yöntemlerini kullanarak birkaç açıdan değerlendirebiliriz:

Söylemin İdeolojik boyutu: Atatürk’ün söylemi, Ermeni tehciri ve soykırımı meselesini ideolojik bir perspektiften ele alır. İdeolojik olarak, Atatürk, bu olayları düşmanca ithamlar ve abartılar olarak görür ve Osmanlı hükümetinin aldığı kararların mecburiyetten kaynaklandığını savunur. Bu da, Türk ulusal kimliği ve Türk ordusunun bu konuda masumiyetini ifade eden bir ideolojiyi yansıtır.

Toplumsal İnşa: Atatürk’ün söylemi, Doğu bölgelerindeki Ermeni halkı Ermeni komiteleri ve Ruslara yardım ve yataklıkta bulunan, askerden kaçarak Ruslara sığınan Ermenileri ve Ermeni komitelerini ise isyancı ve saldırgan olarak nitelendirir. Ermenilerin göç ettirilmesi kararının, Türklerin kendilerini savunma ihtiyacından kaynaklandığını öne sürer. Bu, toplumsal bir inşa sürecini yansıtır, çünkü söylem, kimlik ve gruplar arası ilişkileri etkiler.

Kimlik: Atatürk’ün söylemi, hem Türk kimliğini ve hem de Ermeni kimliğini vurgular. Türkleri bir yandan savaşıırken diğer yandan da Ermenilere karşı savunma pozisyonunda konumlandırırken, Ermenileri ise Türklere ve Türklüğe karşı ayaklanan bir cemaat olarak belirtir.

Güç İlişkileri: Söylem, güç ilişkilerini yansıtır. Atatürk, Dünya kamuoyunu ve İtilaf Devletleri’ni eleştirirerek Osmanlı hükümetinin almak zorunda kaldığı tehcir kararını savaşın, savaş ortamının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak değerlendirir.

Sosyal Bağlam: Atatürk'ün bu söylemi, I. Dünya Savaşı sonrası karmaşık ve zorlu bir sosyal bağlama dayanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, savaşın etkisi ve uluslararası güç ilişkileri bu söylemin sosyal bağlamını şekillendirir.

Özetle, Atatürk'ün bu söylemi, eleştirel söylem analizi açısından Türk milliyetçiliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrası karmaşık tarihi bağlamı yansıtan bir ideolojiyi yansıtmaktadır.

Atatürk, Ermeni Sorunu, soykırım iddiaları ile ilgili olarak CHP'nin 20-25 Ekim 1927 tarihlerindeki İkinci Kurultayında da benzer sorun ve sorulara Büyük Nutuk'tan okuduğu şu sözlerle yanıt vermiştir (Atatürk, 1989, 508-510):

“Ermeni soykırımı konusundaki sözler, asla gerçeğe uygun değildir. Aksine, güney bölgelerimizde silahlandırılan Ermeniler, aldıkları destek ve teşvikten cesaret alarak bulundukları yerlerdeki Müslüman halka saldırmışlardır. İntikam aldıklarını düşünerek insafsız bir şekilde insanlarımıza saldırmışlar, onları katletmişlerdir. Yabancı kuvvetlerle birleşen Ermeniler, ağır silahlarla Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce anne ve çocuk işkenceyle öldürülmüştür. Tarihte bir benzeri görülmeyen bu olayları gerçekleştirenler Ermenilerdi. Müslümanlar namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı.”

Atatürk'ün ifadesinde, Ermeni soykırımı iddialarının gerçeğe uygun olmadığını savunduğu ve Ermenilerin silahlanarak Müslüman halka saldırdığını belirttiği görülmektedir. Dilin kullanımı, Atatürk'ün bu olayları Ermenilerin ağır silahlarla Müslüman şehirlerini yerle bir etmesi şeklinde anlattığına işaret etmektedir. Güney bölgelerindeki olaylar ve Ermenilerin yabancı kuvvetlerle birleşerek Müslümanlara saldırmasına da vurgu yapan Atatürk, Ermeni olaylarını veya bu esnada Ermenilerin verdikleri can kayıplarını Müslümanların kendilerini savunma refleksine bağlamıştır. Atatürk'ün ifadesinde kullandığı, Ermenilerin silahlanarak Müslümanlara saldırdığı ve Müslümanları katlettiği ifadesi ise güç ilişkilerini ve çatışma dinamiklerini yansıtmaktadır.

Halkın düşünce ve desteğini almak, vatanın kurtuluşu için de halka ve halkın temsilcilerine kendi düşüncelerini aktarmak için 23 Temmuz 1919'da Erzurum

Kongresi'ni açan Atatürk kongrede yaptığı konuşmada (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.9);

“İtilaf Devletleri Saltanat makamını ve vatan topraklarını işgal ederek tehdit ve tecavüzlerde bulunmakta, daha önce Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermeniler de İtilaf devletlerinin onlara verdiği cesaretle küstahça tavırlarda bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı Hükümetinin zaaf ve aczinden olduğu kadar Kuvayi Milliye'nin ihmalden de kaynaklanmaktadır.”, demiştir.

Van Dijk'e göre eleştirel söylem analizi makro ve mikro düzeyde olmak üzere iki şekilde analiz edilmektedir. Makro düzey analizlerde tematik yapılar incelenirken mikro seviyede ise sözcük yapıları incelenmektedir (Kavut, 2021). Atatürk'ün Erzurum Kongresi'nde yaptığı yukardaki konuşmayı bu açıdan değerlendirdiğimizde şu sonuçlara varırız:

Mikro Analiz:

Atatürk, “İtilaf Devletleri” ifadesini kullanarak düşmanın kim olduğunu belirtip “Saltanat makamını ve vatan topraklarını işgal ederek tehdit ve tecavüzlerde bulunmakta” ifadesiyle de, duygu yüklü bir dil kullanarak düşmanın saldırgan tarafını vurgulamaktadır.

Atatürk, Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermenileri de İtilaf Devletleri ile işbirliği içinde olmakla suçlayarak, toplum içinde bir düşman belirleme ve iç düşman algısı oluşturmaya yönelik bir ifade kullanmaktadır.

Makro Analiz:

Atatürk, Osmanlı Hükümeti ve Kuvayi Milliye'nin zaaf ve aczini vurgulayarak, toplumda bir değişim ve güç kayması oluşturma amacını taşımakta, yani toplumda bir uyanış sağlamaya çalışarak, milli bir kurtuluş mücadelesi için toplum için gerekli motivasyonun ortaya çıkmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Siyasi Kontekst:

Atatürk'ün sözleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönem işgal edilmiş topraklarını ve içinde bulunduğu zor durumu ifade etmektedir. Bunun yanında, Kuvayi Milliye'nin yetersizliğine dikkat çekerek, halkın daha fazla çaba göstermesi için bir çağrıda

bulunmaktadır. Söylem aynı zamanda milliyetçilik ve bağımsızlık ideolojilerine dayanarak, Türk milletinin kendi kaderini yine kendisinin tayin etme hakkı olduğunu savunmakta ve vatanın kurtuluşu için ulusal bir direnişi teşvik etmektedir.

Özetlersek, Atatürk'ün söylemi; Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcını işaret ederek, halkı harekete geçirme ve bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını hedefleyen politik bir bağlama sahiptir.

Atatürk, kongredeki bir başka konuşmasında ülkenin içinde bulunduğu durumu ve Türk'ün varlığını ifade ederek sözü yeni kurulan Ermenistan ve Ermenilerin 1.Dünya Savaşı sonrasındaki hal ve tavırlarına getirmiştir (Atatürk, 1906-1938, s.9):

“Efendiler! Tarih; bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Vatanımız ve milletimiz hakkında verilen peşin hükümler, kanaatler muhakkak iflasa mahkumdur. Tarihimize, milletimize karşı reva görülen tavır ve davranışlara, haksızlıklara karşı Müdafaa-i Hukuku Milliye, Muhafaza-i Hukuku Milliye, Müdafaa-i Vatan, Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak gibi cemiyetler millet düşüncesi ve ülkemizin bağımsızlığı konusunda bütünleşmiştir. İşte bu birliktelik, ruhu kutsal vatani ve milletin geleceğini kurtarma, koruma ve himayeye dayanak teşkil eden son sözü söyleyecek ve hükmünü uygulatacaktır.

Ermenistan'a gelince; istilacı düşüncelerle, Nahcivan'dan Oltu'ya kadar tüm Müslüman halka katliam ve yağmacılıkta bulunmaktadırlar. Sınırlarımıza kadar Müslüman halkı kovalayarak göçe tabi tutmak istemektedirler. Diğer yandan Doğu vilayetlerimizdeki emellerine ulaşmak için de 400 bin kadar Osmanlı Ermeni'sini sınır teşkil etmek üzere buraya yönlendirmek, yerleştirmek istemektedirler.

Atatürk bu konuşmasında da, Türk milliyetçiliği ve bağımsızlık mücadelesini dile getirmekte, vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Ermenilerin Türk ulusunun güvenliğine tehdit olarak görülmesi ve ötekileştirilmesi ideolojik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ayrıca, dönemin siyasi ve toplumsal atmosferi de Atatürk'ün bu söylemini etkilemektedir.

Doğu Anadolu'nun Ermeniler tarafından istilası bir bakıma Büyük Ermenistan projesinin tamamlanması için bir adım olmakla beraber gerçekleşmeyen bir proje olarak kalmıştır. Mustafa Kemal, Lozan'da Ermeni sorununun ve Ermenilerle ilgili

herhangi bir düzenlemenin gündeme gelmemesi üzerine, 13 Ağustos 1923'te İkinci Meclis'i açarken yaptığı konuşmada şunları söylemiştir (Şimşir, s.188):

“Efendiler, Kuzeyde Trabzon’u, Güneyde Adana’yı kapsayacak büyük Ermenistan’dan eser kalmamıştır. Ermeniler kendi sınırları içinde bırakılmıştır.”

Osmanlı Devleti’nin sonu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması Türkleri tehcir ve soykırımla suçlayan ifadeleri sona erdirmemiş, “Türkler soykırım yaptı mı?” gibi sorular Atatürk’e de doğrudan yöneltilmiştir. Atatürk, United Telegraph ajansının bu sorusunu;

“Türkler tarafından bahsi geçen Ermenilere katliam yapıldığına dair sözler yalan ve iftiradan ibarettir. Bunların asla doğru olmadığına inanabilirsiniz. Diledikleri takdirde bazı komisyonların bu durumun saptanması için ülkemizde araştırma ve inceleme yapmasını kabul ederiz. Türk halkına karşı yapılan zulüm ve katliam ise Ermenistan’a karşı ordularımızın harekete geçmesine sebep olmuştur. Katliam çok geniş olup bunlarla ilgili elimizde oldukça fazla belge mevcuttur. Bunların kopyalarını size vereceğim”, diyerek kesin bir dille yanıtlamıştır (Saray, 2005, 194-197).

Atatürk, yukardaki sözleriyle ajansın kendisine yönelttiği kışkırtıcı soruyu iddialı bir dille reddederek, *“Yalan ve iftiradan ibaret, asla doğru olmadığına inanabilirsiniz”* gibi ifadelerle söylenenlerin tamamen yanlış olduğunu dile getirmiştir. Atatürk, Ermenilere yönelik bir katliamın söz konusu olmadığını belirterek, Türk halkına karşı yapılan zulüm ve katliam sonucu Türk ordusunun Ermenilere karşı harekete geçmesi ile ortaya çıkan durumun katliam olarak gösterilemeyeceğini söylemektedir.

Cumhuriyet döneminde Türkiye, Ermenistan ve Rusya üçgeninde imzalanan sırasıyla Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları gerek Ermeni Sorunu ve gerekse Türkiye-Ermenistan sınırı ile Ermenistan’ın Türkiye’nin Doğusundaki illerde toprak taleplerinin geçersizliğini gözler önüne serer niteliktedir. Bu antlaşmalarda bir Ermeni soykırımından da söz edilmemektedir.

Sevr Antlaşması’na dayanarak Türkiye’nin Doğusundaki toprakları ele geçirmek ve buranın da dahil olduğu bir Ermenistan Devleti kurmak isteyen Ermeniler bu

bölgelerimize saldırılarda bulunmuş fakat Türk ordusunun karşı koyması sonucu geri püskürtülmüşlerdir. Neticesinde Türkiye'nin talebi ve Ermenistan'ın artık karşı koyamaması üzerine Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. (3 Aralık 1920) Antlaşmanın en önemli maddelerini ve bunların içeriklerini şu şekilde özetleyebiliriz (Okur, 2011, s.73-90):

1. Antlaşma Iğdır ve Tuzluca ilçeleri ile beraber ve Kars 'ın geri alınmasıyla Türkiye-Ermenistan sınırı tekrar Misak-ı Milli'nin Kafkasya sınırı için öngördüğü çizgiye çekilmiştir.
2. Antlaşmanın altıncı maddesinde de Ermenistan Hükümeti bazı Ermenilerin düşman saflarına katılarak, Osmanlı devletine karşı silah kullandıklarını ve katliam yaptıklarını kabul eden ifadelerle imza atmıştır. Bu da Osmanlı Hükümeti'nin o dönem aldığı tehcir kararının ne kadar doğru bir karar olduğunu göstermektedir.
3. Gümrü Antlaşması'nın en önemli maddelerinden bir diğeri ise, Ermenistan'ın Sevr Antlaşmasını hükümsüz sayan ve iki ulusun barış ve esenliğini tehlikeye sokabilecek kişileri hükümet yönetiminden uzak tutmayı kabul ettiğini belirten onuncu maddesidir. Bu madde ile Ermeniler, aslında Türkiye üzerindeki başta siyasî olmak üzere çeşitli iddialarının gerçeği yansıtmadığını, olaylara yön verenlerin ve kendilerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtanların emperyalist güçler olduğunu itiraf etmiş olmaktadır. Bu Antlaşma ile Ermeni sorunu tarihsel gerçekler doğrultusunda o tarih itibarıyla bir çözüme kavuşturulmuştur.

Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti adıyla kurulan Ermeni devletinde suların durulmaması ve yönetim istikrarsızlığı, dolayısıyla bu durumun Türkiye – Ermenistan ilişkilerini etkilemesi, ayrıca Türkiye-Gürcistan sınırının saptanamaması, Gürcistan-Türkiye-Sovyetler üçgeninde yaşanan karmaşa beraberinde Moskova Antlaşması ile bu sorunlara çözümü gündeme getirmiş ve 1921 yılında Dostluk ve İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın en önemli özelliği Sevr Antlaşması'nın artık Sovyetler ve Ermenistan tarafından da reddi ve Gümrü Antlaşmasında olduğu gibi 1977-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi sınırın teyit edilmesidir.

Aynı yıl içerisinde Türkiye ile Sovyet Rusya'sı arasında bazı sorunların çözümü ve Moskova Antlaşması hükümlerinin Kafkaslardaki diğer Cumhuriyetler tarafından da onaylanmasını sağlamak için “Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması” başlığını taşıyan Kars Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın Türkiye ile Ermenistan'ı ilgilendiren maddeleri şunlardı (Okur):

- Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Türkiye'ye ilişkin olup da bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilen Türkiye Hükümetinin tanımadığı hiçbir uluslararası antlaşmayı tanımamayı kabul ederler. Burada bir bakıma Sevr Antlaşması kastedilmekte, antlaşmanın yokluğu, hiçliği bu devletler, dolayısıyla Ermenistan tarafından da kabul edilmektedir. Antlaşmayla "Türkiye" terimi ile İstanbul'da toplanan Osmanlı Millet Meclisince kabul edilip açıklanan ve tüm devletler ile basına bildirilen 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılır.

- Aynı şekilde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerince tanınmayan hiçbir uluslararası antlaşmayı kabul etmeyeceğini beyan eder.

- Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Türkiye'de Sevr Antlaşmasıyla gündeme gelen kapitülasyonların varlığını geçersiz ve kaldırılmış sayar.

- Sınırlar gerekse diğer hükümler Moskova'da imzalanan mutabakatın bir benzeridir. Moskova Antlaşmasıyla elde edilmiş kazanımlar Kafkas cumhuriyetleri tarafından da aynı şekilde kabul edilmiştir. Bu açıdan Türkiye ile Ermenistan arasında herhangi bir sorunun kalmadığı yeniden tespit edilmiştir.

Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarını özetlediğimizde Rusya, Ermenistan ve Türkiye'nin birbirlerini bağımsız birer devlet olarak tanıdıklarını, yeni sınırların her üç ülke tarafından da kabul edildiğini, birbirlerinden bir toprak talebinin olmadığını ve en önemlisi de TBMM'nin kabul etmediği, onaylamadığı hiç bir antlaşmanın Rusya ve Ermenistan tarafından da kabul edilmediğini, edilmeyeceğini beyan etmişlerdir. Bu aynı zamanda Sevr Antlaşması'nın bu ülkeler tarafından da reddi anlamını taşımaktadır.

Tüm yaşanan bu süreçler sonrası Mustafa Kemal, Ermeni sorunu ile ilgili nihai düşüncelerini Kars Antlaşmasına atıfta bulunarak şu şekilde ifade etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri):

"Ermeni meselesi denilen ve Ermenilerin menfaatinden çok emperyalist ülkelerin çıkarına göre oluşturulmak istenen mesele, Kars Antlaşması ile olması gerektiği gibi çözülmüştür. İki çalışkan milletin dostluğu tekrar kurulmuştur."

Bağlam; kültürel, tarihi veya sosyal bir çerçeve de sunulan, bir söylem veya sözün kullanıldığı dönem, toplum veya konsept nezdinde olan anlamını daha iyi kavramamıza yardımcı olan bir kavramdır. Bir başka deyişle, “bağlam” çevresine, yani “çevreleyen” koşullarına ya da sonuçlarına ilişkin olarak görülmesi ya da incelenmesi gereken olgunun, vakanın, eylemin ya da söylemin belirtilmek istendiği durumlarda kullanılmaktadır (Ercan, G. S., Danış, P. 2019).

Atatürk’ün kendi dönemindeki dönemindeki Türk dış politikasını ve bağımsızlık anlayışını yansıtan, aynı zamanda, Türk-Ermeni ilişkilerindeki belirli bir tarihi dönemi ve çözüm sürecini vurgulayan yukardaki sözlerini bağlam açısından şu şekilde değerlendirebiliriz:

1. Ermeni Meselesi Terimi: Atatürk, "Ermeni meselesi" terimini kullanarak bu konuyu Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan Ermeni Soykırımı ile ilişkilendiriyor. Atatürk'ün bu terimi kullanış şekli, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki olaylara atıfta bulunduğunu göstermektedir.
2. Emperyalist Ülkelerin Çıkarları: Atatürk, Ermeni meselesinin sadece Ermenilerin menfaatine değil, aynı zamanda emperyalist ülkelerin çıkarlarına göre şekillendirilmeye çalışıldığını iddia etmektedir. Bu da, onun dış müdahalelere karşı duyarlılığını ve Türkiye'nin bağımsızlığını savunma çabasını yansıtmaktadır.
3. Kars Antlaşması: Atatürk, Kars Antlaşması'nı öne çıkararak Ermeni Sorununun nihai olarak çözüldüğünü belirtiyor. Kars Antlaşması, 1921'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmış ve aynı zamanda Ermenistan, SSCB ve Türkiye arasındaki sınırları belirlemiştir.
4. İki Çalışkan Milletin Dostluğu: Atatürk, Türk ve Ermeni milletlerinin dostluğunun tekrar kurulduğunu belirterek, iki millet arasında olumlu bir ilişki ve işbirliği perspektifini vurgulamaktadır.
5. Bağlam: Atatürk’ün söylemi bağlam olarak, Türkiye'nin ulusal bağımsızlığına vurgu yapmakta, Ermeni meselesini Türkiye'nin iç işleri olarak ele almayı ve dış müdahalelere karşı durmayı amaçlayan bir ifade taşımaktadır. Ayrıca, Kars Antlaşması'nın Türkiye'nin sınırlarını belirleyerek bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik bir adım olduğu mesajı da verilmektedir.

Atatürk sonrası, 2002 öncesi hem birer siyasi figür hem de Türkiye-Ermenistan ilişkilerine katkıda bulunan, içinde yer alan iki lider olarak Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş’e ve onların iki ülke ile ilgili verdikleri söylemlere yer vereceğiz.

Şimdiki normalleşme çabalarının bir örneği 1991 sonrası Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması ile de yaşanmış, bu süreçte Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmış, Demirel ve Türkeş bu çabaların içinde yer almıştır.

Türk ve Ermeni liderlerin söylemleri her iki ülke bazında yaşanan süreç, dönem ve ikili ilişkiler dekorunda aktarılacaktır.

3.2.2.1.2. Süleyman Demirel

Süleyman Demirel Türk siyasi hayatında 50 yılı aşkın rol almış merkez sağın önemli liderlerinden biridir. 1960 darbesiyle Demokrat Parti'nin siyaset sahnesinden ayrılması sonucu 1961 yılında Adalet Partisi kurulmuş, ilk genel başkan Ragıp Gümüşpala yerini 1964 yılında Süleyman Demirel'e bırakmıştır. Dini ve milli söylemler ve eylemlerde hep bir orta yol izlemiş olan Süleyman Demirel hükümetlerinin dış politika anlayışının özünü küresel, bölgesel ve ülkesel ölçeklerde dengeli yaklaşımlar oluşturmuştur (Karabulut, 2023).

Türkiye, 1918'de kurulan ilk Ermeni devletinde olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası 16 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. 24 Aralık 1991 tarihinde, Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Erivan'a giden Türk Heyeti vasıtasıyla Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan'a bir mektup göndererek şunları ifade etmiştir:

“Türkiye olarak, Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıırken, toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalacağı anlayışı içinde hareket etmiştir. Ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin bu temel ilkelere saygı çerçevesinde tesis edilip geliştirileceğine inanıyorum”(BBC, 2023).

Ardalan bilgisi, bir metin veya söylemin görüneninden çok görünmeyeni, arka planı ve aslında ne olduğunu anlamaya yönelik çabaları ve bununla ilgili harici bilgileri ifade eder. Bir söylem üzerinde ardalan bilgisiyle bir analiz yapmak için söz konusu söylemin bağlamı, tarihsel arka planı ve ilgili toplumsal, siyasi ve kültürel faktörler göz önüne alınır. Söylemin nasıl algılandığı, kim tarafından söylendiği, ne zaman ve neden söylendiği gibi soruları yanıtlayarak bu bağlamların anlaşılması da ayrıca önemlidir.

Süleyman Demirel'in yukardaki söylemini, ardalan bilgisi açısından şu şekilde analiz edebiliriz:

Tarih ve İlişkiler: Demirel'in söylemi, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri ve ortak tarihe dayalı bir anlayışı gündeme taşımaktadır. Özellikle Ermenilerin tehcir edildiği 1915 tarihi ve bunun sonucunda ortaya çıkan olaylar, soykırım iddialarının etkisi, Demirel'in söylemini anlamak için önemlidir.

Uluslararası Bağlam: Süleyman Demirel'in kullandığı ifadeler, uluslararası ilişkilere dair bir anlayışı gerektirmekte olup Türkiye'nin Ermenistan'ı tanıma kararı, uluslararası toplumda nasıl algılanıyor, uluslararası normlara uygun mu, değil mi gibi soruları gündeme getirmektedir. Uluslararası ilişkiler stabil değil değişkendir. Ayrıca ikili ilişkiler diğer devletlerin etki alanından bağımsız olmayıp içinde bulunulan durum ve ulusların çıkarına göre şekil alabilir.

Politik Bağlam: Süleyman Demirel'in sözleri, Türkiye'nin resmi politikalarını ve hükümetin tutumunu yansıtır. Ancak, bu politikaların zaman içinde nasıl değişebileceği veya nasıl yorumlandığı, bu söylemi daha iyi anlamak için önemlidir.

Diplomatik İfade: Demirel söyleminde diplomatik bir dil kullanmış olup buradaki ardalan bilgisi, diplomatik dilin ve diplomasi süreçlerinin nasıl işlediğini anlama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Süleyman Demirel Hükümeti Ermenistan'la ilişkileri yeniden başlatmak için o dönem Ermenistan'ın ihtiyacı olan elektrik ve gıda yardımını göndermiş, ayrıca diğer ülkelerin gönderdiği yardımların da Ermenistan'a ulaşması için aracılık etmiştir (BBC, 2023).

Türkiye'nin bu iyi niyetli çabaları o dönem iyi değerlendirilmemiş, aynı yıl içerisinde bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. İşgalden iki yıl sonra dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü üzerine Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan ve beraberindeki Ermeni heyeti Başbakan Süleyman Demirel'i ziyaret ederek taziyelerini sunmuşlardır. Ermenistan heyetinde bulunan Jirayr Libaridyan o günkü görüşmeyi şu şekilde aktarır (Aniarc, 2023:

“Demirel çekmecedan bir harita çıkararak bir yer gösterdi ve “burası Ermenistan, dedi”, aramızda sorun yok, komşumuzdur. Yine haritadan bir yer göstererek, burası da Karabağ'dır, dedi. Burada Ermeni toprağı olmamasına rağmen Ermeniler yaşıyor, bununla ilgili kaygılarımız var. Karabağ'ı aldınız, Laçin'i de yine sizin toprağınız olmamasına rağmen aldınız. Kelbecer'de ne işiniz var?”

Demirel ifadesinde, Ermenistan'ın komşu bir ülke olduğu ve Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin varlığına dikkat çekmekte, kullanılan dil açısından coğrafi ve etnik bir durumu yansıtmaktadır. Karabağ bölgesinde Ermenilerin yaşamasına rağmen bu bölgenin Ermenistan'a ait olmadığına vurgu yapan Demirel, Türkiye'nin Karabağ ve diğer bölgelerle ilişkisine ve kaygılarına değinmektedir. Aynı kaygıyı bölgedeki toprak talepleri ve güvenlik açısından değerlendiren Demirel konuyu ideoloji ve güç ilişkileri perspektifinden yansıtmaktadır.

Süleyman Demirel'in Karabağ sorunu, Karabağ'da bulunan Ermeni vatandaşları ve terörle bağlantılı Ermeni örgütler hakkındaki hassasiyeti 2023 yılında Azerbaycan ordusunun artık yapmak zorunda kaldığı müdahale sonucu Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Karabağ topraklarını terk ederek Ermenistan topraklarına dönmeleriyle bir çözüme kavuşmuştur. Böylece Karabağ, bir Azerbaycan toprağı olmasına rağmen çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu ve Azerbaycan'a ve bölgeye karşı silahlı eylemlerde bulunan örgütleri barındıran bir toprak parçası olmaktan kurtarılmıştır.

O dönem Karabağ sorunu sürerken Kelbecer'in Ermenistan tarafından işgali bu işgalden vazgeçme çağrılarına rağmen sürmüş, bunun üzerine de Türkiye önce Ermenistan sınırını, daha sonra da uçak seferlerini karşılıklı olarak iptal etmiştir. Türkiye ilişkilerin tekrar kurulması ve geliştirilmesi için de bazı şartlar öne sürmüştür (Anadolu Ajansı, 2023):

- “1. Ermenistan soykırım ısrarından vazgeçmelidir.*
- 2. Ermenistan, Türkiye ile ilgili toprak taleplerinden vazgeçmelidir.*
- 3. Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan toprakları iade edilmeli, buradan göç edenlerin dönüşüne izin verilmelidir.*
- 4. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan arasındaki koridor açılmalıdır.”*

Süleyman Demirel Azerbaycan'ın bağımsızlığını desteklemiş ve bu bağımsızlığın güçlenmesinde değerli katkısı olan liderlerden birisi olmuştur. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki durumun Türk-Ermeni ilişkilerini de olumsuz yönde etkilediğini belirten Demirel, tüm Ermenileri birleştiren ana noktanın Türk düşmanlığı olduğunu ifade etmiştir. Ermenilerin Karabağ'ı haksız bir şekilde işgal etmesine de değinen Demirel, Ermeni işgalinin hala sürdüğünü ve dünyadaki hiç kimsenin bu durumu görmediğini veya görmezlikten geldiğini söyleyerek;

“Dünyanın gördüğü tek şey bir savaş ortamında meydana gelen, bir temelden yoksun şekilde sunulan olaylar olmuştur”, demiştir (Yeni Şafak, 2023).

Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem analizi, metinlerin ve söylemlerin altında yatan ideolojik ve toplumsal yapıları inceleyen bir disiplindir. Her söylem bir ideolojiyi yansıtır. Van Dijk'e göre, dil kullanımı ve söylem, güç ilişkileri ve ideolojileri yansıtan bir araçtır. Süleyman Demirel'in yukarıdaki söylemini bu çerçevede eleştirel söylem analizine tabi tuttuğumuzda farklı öğeler-unsurlar eşliğinde farklı sonuçlarla karşılaşırız:

İdeolojik Unsurlar: Demirel'in Azerbaycan'ın bağımsızlığına destek vermesi, Türk-Ermeni ilişkilerindeki sağlıklı durumu eleştirmesi ve Ermeni işgalinin haksızlığı gibi ifadeleri belirli bir ideolojiyi yansıtmaktadır. Yine, Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini eleştiren sözleri de, milli çıkarları ve dış politika önceliklerini yansıtan bir ideoloji olarak görülmektedir. Türkiye'nin dış politikasının vurgusu, ulusal güvenliğe, bölgesel istikrara ve müttefiklik ilişkilerine dayanmaktadır. Demirel, kullandığı, “Türk düşmanlığı” ifadesi ile Ermenileri “öteki” olarak algıladığını göstermekte, bu da, ayrımcılık içeren bir ideolojiyi işaret etmektedir.

Diğer yandan, 1915 Ermeni tehciri olaylarına atıfta bulunulması ve bu tarihsel olaylara yapılan vurgu tarihsel belleği ve hafızayı önemseyen bir ideolojiyi işaret etmektedir. Belirli bir tarih perspektifinden olayları ele alarak, tarihsel olayların hala önemli olduğunu gösterir.

Toplumsal ve Politik Bağlam: Eleştirel söylem analizi, söylemin toplumsal ve politik bağlamını vurgular. Demirel'in bu sözleri, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi, bölgesel çatışmalar ve Türkiye'nin dış politikası gibi konularla bağlantılıdır. Bu bağlam, Demirel'in söyleminin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir.

Dilin Kullanımı: Van Dijk'e göre, dilin kullanımı, güç ilişkilerini ve hegemonik yapıları yansıtır. Demirel'in duygusal ve eleştirel bir üslup kullanması ve bazı ifadeleri (örneğin, “haksız bir şekilde işgal etmesi”) bu çerçevede incelenebilir.

Bağlantılar ve Referanslar: Eleştirel söylem analizi, söylemin neye atıfta bulunduğunu ve hangi referansları kullandığını incelemeyi içerir. Demirel, tarihsel ve

bölgesel olaylara atıfta bulunmakta olup yaptığı söylemin bağlam ve anlamını şu şekilde ifade edebiliriz:

- Azerbaycan'ın Bağımsızlığı: Süleyman Demirel, Azerbaycan'ın bağımsızlığını desteklemiş bir lider olarak tanıtılır. Bu, bağlamı, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası bağımsızlığını kazanan bir ülke olan Azerbaycan'ın Türkiye tarafından desteklendiğini gösterir.
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Demirel, Karabağ savaşı gibi bölgesel çatışmaların Türk-Ermeni ilişkilerine olumsuz olarak yansıdığına dikkat çeker. Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal etmesi, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş ve Türk-Ermeni sınırlarının kapanmasına yol açmıştır.
- 1915 Ermeni Tehciri: Demirel, 1915 Ermeni tehcirine atıfta bulunur. Bu, tarihsel bir olaydır ve Türk-Ermeni ilişkilerinin duygusal bir yük taşıyan bir parçasıdır. Demirel, bu olayı vurgulayarak, tarihsel hafızanın ve hafızanın bu çatışmadaki rolünü yansıtır.

Süleyman Demirel'in sözlerini anlam açısından irdelediğimizde ise, söylem Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesini vurgulayarak Türk dünyasının birliğine duyulan önemi yansıtır. Aynı zamanda, Ermenistan'ın Karabağ'ı haksız bir şekilde işgal ettiği ve bu işgalin dünya toplumunca görmezden gelindiği görüşünü yansıtır. Bu ifadeler, Türk milliyetçiliği, tarihsel bellek ve dış politika öncelikleri gibi ideolojik temaları içerir. Demirel'in bu açıklamaları aynı zamanda Türkiye'nin o dönemdeki dış politikasını ve ulusal güvenlik önceliklerini de yansıtmaktadır.

Toplumsal Etkiler: Van Dijk'e göre, söylemin toplumsal etkileri önemlidir. Eleştirel söylem analizi aynı zamanda toplumsal değişimleri anlama ve değerlendirmede kullanışlı bir araçtır. Demirel'in yukardaki sözleri, Türkiye'nin dış politikası, Türk-Ermeni ilişkileri ve bölgesel politikalar üzerinde etkilere sahiptir. Demirel bir bakıma gerek Ermenilerin, gerekse Avrupalıların algı çalışması yaptıklarını belirtmiştir.

Süleyman Demirel, Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycan Büyükelçisi Eldar Hasanov'u kabulünde de ona Türk ve Türklerle ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Türk'ü, Türklüğü, Türkçülüğü korumak hedefimizdir. Dünya bu durumdan endişelidir. Azerbaycan ve Türkiye hep beraberdir. Azerbaycan'ın Türkiye dışında ve Türkiye'nin Azerbaycan dışında dostu olmayabilir. Biz bir

millet, iki devletiz. Bu iki devlet arasındaki kardeşliğin çok az örneği vardır. Her zaman bu birlik ve beraberlikle yolumuza devam edeceğiz.” (Yeni Şafak, 2023).

Demirel’in yukarıdaki sözlerini tek tek incelediğimizde;

- “Türk’ü, Türklüğü, Türkçülüğü korumak hedefimizdir.” ifadesiyle, milliyetçilik ideolojisini yansıtarak Türk kimliğini ve Türk kültürünü koruma vurgusu yapmıştır.
- “Dünya bu durumdan endişelidir.” ifadesiyle, dışarıdan gelen bir endişe olduğunu ima etmiş, Türk milletinin veya Türklüğünün korunması hedefinin uluslararası toplumda tartışmalı, problemlili olduğunu belirtmiştir.
- “Azerbaycan ve Türkiye hep beraberdir. Azerbaycan’ın Türkiye dışında ve Türkiye’nin Azerbaycan dışında dostu olmayabilir.”, sözleriyle Demirel, birlik ve dayanışma vurgusu yaparak Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilere odaklanmış aynı zamanda dışarıdaki diğer ülkelerin bu birliği paylaşmadığına veya desteklemediğine dikkat çekmiştir.
- “Biz bir millet, iki devletiz. Bu iki devlet arasındaki kardeşliğin çok az örneği vardır.” sözleriyle de Demirel, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri vurgulayarak kardeşlik ve birlik duygusunu güçlendirmektedir. Bu sözler, söylemdeki ideolojik bir vurgu olarak ortaya çıkmaktadır.
- “Her zaman bu birlik ve beraberlikle yolumuza devam edeceğiz.” Bu ifade, gelecekteki süreklilik ve dayanışma vurgusunu içermekte olup birlik ve beraberlik değerlerinin sürdürülmesi ve gelecekteki politikalarda da devam ettirileceği anlamını taşımaktadır.

3.2.2.1.3. Alparslan Türkeş

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs 1960 darbesinde albay rütbesiyle bir asker olarak aktif rol almış, ordudan ayrıldıktan sonra da Milliyetçi Hareket Partisi’ni kurarak 1969-1997 yılları arasında bu partinin genel başkanlığını yapmıştır. 70’li yıllarla başlayan Milliyetçi Cephe hükümetlerinde iktidar ortağı olmuş ve başbakan yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.

Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin (Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi) başarılı olamaması ve başlayan terör eylemleri üzerine 12 Eylül 1980’de askeri darbe olmuş ve ordu yönetime el koymuştur. 1982 yılında yapılan referandum ve seçimler ile yeniden parlamenter rejime dönmüş, ama eski partilere ve liderlerine siyaset yasağı getirilmiş, onların yerini Anavatan Partisi (Turgut Özal),

Halkçı Parti (Necdet Calp) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (Necdet Sunalp) almıştır. 1987 yılında yapılan referandum ile siyasi liderlerin yasakları kaldırılmış, Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan gibi Alparslan Türkeş de siyaset sahnesine tekrar dönmüştür. Bu siyasi afa şu partiler kurulmuştur:

Demokratik Sol Parti (Bülent Ecevit), Doğru Yol Partisi (Süleyman Demirel), Refah Partisi (Necmettin Erbakan) ve Milliyetçi Çalışma Partisi (Alparslan Türkeş). Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı üzerine Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığına seçilmiş, onun Doğru Yol Partisi'ndeki yerini de Başbakan ve Genel Başkan olarak Tansu Çiller almıştır. Zaman zaman parti kapatmalarla partiler isim değiştirmiş, Milliyetçi Çalışma Partisi de 24 Ocak 1993'teki kongresinde adını tekrar Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2023).

Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali neredeyse her dönem gündeme gelmiş ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bozulmasında 1993'ten sonra öncü rol üstlenmiştir. Bunu takiben gerek Ermenistan tarafından ve gerekse Türkiye kanalıdan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik çabalar olmuştur. Avrupa'daki Ermeni lobbisinden bir grup da dönemin MHP lideri Alpaslan Türkeş'i ziyaret ederek iki ülke ilişkilerinin düzelmesi için aracılık yapmasını istemiştir. Hükümetin bilgisi dahilinde teklifi kabul eden Türkeş, Mart 1993'te dönemin Ermenistan lideri Petrosyan ile görüşmeyi kabul etmiştir (Akalin, 2022). Paris'te yapılan toplantıda Türkeş'e Paris Büyükelçisi ve Maslahatgüzarı ile Merter Şahinler ve oğlu Tuğrul Türkeş, Ter Petrosyan'a ise Dışişleri Bakanı ve bir Ermeni tarihçi eşlik etmiştir. Türkeş toplantı sonrası yapılan görüşmeyi şu şekilde açıklamıştır (Akalin):

“Petrosyan'a dostluk teklif ettim. Yardım edeceğimizi, Türkiye'den kendilerine transit geçiş hakkı, Karadeniz'de transit liman verebileceğimizi, böylece tüm dünyaya açılacaklarını, söyledim. Ayrıca İpekyolu'nun Ermenistan'dan geçebileceğini belirttim.”

Türkeş, Petrosyan'ın 2,5 saat süren toplantıdan “önerilerinizi değerlendirelim” diyerek ayrıldığını söylemiştir.

Türkeş'in ifadeleri Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve dostluk temelinde iş birliği yapılması yönünde bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Türkeş, Ermenistan'a transit geçiş hakkı ve liman imkanı sunarak Ermenistan'ın ekonomik açıdan nefes almasını ve dünya pazarlarına açılmasını teklif etmektedir. Ayrıca,

İpekyolu'nun Ermenistan üzerinden geçebileceğinin belirtilmesi, bölgesel ekonomik iş birliği ve bağlantıların güçlendirilmesi fikrini de beraberinde getirmektedir.

Türkeş-Petrosyan görüşmesinden bir hafta sonraki AGİT toplantısında ve bir yıl sonraki Frankfurt buluşmasına rağmen ilişkileri geliştirecek, ileriye taşıyacak zemin oluşturulamamış, bunda da Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali önemli bir engel durum yaratmıştır.

3.2.2.2.2002 Sonrası Türk Siyasal Elitlerin Söylemleri

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini gerçek anlamda 1991 sonrası ve 2002 sonrası diye ikiye ayırmak mümkündür. Soğuk Savaş yıllarında bağımsız bir Ermenistan Devleti'nden söz edilmezken dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler de yok hükmünde olmuş, etkisiz bir seyir izlemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin varlığı ancak 1991 sonrası Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir. Ermenistan'ın Ermenistan Cumhuriyeti adıyla bir ulus devlet olarak gündeme gelmesi aynı zamanda diğer ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile de ilişkileri gündeme getirmiştir. Bu dönem Ermenistan ile ilişkilerin düzeltilmesi, mevcut sorunların giderilmesi, ilişki kurulması konusunda Türkiye istekli iken Ermenistan bu konuda pek istekli davranmamıştır.

Bu bölümde AKP dönemi dış ilişkiler politikası ile 2000'li yıllar sonrası Türk elitlerin, Türk devlet adamlarının Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair verdikleri beyan ve demeçler ve bunların eleştirel söylem analizi yapılacaktır.

3.2.2.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2001 sonrası Türk siyasetine damgasını vuran halen de iktidar olarak varlığını sürdüren bir partidir. Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, daha sonra da Ahmet Davutoğlu ve tekrar Recep Tayyip Erdoğan partinin ve AKP Hükümetlerinin başında, yönetiminde lider olarak bulunmuşlardır. AKP hükümetlerinde Ermenistan konusu bir başka ifadeyle Türkiye-Ermenistan ilişkileri sürekli gündemde olan bir konu olmuştur. Türkiye bu süreçte de iyi niyetli çabalarını sürdürmüş ve Ermenistan 25 Haziran 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet edilmiştir. Fakat Ermenistan'ın sürdürdüğü uzlaşmaz tutum, Dağlık Karabağ'ın işgaliyle aradaki ilişkiler bir süre kopmuş, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurmak zorlaşmıştır. 2001'de AKP'nin iktidara

gelişyle beraber Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bambaşka bir safhaya sürüklendiğini göreceğiz.

3.2.2.2.1.1. *Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Dış İlişkiler Politikası*

Soğuk Savaş öncesi süreçte dönemin hâkim uluslararası ilişkiler teorileri olarak kabul edilen Realizm, Liberalizm ve Neoliberalizmin içerik ve uygulamalarında yer bulamayan kimlik kavramı Soğuk Savaş sonrası gündeme gelen Sosyal İnşacılık Teorisi ile beraber gündeme gelmiş, gerek uluslararası ilişkilerde ve gerekse devletlerin kendi uygulama ve temsillerinde yerini almıştır. İnşacılık Teorisi, bireyler gibi uluslararası sistemin aktörleri olan devletlerin de kimlikleri olduğunu, bu kimliklerin birbirleriyle iletişimleri ve etkileşimleri sonucu inşa edildiğini ifade eder. Uluslararası ilişkilerde her devletin rolü ve tanımı vardır (Livaoğlu, 2019). Önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, Alexander Wendt Konstrüktivizm içerisinde devletleri uluslararası sistemin temel aktörleri olarak değerlendirmiş, onların dinamik ve değişen kimliklerini teorisinin merkezine almıştır. Buna göre İnşacılık Teorisi uluslararası sistem içerisinde sürekli etkileşime sahip yapısı, eylem, kimlik ve çıkarların oluşmasına fırsat vermekte, devletler yani uluslararası ilişkilerin aktörleri de diğer aktörlerle ilişkilerine dayanarak konumlarını belirleyebilmektedirler (Livaoğlu, 2019).

Soğuk Savaş Sonrası dönemde Türkiye artan şekilde dış politikada liberal uygulamalara yönelmiş, özellikle Turgut Özal döneminde bu yönde kendisine alan açmaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu dönemde uygulamaya çalıştığı diğer uluslarla ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirme yönündeki tercihleri yumuşak gücünün zeminini oluşturmuştur. Bir başka ifadeyle, Türkiye çevre ülkelerden başlayarak küresel sistem içerisinde güven algısı yaratmaya, iş birliği ve karşılıklı ilişkileri geliştirmeye çalışan güçlü bir aktör olmayı hedeflemiştir (Livaoğlu, 2019).

Devletlerin ve onları temsil eden siyasi iktidarların, hükümetlerin uyguladıkları politikalar ve davranışları tek bir teori veya yaklaşımla izah etmek elbette mümkün değildir. 2002, 2007, 2011, 2015, 2018 ve 2023'te yapılan seçimlerle siyasi iktidarını perçinleyen AKP, dönem dönem farklı uluslararası ilişkiler teorilerinin etkisinde kalmıştır. Bu süreçleri idealist yaklaşımlar, İnşacı çabalar ve Realist uygulamalar olarak ifade edebiliriz. (Eren, 2022).

AKP 2001 yılında iktidara gelince uluslararası ilişkiler bağlamında kendisini bir sorunlar yumağı içerisinde bulmuştur. Amerika'ya karşı 11 Eylül saldırısı bir anda dünyanın çehresini ve olağan gidişini değiştirmiş, bunu doğal olarak Türkiye'yi de

etkileyecek Afganistan, Suriye ve Irak'taki yeni gelişmelerle göç sorunu takip etmiştir. Türkiye, AKP'nin iktidarda, Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olduğu süreçte kendi kabuğunda kalan bir siyaset değil daha aktif bir dış politika izleyerek dünya gündeminde biraz daha kendinden söz ettiren bir ülke rolü üstlenmek istemiştir. Bu aktif dış politika zaman zaman ülkemizi öne çıkarırken zaman zaman da şimşekleri üzerine çekmesini sağlamıştır. 2001-2009 arasında AKP'nin uygulamaya çalıştığı idealist/liberalist çaba ve politikalara şu örnekleri verebiliriz (Eren, 2022):

- AB Üyelik Müzakereleri tekrar başlatılmış olmakla beraber, başlangıçtaki olumlu hava zamanla yerini Almanya ve Fransa'da yaşanan hükümet değişimleri ile Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratmıştır.
- Farklı kıtalarda (Afrika, Arap Ligi) gözlemci, daimi gözlemci ve stratejik ortak olarak uluslararası örgütlerde etkinlik sağlanmaya çalışılmıştır.
- Bir türlü çözüme kavuşturulamayan Kıbrıs sorunu Annan Planı ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmış ve bu amaç doğrultusunda kalıcı barış için her iki kesimde de referandum düzenlenmiştir. Türk tarafı referandumda "evet" derken Rum kesiminde çıkan "hayır" oyları Kıbrıs sorununun çözümünü yine sürüncemede bırakmıştır.
- İran'ın nükleer faaliyetleri Amerika ile arasında sorun yaratırken Türkiye sorunun askeri bir krize dönüşmemesi için çözüme katkıda bulunmak üzere arabuluculuk rolü oynamıştır.

AKP iktidarının 2001-2009 arasındaki bu süreçte dış politikada; yumuşak güç unsurlarını daha fazla kullandığını, ihracatı artırma çabalarının yoğunlaştığını, "komşularla sıfır sorun" politikası ve diplomatik arabuluculuk faaliyetlerini arttırarak bölgede ortaya çıkan güvenlik sorunlarının çözümüne daha fazla katkı vermeye çalıştığını görürüz. Türkiye'nin AB üyelik süreci aşamasında yaşanan toplumsal, hukuki, ekonomik ve siyasi dönüşüm liberal felsefenin temel varsayımlarıyla uyumlu gerçekleşmiştir (Eren, 2022).

AKP iktidarıyla beraber Türkiye çok boyutlu politikalar izleyen bir ülke konumuna evrilmiştir. Bunun da temel gerekçesi ve hedefi, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri bağımlılığını bir veya birkaç ülkeye endekslemeyip ulusal çıkarlar doğrultusunda yeni bir yol bulma amacını taşıyordu. Nitekim halen süren uygulamalar ve dost sandığımız ülke ve platformların tavır ve davranışları aranan bu yol ve yöntemler konusunda ne kadar haklı olduğumuzu göstermektedir. Bu vesileyle

Türkiye küresel aktörlerle kurduğu ilişkileri çeşitlendirip zenginleştirmek istemiş, daha önce çok fazla ilgilenmediği, odağında olmayan ülkeler ve Rusya ile eskiye nazaran biraz daha farklı ilişkiler kurma, sürdürme gereği duymuştur. Ancak, bu ilişkileri de birbirine alternatif değil de tamamlayıcı olarak değerlendirmiştir (Güder ve Mercan, 2022).

Ahmet Davutoğlu'nun önce başbakan danışmanlığı daha sonra da Dış İşleri Bakanlığı döneminde dile getirdiği ve uygulamaya çalıştığı "sıfır sorun politikası"nın amacı, Türkiye'nin, bölgesinde etkili olma amacını taşıyordu. Enerjisinin önemli bir kısmını komşu ülkelerden alan bir ülke olarak bu ülkelerle ekonomik, ticari ve barışçıl yöntemler uygulayarak tarafların karşılıklı çıkarına uygun politikalar oluşturulması hedeflenmiştir. Bu da bir bakıma 1990'lı yılların Dünya gündemine sunduğu olaylar ve uluslararası ilişkiler sonucu ortaya çıkmıştır (Güder ve Mercan, 2022).

2014 yılına kadar AKP dönemi Türk dış politikası Ahmet Davutoğlu ile Abdullah Gül tarafından yönetilirken bunların partiden ayrılmasıyla dış politikanın yönetimi ve icrası Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika inşa söylemleri ve Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun uygulamalarıyla kamuoyunda öne çıkmaya başlamıştır. 2014-2022 arası bu dönemde Realizmin etkileri görülmüş olup, bu olgu ve etkileri şu şekilde belirtebiliriz (Eren):

- 15 Temmuz Darbe Girişimi: FETÖ darbe girişimine Amerika'nın" görmedim, duymadım, bilmiyorum" tavrı Türk Amerikan ilişkilerinde ciddi bir kırılma oluşturmuş, Türkiye ABD ile olan ilişkilerini gözden geçirme karar almış ve Rusya ile olan ilişkilerde daha yakın bir konum almıştır. Rusya ile S-400 savunma sistemlerinin alımı için anlaşma yapılmış, ayrıca Suriye'de ABD'nin destek verdiği PYD/YPG terör örgütüne karşı askeri müdahalelerde bulunulmuştur.
- Sınır Ötesi Harekâtlar: Türkiye ilerde sorun yaşayabileceği ihtimalini de göz alarak Suriye ve Irak'ta Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtlarına girişmiş, ayrıca Kuzey Irak'ta da asker konuşlandırmıştır.
- Askeri Üs Girişimleri: Irak, Libya, Sudan ve Somali'de askeri üsler kurmuştur.
- Doğu Akdeniz ve Karadeniz Enerji Arama Faaliyetleri: Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de hidrokarbon ve doğalgaz arama faaliyetlerine yönelerek gelecekteki enerji ihtiyaçlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. Yine bununla ilgili olarak Libya ile anlaşmalar imzalamıştır.

- Aynı süreçte Ermenistan ile olan ilişkilerde ortaya çıkacak olumlu havanın Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan ilişkisine de yansması düşünülerek ikili ilişkilerin normalleştirilmesi amaçlanmıştır.

Yumuşak güç AKP'nin dış Politikada kullandığı temel stratejilerden olup dış ilişkilerde komşularla iyi ilişkiler geliştirilmesi önceliğine dayanmaktadır. Buradaki yumuşak güç kavramı, güç kullanma yerine karşı tarafı ikna edici araçlar ve akılcı politikaların kullanımıyla ikna edilmesini temsil etmektedir (Kalın, 2011, s.8).

2000'li yıllardan Ahmet Davutoğlu'nun Başbakanlığının sonuna dek uzanan, AKP dış politika uygulama ve hedeflerini bir başka açıdan şöyle değerlendirebiliriz (Davutoğlu, 2008, s.70):

- Pro-aktif bölgesel dış politika
- Çok boyutluluk,
- Bölgesel güç olma çabası,
- Ritmik diplomasi,

AKP döneminde Türk dış politikası, yeni geliştirmeye başladığı ülkeler ve Rusya ile rekabete dayalı olarak değil tamamlayıcı olarak sürdürülmeye çalışıldığını ifade etmiştik. Dolayısıyla çatışmadan uzak, iş birliğine dayalı proje ve çalışmalardan bahsedilebilir. Rusya ile sürdürdüğümüz faaliyetler bütünü de bu bağlamda değerlendirilebilir. Pro-aktif bölgesel dış politika ile devletlerarasındaki uyuşmazlıkların diyaloglar ve çözüm mekanizmaları vasıtasıyla çözülmesi hedeflenirken, uluslararası sorunlar savaşa veya büyük bir krize dönüşmeden çözümlenecek, böylece çok boyutlu dış politika esasına dayalı uygulamalar gündeme gelecekti. Doğu Akdeniz, Kafkaslar ve Ortadoğu'da güvenlik ve istikrarın sağlanabilmesi amacıyla pro-aktif dış politikanın başlıca uygulandığı bölgeler olmuştur. (Davutoğlu) Türkiye'nin son dönem Rusya ile Ukrayna arasındaki uzlaşmacı ve müzakereci, ara bulucu yapısını, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi çabalarını, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunların giderilmesi konusundaki faaliyetleri bu yönde politikalar olarak belirtilebilir.

Günümüzde ortaya yeni çıkan bir kavram olarak gözüксе de “Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi” düşüncesi ilk olarak 1993'lü yıllarda gündeme gelmiş, bunu 2009 yılındaki İsviçre Protokolleri ile Dağlık Karabağ Savaşı sonrası normalleşme adımları izlemiştir. Bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden ABD

Devlet Başkanı Barack Obama'nın TBMM'de ifade ettiği sözler de Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının başlangıcını teşkil etti, diyebiliriz (Araz);

“Bu Mecliste konuşurken tabii ki 1915 yılında yaşanan kötü olaylardan da konuşmak lazım. Bununla beraber bu konu benim çözebileceğim şeyler olmayıp Ermenilerin ve Türklerin birlikte çözebileceği sorunlardır. Türk ve Ermeni yönetimleri, halkları dürüst ve açık bir şekilde aralarındaki problemleri ele almalıdırlar. Bu anlamda, Ermeni ve Türk liderlerinin attıkları cesur adımları gördük. Bu anlamda, sınırların açılması Türk ve Ermeni halklarının yeniden barışçıl ve refah içerisinde bir geleceğe adım atmalarını sağlayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri olarak ilişkilerin normalleşmesini iki ülke adına da desteklemekteyiz. Türkiye, bu bölgede normal ve barışçıl ilişkilere sahip olan, Güney Kafkasya’da bu tarz ilişkiler sürdüren tek ülkedir ve çok önemli bir role sahiptir”

Ermeni kamuoyu, Türkiye’nin iyi niyetli çabalarına rağmen 2020’li yıllara dek Türkiye’yi, onları doğudan ve batıdan kuşatan, varlığına kasteden bir düşman olarak algılamıştır. Bu süreçte inşa edilen Ermeni kimliği, sözde Ermeni Soykırımını yani 1915 olayları ve Karabağ krizi üzerine kurulmuştur (Amenbek, 2023).

3.2.2.2.1.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Siyasal Elitlerin Söylemleri

2000’li yıllarla başlayan AKP’nin Türkiye’de iktidar olma ve yönetim süreci Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu gibi siyasi elit ve yöneticileri gündeme getirmiştir. Bu elitlerin söylemleri iç politikada olduğu kadar dış politika ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda da ses getirmiştir.

3.2.2.2.1.2.1. Abdullah Gül

Abdullah Gül 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kurulmasında ön saflarda olan isimlerden biri olmuş, 18 Kasım 2002’de kurulan AKP Hükümeti’nin ilk başbakanlığını yapmıştır. Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasete dönmesiyle de 59. hükümette başbakan yardımcılığını üstlenmiş, 28 Ağustos 2007’de ise Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin tamamlanması üzerine yapılan seçimde AKP’nin adayı olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2023).

Abdullah Gül, cumhurbaşkanı seçildikten sonra 2010 yılında, mecliste yaptığı bir konuşmada siyasi temsilin derinleştirilmesi ve çeşitlendirilmesinin sağlanmasını

isteyerek, “Ülkenin tüm önde gelen siyasi akımlarının temsil edilmediği bir Meclis, eksik bir Meclis olacaktır” dedi. Siyasetin yeni bir dile kavuşması gerektiğini de vurgulayan Abdullah Gül sözü dış politika ve komşularla ilişkilere getirerek şunları söyledi (Hürriyet, 2023):

“Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ve demokratik standartlarının artmasına paralel olarak uluslararası alandaki itibar ve nüfuzu da artmaktadır. Geçen hafta New York'ta Birleşmiş Milletler 65. Genel Kurulu vesilesiyle yaptığım temaslarda bu gerçeği çarpıcı bir şekilde gördüm. Dış politikada yaşadığımız bu yükselişin sebebi Türkiye'nin, değişen dünyanın yeni dinamiklerini doğru okuması, tarihi tecrübesi ve aktif, yapıcı, gerçekçi politika ve inisiyatiflere dönüştürmesi yatmaktadır.

Dış politika, aynı zamanda akılcı davranmayı, bazı riskleri dikkate alarak atak olmayı da gerektiren bir alandır. O nedenle tüm zorluklarına rağmen Türkiye'nin gerek bölgesinde gerek dünyada ortaya çıkan hadiselerin çözümüne katkıda bulunmak istemesi doğaldır. Türkiye, sadece bölgesel misyonunu yerine getiren bir ülke değil aynı zamanda insanlığın ortak sorunlarının çözümü için de elini taşın altına koyan bir devlet olarak takdirle karşılanmaktadır. “

Abdullah Gül yukardaki sözleriyle;

Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve demokratik gelişiminin uluslararası alanda itibar ve etki açısından arttığını vurgulamıştır. “Dış politikada yaşadığımız bu yükselişin sebebi Türkiye'nin, değişen dünyanın yeni dinamiklerini doğru okuması, tarihi tecrübesi ve aktif, yapıcı, gerçekçi politika ve inisiyatiflere dönüştürmesi yatmaktadır.”, ifadesiyle de Türkiye'nin dış politikadaki başarısının nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Söylemde, Türkiye'nin değişen dünya koşullarını anlama yeteneği, tarihi deneyimleri ve etkili politikaları ile bu başarının elde edildiği vurgulanmıştır.

Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeyde ortaya çıkan olayların çözümüne katkı sağlamak istemesini sorunlara çözüm bulmaya yönelik aktif bir yaklaşım olarak değerlendiren Abdullah Gül, “Türkiye, sadece bölgesel misyonunu yerine getiren bir

ülke değil, aynı zamanda insanlığın ortak sorunlarının çözümü için de elini taşın altına koyan bir devlet olarak takdirle karşılanmaktadır.”, ifadesiyle Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel düzeydeki sorunlara karşı sorumluluk sahibi bir ülke olarak algılandığını vurgulamış, Türkiye'nin insanlığın ortak sorunlarının çözümüne katkı sağlama çabasının takdirle karşılandığını belirtmiştir.

Soğuk Savaş sonrası duruma da değinen Gül, sözlerini şöyle sürdürmüştür:

“Soğuk Savaşın sona ermesi ile dengesiz bir uluslararası sistem ortaya çıkmışsa da, ABD, AB, Rusya, Çin, Hindistan ve Brezilya gibi büyük güçlerin uyumuna dayanan bir Dünya düzeninin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Türk milleti, bu yeni uluslararası düzende hak ettiği yeri alacaktır. Zengin insan kaynağımız, gelişen ekonomik gücümüz, köklü kültürümüz ve demokrasimizin erdemleri bu süreçte bize güç katacaktır. Bunun için de bilimsel, teknolojik, askeri ve ekonomik açıdan hep ileriye hedeflememiz gerekiyor. Bu hedeflere yürüdüğümüz takdirde Türkiye'nin, yeni Dünya düzeninin şekillenmesine katkıda bulunan bir ülke olacağına inanıyorum.”

Abdullah Gül'ün yukarıdaki söylemini, Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem analizi çerçevesinde ideolojik, toplumsal ve politik bağlam ve toplumsal etkiler açısından analiz ettiğimizde aşağıdaki sonuçlarla karşılaşırız:

- Gül'ün ifadeleri, uluslararası ilişkilere, uluslararası sistemdeki dengelere ve Türkiye'nin rolüne dair belirli bir ideolojiyi yansıtmaktadır. Özellikle, Türk milletinin uluslararası düzende hak ettiği yeri alacağına dair vurgu, milliyetçilik ve Türk ulusal kimliği ideolojisini yansıtır.
- Gül'ün bu sözleri, Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler bağlamında yer alır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve yeni büyük güçlerin ortaya çıkması, söylemin ana bağlamını oluşturur.
- İfadedeki “uluslararası düzen”, “uluslararası sistem”, “uyum” ve “hak etmek” gibi semantik işaretler, ideolojik ve politik bağlamı vurgular. Bu kavramların nasıl kullanıldığı, belirli bir görüş veya ideolojinin ifadesini yansıtır.
- Abdullah Gül, dünya genelindeki büyük güçlere atıfta bulunarak (ABD, AB, Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya) uluslararası ilişkilerdeki aktörleri vurgular ve Türkiye'nin bu büyük güçlerle uyum içinde hareket etmeyi hedeflediğini yansıtır.

- Gül'ün söyleminde belirttiği ifadeler, Türkiye'nin uluslararası düzenin şekillenmesine katkıda bulunan bir ülke olma idealine dikkat çeker. Bu da, Türk dış politikasının idealist veya uluslararası işbirliği odaklı bir perspektifi yansıttığını gösterir.

Abdullah Gül sık sık yurt gezilerine çıkmış, gittiği yerlerde bölgesel sorunlar ve dış politika ve çevre ülkeler hakkında düşüncelerini aktarmıştır. 2012 Haziran'ında, Doğu Anadolu gezisinin ikinci gününde Iğdır'a geçen Gül, burada da bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir (Star Kıbrıs, 2023):

“Kafkaslar'da kalıcı barışın gelmesi için çaba sarfediyoruz. Bu barışı tesis ettiğimizde inşallah Azerbaycan da işgal edilmiş topraklarına kavuşacak, karşılıklı geçmişler unutulacak ve geleceğe hep beraber daha mutlu bakacağız. O zaman bu bölgenin çok büyük bir cazibe merkezi haline geleceğini göreceksiniz. Azerbaycan, Nahçıvan, İran, Ermenistan, bütün Kafkaslar, Asya'ya açılan bir kapı olacak.”

Ardalan bilgisi, bağlam kavramıyla eş anlam ve fonksiyona sahip olup siyasi elitlerin, sözcülerin ve politikaların bağlamlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Bu tür metinlerin ve ifadelerin çevresel ve tarihsel bağlamı, politika yapıcılarının ve liderlerin düşünce süreçlerini ve hedeflerini daha iyi anlama açısından önemlidir. Abdullah Gül'ün yukardaki sözlerini ardalan bilgisi açısından değerlendirdiğimizde şu sonuçlarla karşılaşırız:

- Bölgesel Bağlam: Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kafkaslar'da kalıcı barış ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarına kavuşması hedefine vurgu yapması, bu konuşmanın bölgesel bir bağlam içinde gerçekleştiğini gösterir. Bölgesel politika ve çatışmalar bu sözleri anlamada önemlidir.
- Tarihsel Bağlam: Gül, “karşılıklı geçmişler unutulacak” ifadesiyle tarihsel olaylara atıfta bulunur. Tarihsel hafıza ve ilişkilerin tarihi ne olursa olsun ülkelerin iyi bir geleceğe sahip olmaları geçmişe bakmaktan çok iyi bir gelecek inşası ile mümkün olacaktır.
- Bölgesel İşbirliği ve Gelecek Vizyonu: Abdullah Gül, bölgede barışın inşasının bölgenin cazibe merkezi haline gelmesine yol açacağını ve bu bölgenin Asya'ya açılan bir kapı olacağını ifade ederek bir bölgesel işbirliği ve gelecek vizyonuna dikkat çekmektedir.

Cumhurbaşkanı Gül de dönemin Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun “komşularla sıfır sorun” ve tüm ülkelerle iyi ilişkiler felsefesini gündemine almış, bunu ilk olarak Ermenistan devlet adamlarıyla paylaşmıştır. Koçaryan sonrası 2008 seçimiyle devlet başkanı seçilen Sarkisyan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda henüz ne tür politikalar izleyeceği bilinmiyorken Abdullah Gül, ona şu mesajı yollamıştır (Lütem, 2020):

“Sayın Devlet Başkanı, öncelikle Ermenistan Cumhurbaşkanlığına seçilmenizden dolayı, Türk milleti ve şahsım adına Zat-ı Devletlerini kutluyor, başarılar diliyorum. Yeni görevinizin, yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde beraber yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına olanak tanıyacağını umuyorum. Ortak çabalarımızın, bölgemizde istikrar, karşılıklı güven ve iş birliğine dayalı bir ortam yaratmasını içtenlikle temenni ediyorum. Bu vesileyle, ülkelerimiz halklarının karşılıklı huzur ve refahı için en samimi dileklerimi iletiyorum.”

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme ve bölgesel işbirliğini teşvik etme amacı taşıyan bir ideolojiyi yansıtan Abdullah Gül'ün sözleri, bir lider olarak politik ve dış politika hedeflerini yansıttığı için önemlidir ve uluslararası ilişkilerde barışçıl bir yaklaşımın teşvik edilmesine katkıda bulunma arzusunu taşır.

Gül'ün Sarkisyan'a gönderdiği bu mesajı, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve bölgesel politika bağlamı göz önünde bulundurularak ideolojik ve politik bir analize tabi tutabiliriz:

1. Barış ve Uyum İdeali: Gül'ün ifadesi, barış ve uyum ideali üzerine kurulmuştur. Bu, Türkiye ile Ermenistan arasındaki uzun süreli çatışma ve olumsuz tarihle yüzleşme çabasını yansıtır. Barış ve uyum, Gül'ün ideolojik perspektifini oluşturan temel unsurlardan biridir.
2. Tarihsel Hafıza ve İlişkiler: Gül, “yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde beraber yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları” ifadesini kullanarak, tarihsel bir hafıza ve bu tarihsel ilişkilere vurgu yapar. Bu, ideolojik olarak tarihsel bir uzlaşma ve hafıza oluşturma önemini yansıtır.
3. Bölgesel İşbirliği ve İstikrar: Gül'ün söyleminde, Türkiye ve Ermenistan'ın işbirliği yaparak bölgesel istikrarı ve karşılıklı güveni artırma ideali

bulunmaktadır. Bu yönüyle, Gül'ün ideolojik olarak bölgesel işbirliğini ve istikrarı teşvik etme hedefini yansıtmaktadır.

4. İş birliği ve Karşılıklı Huzur: Gül'ün dile getirdiği dilekler, işbirliği ve karşılıklı huzurun önemi ifadesiyle, ideolojik olarak barışçıl bir gelecek vizyonu temsil edilmektedir.
5. Bölgesel Politika: Gül'ün bu mesajı, bölgesel politika bağlamına da dikkat çeker. Mesaj, Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın seçilmesiyle ortaya çıkan yeni fırsatlara işaret ederek Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bölgesel dinamiklerle nasıl bağlantılı olduğunu yansıtır.

Sarkisyan, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün çağrısına verdiği yanıtta, iki ülke arasında diyalogun başlatılması ve normal ilişkiler kurulması konusunda Ermenistan hükümetinin arzu ve temennisinin olduğunu belirtmiştir. Sarkisyan, Türkiye ile olan ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde şu ifade ve beyanlarda bulunmuştur (Lütem, 2020):

- Ülkelerimiz arasındaki sorunlar bir karma komisyonda ele alınabilir.
- İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için yeni adımlar atılmalıdır. Bu anlamda Erivan'da yapılacak Türkiye-Ermenistan maçında sizi de aramızda görmek isterim.
- İçinde bulunduğumuz yüzyılda Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırın kapalı olmaması gerekir. Bu durum her iki ülke tarafından düzeltilmelidir.
- Karşılıklı diplomasinin tesisi ve sınırların açılmasından sonra Türkiye'nin önerdiği bir uzmanlar komisyonu toplanarak soykırımla ilgili konuları konuşabiliriz.

Türkiye Sarkisyan'ın bu cevabına Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan ziyareti, Türk hava sahasının Ermenistan uçaklarına açılması ile yurt dışındaki Ermeni büyükelçilik ve konsolosluklarının verecekleri davetlere Türk diplomatlarının katılması jesti ile yanıt vermiştir.

Henüz Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden, Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla 2007'de başlayan görüşmeler Azerbaycan yönetimini tedirgin etmişti. Buna ilaveten 6 Eylül 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın daveti üzerine Ermenistan-Türkiye maçını izlemek üzere Erivan'a gitmesi bu rahatsızlığı daha da artırdı. Bunun üzerine bir grup Azeri kadın milletvekili Ankara'ya gelerek Anıtkabir'i ziyaret etti, MHP ve CHP'ye ziyaretlerde bulundu, Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Abdullah

Gül ile bir araya geldi. Azeri milletvekilleri Türkiye'nin Ermenistan açılımını protesto etmek için televizyon kanallarına Türk hükümetinin tutumunu eleştiren demeçler verdi (Hürriyet, 2023).

Bakü ile Ankara ilişkileri bir süre sonra yumuşamaya başlasa da 31 Ağustos 2009'da Ermenistan ve Türkiye'nin yaptıkları iki ülke arasındaki sınırın açılması, diplomatik ilişki ve ortak tarih komisyonunun kurulması yönündeki protokollerin paraf edildiğini ortak açıklamayla duyurmaları Azerbaycan'la olan ilişkileri tekrar gerginleştirmiştir. Azerbaycan açısından ilk cumhurbaşkanları Haydar Aliyev'in ortaya attığı "Tek millet, iki devlet" anlayışı da bu şekilde hasar görmüştü. O nedenle Bakü yönetimi Türk Şehitliği'ndeki bayrak direklerini ve bayrakları kaldırdı. Türkiye'nin Bakü askeri ataşesi bu durumu ilgili Azeri makamları nezdinde sözlü olarak protesto etti (Hürriyet, 2023).

Tüm iyi niyetli çabalara rağmen Zürih Protokolleri karşılaştığı engeller sebebiyle uygulanamamış, bunda da Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Ermenistan muhalefet partilerinin ve Ermeni diasporasının rolü büyük olmuştur. Zürih protokollerinin tam içeriğine Ahmet Davutoğlu bölümünde yer verilecektir.

Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı dönemi Ermenistan'la normalleşme ve Zürih Protokolleri sebebiyle gerek yurt içinde gerekse dost ülke Azerbaycan cephesinde çalkantılı geçerken, zaman zaman da Ermeni çevreler ve yabancı basın tarafından övülmüştür.

Herald Tribune gazetesi, Ermeni Soykırımı'nın 97'nci yıl dönümü sebebiyle Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bir fotoğrafına yer vererek;

“Bir gün bir Türk lider, Anadolu topraklarında işlenen günahları kabul ederek ulusal itibara daha iyi hizmet ettiğini görecektir kadar iyi bir devlet adamı olacak. Belki o lider Cumhurbaşkanı Abdullah Gül olur “ sözlerinin yer aldığı bir makale yayınlamıştır (CNN, 2023).

Gazete, bir Türk liderin soykırımı kabul etmesinin Türkiye'nin ulusal itibarına daha fazla hizmet edeceğini ve Abdullah Gül'ün bu lider olabileceğini ima etmektedir. Bu durum, dış çevreler ve Ermeniler açısından elbette olumlu değerlendirilmiş, onlar nezdinde Ermeni Soykırımı resmileştirmiş olabilir, ancak iç politika ve Türk

vatandaşları açısından asla hoş karşılanmamış ve masumane bir davranış olarak görülmemiştir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün eski başdanışmanı Ahmet Sever, Zürih Protokollerinin uygulanamaması sebebiyle “Ermeni Soykırımı” ifadesinin güncel tutulmaya çalışıldığını söyleyerek (t24, 2023);

“Abdullah Gül'ün normalleşme süreci konusunda adım atması büyük bir siyasi riskti. O dönem herkes Abdullah Gül'ü eleştirdi. Bu eleştiriler iki noktada toplanıyordu. Birincisi güvenlik gerekçesi diğeri ise Dağlık Karabağ sorunundan dolayı Azerbaycan'la ilişkilerin zarar görebileceği ihtimaliydi. Ama Gül bu riskleri üstlenerek süreci başlattı. Sürecin olumlu sonuçlanmasının Azerbaycan'la olan ilişkilere de olumlu yansıyacağını düşünüyordu”

Ahmet Sever' in sözleri, Gül'ün atılan adımların potansiyel risklerini göze alarak hareket ettiğini vurgulamaktadır. Bu ifade, Gül'ün cesur ve liderlik vasfını öne çıkarmaktadır. Sever ayrıca, Azerbaycan ile ilişkiler açısından ilk başta riskler içeren durumun zaman içerisinde olumlu bir seyir izleyeceğini belirtmektedir.

Sever, “Eğer protokoller imzalarsaydı ne olacaktı” sorusuna ise şu cevabı verdi (t24):

“İki ülke arasındaki sınırlar açılacaktı, ilişkiler normalleşecekti. Soykırım ifadesi artık çok fazla konuşulmayacaktı. Türkiye artık bazı yaptırımlarla karşı karşıya kalmayacaktı. Türkiye'nin imajında olumlu değişimler olacaktı.”

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, görev süresinin sonunda cumhurbaşkanlığından ayrılmış, yerine yapılan seçimle Recep Tayyip Erdoğan gelmiştir.

Gül, cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra da Kafkasya'ya olan ilgisini sürdürmüş, 2020 yılında Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında tansiyonun tekrar yükselmesi ve iki ülke askerlerinin çatışması üzerine Twitter hesabından şunları yazmıştır (Twitter, 2023):

“Ermenistan'ın bu tutum ve davranışlarından dolayı üzüntü duyuyor, Azerbaycan'a yönelik gerçekleştirdiği son saldırıları kınıyorum. Umarım Ermenistan yönetimi, haksız bir şekilde işgal ettikleri Azerbaycan

topraklarından çekilmeden bölgeye kalıcı barışın gelemeyeceğini artık anlar ve bu haksız işgale son verir.”

Abdullah Gül'ün yukarıdaki söylemini, mikro düzeyde (dil, üslup, özgün bakış açısı) ve makro düzeyde (bağlam, iletişim hedefi, toplumsal etki) analize tabi tuttuğumuzda şu sonuçları ifade edebiliriz.

Mikro Düzey:

1. Dil ve Kelime Seçimi: Gül'ün kullanmış olduğu dil ve kelime seçimi, Ermenistan'ı eleştiren ve Azerbaycan'ı destekleyen bir tutumu yansıtmaktadır. Örneğin, "haksız işgal" ifadesi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik tutumunu olumsuz bir şekilde değerlendirmektedir.
2. Üslup: Söylemin üslubu ciddi ve resmi bir ton taşımaktadır. Gül, bu açıklamada diplomatik bir dil kullanarak taraflar arasında barışın gerekliliğini vurgulamıştır.
3. Özgün Bakış Açısı: Gül, kendi bakış açısını ifade etmektedir ve bu bakış açısı, Azerbaycan'ın haklılığına vurgu yapmaktadır. Bu, söyleminin subjektif bir unsurunu oluşturur.

Makro Düzey:

1. Bağlam: Söylemin bağlamı, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ Savaşı veya diğer bölgesel çatışmaların etkisini yansıtmaktadır. Bu tür bir bağlam, Gül'ün açıklamasının uluslararası ilişkiler ve bölgesel istikrarla ilgili olduğunu göstermektedir.
2. İletişim Hedefi: Gül'ün açıklamasının temel iletişim amacı, Ermenistan'ı eleştirmek ve Azerbaycan'ı desteklemektir. Ayrıca, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerektiğini vurgulayarak kalıcı bir barışın önündeki engelleri eleştirmektedir.
3. Toplumsal Etki: Söylemin toplumsal etkisi, özellikle Ermenistan Hükümeti ve kamuoyu nezdinde etkileme, şekil verme çabası olarak görülebilir.

Abdullah Gül, AKP’de herhangi bir görev verilmemesi sebebiyle, zaman zaman muhalefet partilerinin onu cumhurbaşkanı adayı gösterme hamleleri dışında siyasetten uzak bir yaşam sürmektedir.

3.2.2.2.1.2.2. Recep Tayyip Erdoğan

Recep Tayyip Erdoğan, bir süre okuduğu şiir sebebiyle siyasi yasaklı olsa da daha sonra yapılan düzenlemeyle cezaevinden çıkmış, yapılan ara seçimler sonucu Siirt milletvekili olarak meclisteki yerini almıştır. Erdoğan’ın yokluğunda AKP Genel Başkanı ve Başbakan olarak görev yapan Abdullah Gül bu durum üzerine görevinden istifa etmiş, yerini 14 Mart 2003’te Recep Tayyip Erdoğan’a bırakmıştır.

AKP iktidara geldikten sonra özellikle çevre ülkelere yönelik sorunsuz bir gündem oluşturmaya çalışmıştır. Komşu ülkelerle dostane ilişkiler ve ilişkilerin sorunlu olduğu ülkelerle mevcut ilişkilerin düzeltilmesi, iyileştirilmesi ve normalleştirilmesi konusunda öncelik verilen ilk ülkelerden biri de Ermenistan olmuştur.

Cumhurbaşkanı Gül döneminde imzalanan Zürih Protokolleri ve Ermenistan’la normalleşme adımları aslında 13 Nisan 2005 tarihinde TBMM’nde yapılan genel görüşme ve sonucunda ortaya çıkan bildiriye dayanmaktadır. Bildiride özetle, Türkiye ile Ermenistan arasında tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyon kurulması, iki ülke arşivlerinin tamamen açılması, bu arşivlerde ve diğer ülkeler arşivlerinde araştırmalar yapılması ve varılacak sonuçların dünya kamuoyuna açıklanmasının T.B.M.M. tarafından benimsendiği ve desteklendiği beyan edilmekteydi. Ayrıca, eğer Ermenistan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve iş birliğini geliştirmek istiyorsa Türkiye’nin bu önerisinin kabul edilmesi gerektiği bildirilmişti. Bu bildiriye bağlı olarak, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan’a bir mektup yazarak şunları ifade etmiştir (Haber 7 siyaset):

“Sayın Cumhurbaşkanı,

Türk ve Ermeni halkları, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, iki ülke arasında ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarının varlığı bir sır değildir. Halklarımızın yaşadığı bu acı hatıralar dostane ilişkilerin geliştirilmesini engeller niteliktedir. Yöneticiler olarak bizlerin görevi, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmaktır. 1915 dönemine ait gelişme ve olayların sadece ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan

bir grubun değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz. Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız. Saygılarımla.”

Erdoğan'ın Koçaryan'a yazdığı mektup tarihsel, politik ve kültürel bağlamda hassas bir konuya odaklanırken, barışçıl bir ilişki ve hoşgörü ideali taşıyan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin karmaşıklığı ve bu ilişkilerin aslında nasıl gelişmesi gerektiği konusundaki bir politika yaklaşımını da yansıtan Erdoğan'ın ifadelerini van Dijk'in bilişsel, sosyal, politik ve kültürel bağlam açısından inceleyebiliriz:

1. Bilişsel Bağlam:

- a. Tarihsel Bellek: Erdoğan, Türk ve Ermeni halklarının uzun yıllar bir arada yaşadığını ve ortak bir tarihe sahip olduğunu belirtir. Bu, yönüyle her iki ülke açısından tarihsel belleğe ve geçmişteki ilişkilere atıfta bulunmaktadır.
- b. Hoşgörü ve Saygı İdeali: Mektupta hoşgörü ve karşılıklı saygının önemi vurgulanarak gelecekteki ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusunda bir bakış açısı sunulmaktadır.

2. Sosyal Bağlam:

- a. Halklar Arası İlişkiler: Erdoğan, Türk ve Ermeni halklarının bir arada yaşadığına vurgu yapmaktadır. Bu durum, toplumlar arası ilişkilerin sosyal boyutunu yansıtmakta ve toplumlar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusundaki bir sosyal düşünceyi ifade etmektedir.

3. Politik Bağlam:

- a. Barışçıl Diplomasi: Erdoğan, gelecek nesillere barışçıl bir ortam bırakmayı amaçladıklarını söylerken politik bir hedefi yansıtmakta ve Türkiye'nin dış politika önceliklerine dair bir vurgulamada bulunmaktadır.
- b. Ulusal ve Uluslararası İlişkiler: Mektup, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilere odaklanarak bu ilişkilerin ulusal ve uluslararası

boyutlarına dikkat çekmektedir. Ayrıca, Tarihsel olarak hassas bir konu olan 1915 dönemine atıfta bulunmaktadır.

4. Kültürel Bağlam:

- a. Dostluk ve Hoşgörü Kültürü: Erdoğan'ın mektupta ifade ettiği hoşgörü ve karşılıklı saygı ideali, kültürel bir bağlama işaret etmektedir. Türk ve Ermeni kültürlerinin barışçıl birlikteliği ve dostluğu teşvik etme isteği yansıtılmaktadır.

Başkan Koçaryan, bir süre sonra bu mektuba yanıt vermiş, Erdoğan'ın önerisi yerine Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunları görüşecek ve tartışacak bir komisyon toplanabileceğini belirtmiştir. Koçaryan mektubunda şunları yazmıştır (Lütem, 2023):

“Sayın Başbakan, mektubunuzu aldım. İki ülke olarak barış ve uyum içinde yaşama yollarını aramamız gerekiyor. O nedenle baştan beri bizim önerimiz diplomatik ilişkilerin kurulması, sınırların açılması, iki ülke ve halkları arasında diyalogun başlamasıdır. Geçmişte yaşananların da mutlaka gündeme gelmesi gerekir. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlerindir ve bunu tarihçilerin sorumluluğuna bırakamayız. Bu doğrultuda, tüm önemli sorunları karşılıklı uzlaşmayla çözmek üzere hükümetler arası komisyon kurulabilir.”

Koçaryan'ın ifadesini kimlik, dil, ideoloji ve retorik açılarından analiz edebiliriz:

Koçaryan'ın mektubuna kimlik açısından bakıldığında, Türk ve Ermeni halkları arasında yaşanan geçmişteki sorunlara ve bu sorunların çözülmesine odaklanıldığı görülmektedir. İki ülke ve halklar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve dostluk ortamının kurulması hedeflenirken, kimliklerin ötesine geçerek barışçıl bir gelecek inşa etme arzusu yansıtılmaktadır.

Koçaryan'ın söylemindeki dil, uzlaşma ve hoşgörü vurgusuyla olumlu bir ton taşımaktadır. Dostluk, saygı ve barış kavramları sıkça kullanılmakta, ayrıca geçmişte yaşananların gündeme gelmesi gerektiği ve sorunların çözülmesinde hükümetlerin sorumluluğu vurgulanmaktadır. Dil, olumlu bir ilişki kurma ve sorunları çözme amacını yansıtmakla beraber geçmişte yaşananların gündeme gelmesi ifadesi ilişkileri tekrar sürüncemede bırakma riskini taşımaktadır.

Söylemdeki ana ideolojik vurgu, barış, hoşgörü ve karşılıklı anlayış üzerine kurulmuştur. İki ülke arasındaki sorunların çözülmesi ve gelecekteki ilişkilerin

geliştirilmesi, barış ve uzlaşma ideolojisinin bir yansıması olarak görülebilir. Diğer yandan, tarihçilerin rolüne de değinilerek sorumluluğun hükümetlere ait olduğu ifade edilmektedir.

Koçaryan ifadesinde, ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve geçmişteki sorunların ele alınması için çağrıda bulunmaktadır. Diplomatik bir dille sorunların çözümü için hükümetler arası bir komisyon önerilmektedir. Bu, uzlaşma ve diyaloga dayalı bir retorik stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Tarihçiler komisyonunun Koçaryan tarafından reddi iki ülke arasındaki sorunların çözümünü bir süre ertelemekle beraber Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu dönemini içine alan 2009 yılında, Gül döneminde de bahsedildiği gibi Zürih Protokolleri imzalanmıştı.

Türk tarafı, protokolleri onay için TBMM'ye göndermiş, Ermenistan ise anayasaya uygunluğu açısından incelenmek üzere Anayasa Mahkemesi'ne göndermiştir. Anayasa Mahkemesi, önce 12 Ocak 2010'da Protokollerin Ermenistan Anayasası'na uygun olduğunu açıklamakla beraber, 18 Ocak 2010 tarihli gerekçeli kararında Protokollerin önkoşullara ve kısıtlayıcı hükümlerine yer vererek müzakere gerekçesinin ve protokollerle hedeflenen temel amaçların zedelendiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Ermenistan Hükümeti, Protokollerin onay sürecini askıya aldığını 23 Nisan 2010 tarihli bir nota ile Tiflis Büyükelçiliğimize bildirmiş; Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan da Şubat 2015'te söz konusu Protokolleri Ermenistan Parlamentosu'ndan geri çekmiştir. 1 Mart 2018 tarihinde ise Protokoller hükümsüz ilan edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2023).

Ermeniler açısından normalleşmenin önündeki en büyük engel soykırımın Türkiye tarafından reddi ve bu konuda bir özür dilenmemesi olmuş, Türk tarafı ise bu durum kabul edilse bile bunu başka istek ve taleplerin takip edeceğini düşünmüştür. Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine özel önem veren Recep Tayyip Erdoğan, 23 Nisan 2014 tarihinde Ermenilerin soykırım günü diye nitelendirdikleri, geçmişte yaşananlar ve 24 Nisan 1915'e dair uzun bir demeç vererek şunları söylemiştir (mfa, 2023):

“24 Nisan tarihi Ermeni vatandaşlarımız ve dünyadaki tüm Ermeniler için özel bir anlam taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri tüm Osmanlı vatandaşları için acılarla dolu zor bir dönem olmuştur. Adil bir insani ve vicdani duruş, bu dönem de yaşanmış tüm acıları anlamayı gerekli kılar. Burada bu acılardan kim, ne kadar etkilendi diye sorgulamak doğru olmayacaktır. Atalarımızın dediği gibi ‘ateş düştüğü yeri yakar’.

Herkesin, Ermenilerin o dönemde yaşadıkları acıların hatıralarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir. Türkiye’de 1915 olaylarına ilişkin farklı görüş ve düşüncelerin olması doğaldır. Türkiye’deki bu özgür ortamı, suçlayıcı, incitici, hatta bazen kışkırtıcı söylem ve iddiaları seslendirmek için vesile olarak görenler de bulunabilir. Diğer yandan geçmişte yaşananları hukuki boyutlarıyla birlikte daha iyi anlamamız, kargınlıkları yeniden dostluklara dönüştürmemiz mümkün olacaksa, farklı söylemlerin empati ve hoşgörüyle karşılanması ve bütün taraflardan benzer bir anlayışın beklenmesi normaldir.

1915 olaylarının Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu haline getirilmesi bizim açımızdan kabul edilemez. Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan olaylar, istenmeyen olaylar olup hepimizin ortak acısıdır. Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi insani olmayan sonuçlar doğuran olayların yaşanmış olması Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı insani tutum ve davranışların sergilenmesine engel olmamalıdır.

Günümüzde düşmanlık hissiyle yeni kavgalar üretmek ortak geleceğimizin inşası açısından hiç de doğru bir davranış değildir. Zamanın ruhu anlaşmazlıklara rağmen konuşabilmeyi, karşısındakini dinleyerek anlamayı, uzlaş yollarını değerlendirmeyi, nefreti değil saygı ve hoşgörüğü yüceltmeyi gerektirmektedir. O nedenle 1915 olaylarının bilimsel bir şekilde incelenmesi için ortak tarih komisyonu kurulması çağrımız halen geçerliliğini korumakta olup Türk, Ermeni ve uluslararası tarihçilerin yapacağı çalışma, 1915 olaylarının aydınlatılmasında ve tarihin doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu vesileyle, savaş koşullarında hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi

iletıyoruz. Aynı dönemde benzer koşullarda yaşamını yitiren, etnik ve dini kökeni ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmetle ve saygıyla anıyoruz.”

Erdoğan, yukardaki söylemiyle hem Türk toplumuna hem de Ermenilere ve Ermenistan elitlerine bazı mesajlar vermiştir:

Türk toplumuna:

- Erdoğan, 1915 olaylarına ilişkin tarihsel bir perspektif sunmuş ve bu dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşandığına dikkat çekmiştir. Bu tarihsel izahla, Türk toplumunun tarihsel hafızasını ve bakış açısını yansıtmıştır.
- Hoşgörü ve Barış: Erdoğan, hoşgörü ve barış mesajları vererek 1915 olaylarını hatırlamanın, hoşgörü ve insanlık değerlerini yüceltmek anlamına geldiğini vurgulamıştır. Bu ifadesiyle de, Türk toplumuna hoşgörü ve barışçıl bir perspektifi iletmeyi amaçlamıştır.

Ermeni toplumuna:

- Erdoğan, Ermeni toplumuna karşı insani bir yaklaşım sergilemiştir. Tarihsel acıları anlama ve paylaşma gerekliliğine vurgu yaparak Ermeni toplumuna insani ve empatik bir yaklaşım ve saygıyı yansıtmıştır.
- Erdoğan, Türkler ve Ermeniler arasında ilişkilerin normalleşmesine ve ortak bir geleceğe işaret ederek Ermeni toplumuyla daha iyi ilişkiler kurma ve bölgesel iş birliği hedefini yansıtmış, söylemiyle onlara ortak gelecek vizyonu sunmuştur.
- Tarihi olayların bilimsel bir şekilde incelenmesi ve ortak tarih komisyonlarının kurulması çağrısında bulunan Erdoğan, geçmiş olayları daha iyi anlama ve tarihsel araştırmalar için iki ülke arasında iş birliğini desteklediğini belirtmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan benzer bir mesajı Cumhurbaşkanı olduktan sonra 2022 yılında Türkiye Ermenileri Patriği Sahak Maşalyan'a da göndermiştir. Erdoğan mesajında (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2023);

“Sayın Sahak Maşalyan ve Ermeni toplumunun değerli üyeleri,

Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerini anmak üzere bugün İstanbul Ermeni Patrikhanesinin çatısı altında toplanmış bulunuyorsunuz. Hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerini bir kez daha saygıyla anıyor, hayatta olan yakınlarına samimi taziyelerimi iletıyorum.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, son yılları tüm Osmanlı vatandaşları için acılı bir dönem olmuştur. Bu ortak acıları, dini, etnik, kültürel hiçbir ayırım gözetmeden anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesi olup, geleceği beraber inşa etmemiz gerektiğine inanıyorum

Normalleşme sürecinin, iki komşu ülke arasında yakın iş birliğinden yana olan Ermeni kökenli vatandaşlarımızca da samimiyetle desteklendiğini biliyor ve bunu çok önemsiyorum.

Çok uzun yıllar sonra bölgemizde kalıcı barış ve istikrar adına ortaya çıkan bu tarihi fırsatın değerlendirilmesine sizlerin de güçlü katkı vermesini bekliyorum. Bu topraklardaki Ermeni vatandaşlarımızın, huzur, güven ve emniyet içinde hayatlarını sürdürmeleri için her türlü gayreti göstereceğimizden emin olmanızı istiyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle, Birinci Dünya Savaşı'nda yitirdiğimiz Osmanlı Ermenilerini tekrar saygıyla anıyor, tüm vatandaşlarıma selam ve hürmetlerimi iletiyorum."

Ermenistan'ın Soğuk Savaşı'n sona ermesi ve bağımsızlığını ilan etmesi sonrası yaptığı hamlelerden biri de bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'a saldırması ve bu toprakları işgali olmuştur. Türkiye, kardeş ülke Azerbaycan topraklarına yapılan bu saldırıyı kendi ülkesine yapılmış gibi kabul etmiştir. Bunun üzerine uluslararası zeminde Ermenistan'ı kınamış, gerek hava sahasını gerekse de Türkiye-Ermenistan sınırını geçişlere kapatmıştır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bu gelişme üzerine şu konuşmayı yapmıştır (Anadolu Ajansı, 2023):

"Azerbaycan topraklarına saldıran Ermenistan'ın bu davranışını kınıyorum. Türkiye tüm imkanları ve tüm kalbiyle dost ve kardeş Azerbaycan'ın yanındadır. Dağlık Karabağ'ın işgaliyle başlayan krize artık bir son verilmesinin zamanı gelmiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları derhal terk etmesiyle bölge yeniden huzur ve barışa kavuşacaktır. Yaşanan son gelişmeler, bölgede nüfuz sahibi ülkelere barışı sağlayıcı yöntemlerini devreye sokmaları konusunda bir fırsat tanımıştır. Bu fırsatın en iyi şekilde değerlendirilmesini umuyoruz."

Erdoğan'ın bu konuşması, Türk kimliği, ideolojik perspektifler ve bölgesel politikalar arasındaki karmaşıklığı yansıtmaktadır. Bu açıdan, ideoloji ve kimlik kavramları, konuşmanın temel taşıyıcılarıdır ve Türkiye'nin dış politika hedeflerini yansıtan önemli bir role sahiptir. Recep Tayyip Erdoğan'ın bu konuşmasını van Dijk'in ideoloji ve kimlik kavramları açısından analiz ettiğimizde şu unsurlara ulaşırız:

- a. İdeolojik Unsurlar: Erdoğan'ın konuşması, ideolojik açıdan şu ifadeleri gündeme getirir:
 - Türkiye'den Azerbaycan'a olan destek: Erdoğan, Azerbaycan'ı dost ve kardeş ülke olarak tanımlar ve Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu vurgular. Bu, Türk milletinin ve Türk dünyasının birliğine dayalı ideolojik bir perspektifi yansıtır.
 - Ermenistan'ın işgaline karşı çıkış: Erdoğan, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalini kınar ve bu durumun sona erdirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu, Türkiye'nin bölgesel politikalarına dayalı bir ideolojik görüşü yansıtmaktadır.
- b. Kimlik ve Kimlik İnşası: Erdoğan'ın konuşması, Türk milletinin kimliğine vurgu yapar. Azerbaycan ile olan dayanışma, bu kimlik inşasının bir parçasıdır. Türk milletinin bölgesel bir güç ve Azerbaycan'ın kardeşi olarak tanımlandığı bir kimlik perspektifi sunmaktadır.
- c. Düşman ve Ötekileştirme: Erdoğan'ın konuşması, Ermenistan'ı kınayarak ve işgalci olarak tanımlayarak bir ötekileştirme unsuru içerir.
- d. Bağlam ve Hedef Kitle: Erdoğan'ın bu söylemi, iç ve dış politik bağlama sahiptir. Söylem, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırmayı amaçlayan bir politik hedef ve hedef kitesinin hem ulusal hem de uluslararası kamuoyu olduğu bir niteliğe sahiptir. Türkiye'nin bölgedeki rolünü güçlendirmek için uluslararası destek ve iş birliği çağrısı yapar.

Yaklaşık 30 yıl kadar Ermenistan işgalinde kalan Dağlık Karabağ, Azerbaycan ordusunun mücadelesi sonucunda 2020 yılında tekrar Azerbaycan topraklarına katılmıştır. Türkiye bu zorlu süreçte manevi ve teknolojik katkı olarak Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Geline bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerine dair şunları söylemiştir:

“Dost ülke Azerbaycan’la Tek millet, iki devlet olmanın verdiği ortak şuur ve ruhla hareket ediyoruz. Azerbaycan, bölgede barışı ve gelişmeyi engelleyen işgali zaferle sonlandırdı. Kalıcı barışın sağlanması ve özlenen normalleşme yolunda ilerlenmesi için ortam bugün hiç olmadığı kadar elverişlidir” (İletişim, 2023).

Erdoğan’ın söylemini kimlik ve dil olarak analiz ettiğimizde;

- Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik bağlarına ve "tek millet, iki devlet" yaklaşımına vurgu yapılıyor. Bu ifade, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak bir kimlik bilincine sahip olduğunu ve birlikte hareket ettiğini yansıtıyor. İki ülke arasındaki dayanışmanın, dostluğun ve birliğin önemini vurgulamak suretiyle kimliğe yönelik bir anlam taşımaktadır.
- Dil açısından bakıldığında ise, barışın ve gelişmenin engellendiği işgalin Azerbaycan tarafından zaferle sonlandırıldığı ifade edilmektedir. Bu ifadeler, işgalin sona ermesinin olumlu bir gelişme olduğunu ve bölgede barışın sağlanması için fırsat olduğunu yansıtır. Aynı zamanda, kalıcı barışın ve normalleşme sürecinin önemine de vurgu yapılmakta, olumlu bir ton kullanılarak olaylar değerlendirilmekte ve geleceğe yönelik umutlu bir bakış açısını yansıtılmaktadır.

Erdoğan, Azerbaycan ve Ermenistan’la ilgili bir diğer ifadesinde şunları söylemiştir (Anadolu Ajansı, 2023);

“Mevcut koşullarda Ermenistan’ın da Azerbaycan ile sorunlarını çözme yönünde samimi bir irade sergilemesi gerekiyor. Bu gerçekleştiği takdirde, Türkiye’nin Ermenistan ile olan ilişkilerinin de normalleşmesinin önünde bir engel kalmayacaktır. Dünyanın bu güzel bölgesinde barış içinde yaşanacak güzel bir gelecek tabi ki mümkündür. Türkiye, kalıcı barışın tesisi yönünde atılacak her olumlu adıma aynı yapıcı anlayışla karşılık verecektir”, demiştir.

Recep Tayyip Erdoğan bu ifadesiyle;

Türkiye'nin Azerbaycan ile güçlü bir dayanışma içinde olduğunu ve Ermenistan'ın da Azerbaycan ile sorunlarını samimi bir iradeyle çözmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu ifade, Türkiye'nin Azerbaycan'ı destekleme kimliğini ve bölgedeki barış ve istikrarın önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesinin de mümkün olduğunu ve barışıl bir geleceğin inşa

edilebileceğini belirtmektedir. Barışın ve sorunların çözülmesinin önemine de vurgu yapan Erdoğan, Ermenistan'ın samimi bir irade sergilemesi halinde, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesinin engellenmeyeceğini ifade etmektedir. Erdoğan'ın söylemi, yapıcı bir dille kalıcı barışın tesisi için olumlu adımlara karşılık vereceklerini işaret etmektedir.

Erdoğan, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı bir konuşmada ise bölgesel barışın önemi, tesisi ve sürdürülmesine de değinerek (Anadolu Ajansı, 2023);

“Biz barışın güvercinleri olmak istiyoruz, barışa doğru adımlarımızı sıklaştırmak istiyoruz. Bizim Ermenistan'a, Ermenilere öfkemiz, kinimiz yok. Mevcut sorunlar Ermeni yönetimiyle çözülmesi gereken sorunlardır. Benim ülkemde 100 bini aşkın Ermeni vatandaşım var, demiştir

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu sözlerini şu şekilde değerlendirebiliriz:

Erdoğan bölgesel barış ifadesiyle hem Kafkasya'yı, hem de mevcut komşularla olan ilişkilerimizi belirtmekte olup, Türkiye'nin barışçıl bir tutum içerisinde olduğunu ve barışa doğru adımlar attığını vurgulamaktadır. Kendilerinin barışın güvercinleri olmak istediklerini ifade ederek, barışın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Ermenistan ve Ermenilere karşı herhangi bir öfke veya kin beslemediğini belirtmektedir. Bu ifadeler, Türkiye'nin barışçıl bir kimliğe sahip olduğunu ve sorunların Ermenistan yönetimiyle çözülmesi gerektiğini yansıtmaktadır

Ermenistan ordusunun yenilgisi sonrasında Dağlık Karabağ'ın tekrar Azerbaycan topraklarına katılması Ermenistan için artık “Büyük Ermenistan Düşüncesi” nin sonu anlamına gelmektedir. Gerek Rusya' dan, gerekse Batılı devletler ve Amerika'dan beklediği desteği göremeyen Ermenistan, çareyi Azerbaycan ile bir barış antlaşması imzalama ve Türkiye ile normalleşme yönünde adımlar atmakta bulmuştur. Bu süreçte Nikol Paşinyan'ın iktidar olması her üç ülke açısından kalıcı barışın sağlanması ve normal ilişkilere dönülmesi bakımından bir şans niteliği taşımaktadır. Pragmatik bir lider olan Paşinyan, kendinden önceki Ermeni liderlerin aksine soykırım ve tehcirle ilgili konuları geride bırakarak artık ön koşulsuz olarak masadadır.

Nato'nun Prag zirvesinde Ermenistan lideri Paşinyan ile görüşen Recep Tayyip Erdoğan, “*Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşeceğine inanıyorum*”, (BBC, 2023) dedikten sonra Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerine değinerek;

“Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış için gerekli adımlar atıldığı takdirde Türkiye Ermenistan ile ön şartsız normalleşmeye hazırdır”, demiştir (Sabah Gazetesi, 2023).

Erdoğan'ın ifadesini değerlendirdiğimizde, barışa ve normalleşmeye yönelik bir dil kullanıldığını, Türkiye'nin Ermenistan ile ön şartsız normalleşmeye hazır olduğu ifade edilmektedir. Söylem, Türkiye'nin barışçıl bir tutum sergilediğini ve normalleşme sürecine açık olduğunu yansıtmaktadır.

3.2.2.2.1.1.3. Ahmet Davutoğlu

Ahmet Davutoğlu'nun Dış İşleri Bakanı ve AKP'nin de iktidar olduğu süreç sadece Ermenistan ile olan ilişkilerde değil genel olarak Türk dış politikasında da değişimlere sahne olmuştur. “Komşu ülkelerle sıfır sorun politikası” aynı zamanda Ermenistan ve Ermeni Sorununa da uygulanmak istenmiştir.

Ahmet Davutoğlu, o dönem bir parlamento üyesi olmamasına rağmen 1 Mayıs 2009'da Recep Tayyip Erdoğan tarafından Dış İşleri Bakanı olarak atanmıştır. Davutoğlu bu atama öncesi Erdoğan'ın başdanışmanlarından biri olarak görev yapmaktaydı.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından önemli süreçlerden biri de Zürih Protokolleri süreci olmuştur. Günümüzde sürdürülen normalleşme adımları aslında Cumhurbaşkanının Abdullah Gül, Başbakanın Recep Tayyip Erdoğan ve Dış İşleri Bakanının Ahmet Davutoğlu olduğu bu dönemde başlamış, fakat gerek dönemin Ermeni lideri Sarkisyan'ın cesaretsizliği, Ermeni diasporasının ve Ermenistan muhalefetine olumsuz çabalarıyla bir sonuç alınamamıştır.

10 Ekim 2009 tarihinde Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dış İşleri Bakanı Nalbantyan tarafından imzalanan Zürih Protokolleri ile iki ülke arasındaki normalleşme süreci açısından önemli bir adım atılmış olup bunu takiben her iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlatılması ve iki ay içerisinde de sınırların açılması konusunda mutabakata varılarak belirli bir zaman diliminde bu anlaşmaların uygulanmaya konulmasına karar vermişlerdi (mfa, 2023). Protokollerin imzalanmasını

yüz yıl kadar dostane olmayan bir şekilde seyreden Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından, büyük bir adım olarak okuyabiliriz (Görgülü, 2010). Zürih Protokollerinin içeriği aşağıdaki gibidir (mfa, 2023):

Birinci protokol her iki ülkenin iyi komşuluk ilişkileri, uyum, karşılıklı anlayış çerçevesinde yeni bir barış arayışı politikası izlemeyi hedeflemektedir. Bu protokolle karşılıklı sınırların tanındığı ve her iki ülkenin sınırlarının tekrar açılması konusundaki iradelerini de belirtmektedir.

İkinci protokol ise diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi hususunda atılması gereken somut adımları tanımlanmaktadır (Görgülü ve Iskandarian):

1. Protokoller her iki ülkenin meclisleri tarafından onaylandıktan sonra iki ay içerisinde sınırlar açılacak,
2. Bunun ardından dışişleri düzeyinde düzenli görüşmeler başlatılacak olup karşılıklı diyalog, ulaşım altyapısının geliştirilmesi, iletişim ve enerji konuları ele alınacaktır.
3. Bu hedefler doğrultusundaki belirlenen adımların izlenmesi için bir komisyon kurulacaktır.

Onaylanması için TBMM ve Ermenistan Anayasa Mahkemesine sunulan protokoller varlığını koruyamamış, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin verdiği olumsuz karar sebebiyle önce Ermenistan Hükümeti tarafından onay süreci askıya alınmış, bunu takiben de Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan Şubat 2015'te söz konusu Protokolleri Ermenistan Parlamentosu'ndan geri çekmiş, 1 Mart 2018'de ise protokoller hükümsüz ilan edilmiştir (mfa, 2023).

Diğer Türk liderler gibi Ahmet Davutoğlu da Türkiye-Ermenistan ilişkilerini aynı zamanda Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri ile birbirine endeksli olarak görmüştür. Davutoğlu, Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında AZG Gazetesi muhabiri Hacı Avedikyan'a verdiği bir mülakatta, Türkiye- Ermenistan ilişkilerine değinerek, Türkiye'nin, Ermenistan'la ilişkileri sebebiyle, Azerbaycan'ı kaybetmeyi göze alamayacağını, Ermenistan Cumhurbaşkanı ve Ermeni meslektaşları Nalbantyan'a Karabağ Sorunu halledildiği takdirde Azerbaycan'ın kendi sınırını açabileceğini ancak bu önerisinin kabul edilmediğini ifade etmiştir (Lütem). Davutoğlu, bu esnada Ermenistan'la yapılan görüşmelerin amacının, karşılıklı sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin başlatılması olarak açıklamıştır. Ayrıca o dönem Türkiye ile

Ermenistan arasında İsviçre’de imzalanan protokoller konusuna da değinen Davutoğlu (Lütem, s.8);

“Ermenistan için Protokoller, sınırın açılması ve diplomatik ilişkiler kurulmasını ifade ederken, Türkiye için ise tarihi sorunlar üzerinde uzlaşmayı kapsamaktadır “, demiştir.

Ahmet Davutoğlu'nun yukardaki sözlerini, ardalan bilgisi açısından incelediğimizde, aşağıdaki unsurlarla değerlendirebiliriz:

1. Farklı Çerçeveleme: Davutoğlu, Protokoller ve bunların içeriğini, Ermenistan ve Türkiye açısından farklı şekilde çerçevelemektedir. Ermenistan için Protokoller, diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması gibi pozitif adımları temsil ederken, Türkiye için tarihi sorunlarla yüzleşmeyi ifade etmektedir. Bu da, iki ülke arasındaki farklı perspektifleri ve öncelikleri yansıtmaktadır.
2. Zıt Kutuplu Kimliklerin Yansıtılması: Davutoğlu bu ifadesiyle, Ermenistan ve Türkiye'nin tarihi ve kimlikleri açısından zıt kutupları temsil ettiğini belirtmektedir.
3. Politik Amaçlar ve İkincil Kazançlar: Bu çerçeveleme aynı zamanda, her iki ülkenin politik hedeflerini ve ikincil kazançlarını yansıtır. Ermenistan, diplomasi ve sınırların açılması yoluyla uluslararası ilişkilerde olumlu bir imaj kazanmayı hedeflerken, Türkiye açısından da Ermenistan’la normalleşmenin arka planında Türkiye’nin Türki devletlerle kuracağı temas ve Orta Asya’ya açılımı büyük önem arz etmektedir. Ayrıca politika yapıcılarının ve toplumların görüş ayrılıklarını ve öncelikleri anlamalarına da yardımcı olacağını belirtmemiz gerekiyor.

2009 yılındaki bu protokollerin imza süreci sadece protokollerin içeriğiyle ilgi değil diğer konuların da gündeme geldiği bir süreç olmuştur. Davutoğlu Ermenistan’la ilişkiler ve Zürih Protokolleri konusunda gazeteci Fikret Bila’ya verdiği mülakatta da şunları ifade etmiştir (Milliyet, 2010):

“Protokolleri imzaladığımız gün Sayın Nalbantyan kabul etseydi, bir konuşma hazırlamıştım. O konuşmayı “adil hafıza” kavramı üzerine oturtmuştum: Yani bütün o tarihe, yaşananlara tek taraflı bir hafızayla

bakmamak. Biz, Ermenilerin neler yaşadığını, neler hissettiğini anlamak için empati yapmalıyız ama onların da bizim ne yaşadığımıza bakmaları, saygı göstermeleri gerekiyor. Tek taraflı hafıza olmaz. Ermeni vatandaşlarımız 1915 yılını bir tehcir yılı olarak yaşıyor ve hatırlıyorken biz de Çanakkale Savaşı'nı yaşıyorduk. Düşmanla savaşıyorduk. İstanbul'u savunuyorduk. Bu savunmayı tek başımıza yapmıyorduk. Savaşığımız cephelerde sadece Türkler yoktu, Hristiyan vatandaşlarımız ve Ermeniler de vardı.”, diyerek Ermenileri tüm yaşananlara adil bir şekilde yaklaşmaya davet etmiştir.

Davutoğlu'nun söylemine içerik olarak baktığımızda, “adil hafıza” kavramı üzerinde durarak geçmişe tek taraflı bir perspektifle bakmamanın önemini vurguladığını görürüz. Davutoğlu, Ermenilerin yaşadıklarını anlamak için empati yapmanın önemli olduğunu belirtirken, Ermenilerin de Türklerin yaşadıklarına saygı göstermesi gerektiğini ifade etmektedir. Açıklamada, 1915 olaylarının Türklerin savaş halinde olduğu bir döneme denk geldiği ve Türklerin Çanakkale Savaşı'na odaklandığı ifade edilmektedir. Ahmet Davutoğlu, Türklerin yanı sıra Hristiyan ve Ermeni vatandaşlarının da ülkemizin verdiği savaşta yer aldığını, bu birlik ve beraberliği gösterdiklerini, aralarında hiç bir ayrılık ve farklılık olmadığını belirtmektedir.

Konunun tarihi, psikolojik ve uluslararası hukuk boyutlarının olduğunu söyleyen Davutoğlu, önemli olanın yaşanmış travmaları aşmak olduğuna değinerek Türkler ve Ermeniler arasında asırlara dayanan bir beraberlik olduğunu ve on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru ise bu birlikteliğin bozulduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1915 yılının Ermeniler açısından tehcir anlamına gelirken, Türkler için Çanakkale ve Sarıkamış savaşları anlamına geldiğini, İmparatorluğun son döneminde tüm cephelerde travmalar yaşandığını ve sadece Ermenilerin değil Türklerin ve diğer tüm etnik unsurların da acı çektiğini belirtmiştir (Lütem).

Ahmet Davutoğlu, Ermeni diasporasının ilişkilerin düzeltilmesindeki olumsuz etkisine de değinerek yapılması gerekenleri şu şekilde özetlemiştir (Lütem):

“Eğer aydınlar, siyasetçiler ve herkes üzerlerine düşenleri yaparlarsa daha güzel bir barış dönemi bizleri bekliyor. Bu yapılmadığı takdirde ise statükodan beslenen, diasporanın peşinden gidip rant sağlayanlara mahkum olursak barışı sağlamak zor olacaktır. Bizim şimdi sabırlı davranarak birkaç lobinin desteğini

almak üzere şu veya bu yönde oy kullanan komite üyelerinin tutumuna mahkûm olmadan bunu yapmamız lazım.”

Van Dijk, eleştirel söylem analizinde iktidar, elitizm, güç ilişkileri ve sosyal hiyerarşi gibi kavramları da kullanır. Bu açıdan baktığımızda Davutoğlu'nun söylemini şu şekilde okuyabiliriz:

İktidar ve Güç: İfade, aydınlar, siyasetçiler ve herkesin üzerlerine düşenleri yapması durumunda daha iyi bir barış döneminin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifade, iktidar ve gücün sorumluluğunu taşıyan kişilere ve kurumlara yönelik bir çağrıdır. Davutoğlu söyleminde ayrıca, statükodan beslenenlerin ve rant elde etmek için diyasporayı kullanma eğiliminde olanların barışın sağlanmasını zorlaştırabileceğini ifade ederek, iktidarın ve gücün yanlış ellerde kötüye kullanılabileceğine dikkat çekmektedir.

Elitizm: Elitizm, güç sahiplerinin ve etkili grupların ayrıcalıklı bir pozisyonda olmaları ve bu durumu kendi lehlerine kullanmaları anlamına gelir. Bunu bir bakıma az olup çok şeye sahip olanların çok olup az şeye sahip olanları yönetmesi olarakta ifade edebiliriz. Davutoğlu bu söylemiyle, birkaç lobinin desteğini almak üzere oy kullanan komite üyelerinin tutumuna mahkûm olmadan hareket etme gerekliliğine vurgu yaparak elitizme ve etkili grupların çıkarlarının diğerlerine üstünlük sağlamasına karşı çıkmaktadır. Ahmet Davutoğlu, böyle bir elitizmin barışın sağlanması ve adil bir sürecin izlenmesine engel olabileceğini ifade ederek, elitizmi eleştiren bir bakış açısı sunmaktadır.

Protokollerin imza töreni sonrası Türkiye'ye dönen Ahmet Davutoğlu Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali üzerine, Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine de değinerek şunları söylemiştir (mfa, 2009):

“Barış konusunda iyimserim. Zaten bu konuda iyimser bir psikolojiniz yoksa onu gerçekleştirmek için adımları atamazsınız ya da attığınız zaman ilk olumsuzlukta moraliniz bozulabilir. Biz bu anlamda normalleşme süreçlerini olumlu yönde ilerleteceğimize inanıyoruz. Ermenistan'la da iyi ilişki kurmak istiyoruz. Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin iyileşmesini istiyoruz. Bizim temennimiz bunlardır. Ermeniler Karabağ'ın kendi eski özerk sınırlarının ötesindeki toprakları işgal ettiler ve bu işgali 17 yıldır sürdürüyorlar. Bu meşruiyeti olan bir durum değil. Meşruiyeti olmayan bir şey üzerine siyasi

realite oluşturulamaz, oluşamaz. O zaman biz bu normalleşme çabalarıyla meşruiyeti olmayan işgalin kalkması arasında bir paralellik kurmakta haklıyız.
“

Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye-Ermenistan arasındaki bundan sonraki sürece ilişkin sözlerini kimlik ve dil açısından analiz edebiliriz:

Davutoğlu'nun ifadesinde Türkiye'nin barışçıl ve iyimser bir tutum sergileme isteği ve niyeti yansıtılmaktadır. Türkiye, normalleşme süreçlerini olumlu yönde ilerletmeyi ve iyi ilişkiler kurmayı hedeflemektedir. Ayrıca, Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin iyileşmesini ve Karabağ'da yapılan işgalin sona ermesini temenni etmektedir. Bu ifade, Türkiye'nin kimliğinde barışçıl ve uzlaşmacı bir tutumu yansıtmaktadır.

Davutoğlu dil olarak barış, iyimserlik ve normalleşme süreçlerine yönelik bir vurguda bulunmaktadır. Olumlu bir dil kullanarak Türkiye'nin barışa ve normalleşmeye olan inancını ve isteğini ifade eden Ahmet Davutoğlu işgalin meşruiyetini reddederek, siyasi bir gerçeklik oluşturulamayacağını belirtmektedir.

Türkiye'nin dönem başkanı olduğu ve Ahmet Davutoğlu tarafından temsil edildiği 18 Nisan 2011 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısında Davutoğlu bir rapor sunmuş ve devamında kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmıştır. Asambleye katılan aşırı sağcı Ermenistan Miras Partisi milletvekili Zaruhi Postanjyan Davutoğlu'na şu soruları ve ithamları yöneltmiştir (Lütem):

“Türkiye Batı Ermenistan'ı (Doğu Anadolu'yu) ve Kıbrıs'ı işgal etti. Ermenilere karşı soykırım suçu işlendi. Siz, Türkiye olarak, bugüne dek geçmişinizle yüzleşmek için ne yaptınız.”

Davutoğlu bu soruya şu yanıtı vermiştir:

“Bunlar soru değil suçlamadır. Lütfen adil davranın. Herkes kendi hafızasına göre karar verirse karşılıklı saygı ve anlayış olamaz. Tarihi olayları tek taraflı hafızalara değil arşivlere dayanılarak araştırılması için Ermenistan'a yaptığımız çağrılara olumlu bir cevap alamadık. Bunu bekliyoruz. Bir gün iki milletten insanların bir araya gelerek, tarihi belgeleri tartışacaklarından eminim.”

Davutoğlu ifadesinde, tarihi olayların objektif bir şekilde incelenmesi ve karşılıklı anlayışın sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Arşivlere dayanarak tarihi olayların araştırılması ve belgelere dayalı bir tartışmanın yapılması önerilmektedir. Bu durum Türkiye tarafından tarihsel süreç içerisinde sürekli dile getirilen bir durum olmuştur. Davutoğlu söylemiyle tarafsızlık, objektivite ve bilimsel yöntemlere dayanan bir ideolojiyi yansıtmaktadır. Tarih konusunda tek taraflı hafızalara dayalı değil, objektif verilere dayanarak bilgi ve anlayışı teşvik etmektedir.

Ahmet Davutoğlu, Türk kimliğinin geçmişle yüzleşmeye ve tarih konusunda açık bir şekilde tartışmaya açık olduğunu vurgularken, “Bir gün iki milletten insanların bir araya gelerek, tarihi belgeleri tartışacaklarından eminim” ifadesi, Türkiye ve Ermenistan arasında tarihi olayların objektif bir şekilde tartışılacağına dair umutlu bir beklenti olarak algılanabilir. O dönem bu ifade gerçekçilikten uzak bir iyimserlik olarak yorumlanırken bugün en azından Türk ve Ermeni komisyonların normalleşmeyi sağlamak üzere bir araya geldiklerini ve barış yolunda adım attıklarını görüyoruz.

Hulisi Köse ve Kevork Kallosyan, Ahmet Davutoğlu’nun sık sık dile getirdiği “adil hafıza” kavramıyla ne anlatmak istediğini, kavramın ne anlama geldiğini şu şekilde ifade ederler (Köse ve Kallosyan, Star, 2023):

“Davutoğlu’nun 1915 olaylarına ‘adil hafıza’ yaklaşımı çerçevesinde bakılması gerektiği ifadesi şaşırtıcı değil. Bu yaklaşım tek taraflı değil, çift taraflı bir empatiyi gerekli kılar. Adil ifadesi ayrıca, husumet dilini reddettiği, olumlu ve olumsuz tüm süreçleri konuşma fırsatı verdiği, inkârcı veya ötekileştirici anlayışlara karşı çıktığı için kavram olarak büyük önem arz etmektedir. Bu tartışmalar ve 1915 olaylarına dair Başbakan Erdoğan’ın 9 dilde yayınlanan taziye mesajı da yine bu bağlamda oldukça değerlidir.”

Özet bir ifadeyle, Ahmet Davutoğlu adil hafıza ile her iki tarafın da yani Türklerin ve Ermenilerin geçmişte yaşananlar konusuna objektif olarak bakmasını ve empati yapmalarını tavsiye etmiştir.

Dış İşleri Bakanlığı görevinden sonra Recep Tayyip Erdoğan’ın cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Başbakanlığa geçen Ahmet Davutoğlu, bir 24 Nisan öncesi tehcir ve Ermenilerin uğradıkları kayıplara dair şunları söylemiştir (BBC,2015):

“Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları, aynı zamanda 1. Dünya Savaşı yılları olup farklı etnik ve dini kökenlerden gelen çok sayıda Osmanlı vatandaşı, acılar çekmiş, derin tıravmalar yaşamıştır. Bu sadece Ermeni vatandaşlarımız için geçerli olmayıp Tüm Osmanlı vatandaşları için geçerlidir. Yüzyıllardır barış huzur içinde yaşayan halklar olarak Ermenilerin ne hissettiğini anlıyoruz. Hayatını kaybeden masum Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyor, onların soyundan gelenlere üzüntülerimizi sunuyoruz. Osmanlı Ermenilerinin hatırasını ve Ermeni kültürel mirasını yaşatmak Türkiye için hem tarihi hem de insani bir görevdir. Eski Anadolu medeniyeti bize tarihimize sahip çıkmayı, hem sevinçlerimizi hem de acılarımızı hatırlamayı, yaralarımızı hep birlikte sarmayı ve geleceğe birlikte bakmayı öğretir. Bu düşünceyle, bu yıl 24 Nisan'da Ermeni Patrikhanesi tarafından dini bir tören düzenlenecek ve Osmanlı Ermenileri dünyanın dört bir yanında olduğu gibi Türkiye'de de anılacaktır. Hrant Dink'in ölüm yıl dönümünde söylediğim gibi, "iki kadim millet birbirini anlamının ve birlikte bir gelecek tasarlamının hikmetini gösterebilir."

Bu ifadeler, barış, anlayış ve ortak geçmişin paylaşılması gibi kavramları içeren bir dil kullanılarak kimlik ve tarihle yüzleşme konusunda açık bir tutumu yansıtmaktadır. Davutoğlu'nun söylemini içerik olarak irdelediğimizde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve 1. Dünya Savaşı döneminde çeşitli etnik ve dini grupların acılar çektiği ve derin tıravmalar yaşadığına dikkat çekilmiştir. Soykırım, sadece acılar çekmek veya derin tıravmalar yaşamak olarak değerlendirilemeyecek kadar ciddi bir insanlık suçu olmakla beraber, “evet bu bir soykırımdır”, ifadesi günümüze kadar net olarak ortaya konulamamış, Ermeniler ve yabancı devletler bu konuyu istismar etmiş, Türkiye ise bunu savaş yıllarında zorunluluktan ortaya çıkan istenmeyen bir durum olarak değerlendirmiştir.

Davutoğlu, savaş yıllarında çekilen acıların Ermenilerin yanı sıra tüm Osmanlı vatandaşları için de geçerli olduğunu ifade ederken eşitlik iddiasını yansıtsa da, savaş koşullarında yaşanan bu acılar elbette aynı düzeyde, eşit olarak hissedilmemiştir. Her toplum veya kişi yaşadığı olayları farklı olarak hisseder.

3.2.2.3.Ermenistan Siyasal Elitlerinin Söylemleri

2.Dünya Savaşı'nın sonu uzun süre yeni bir Dünya savaşını gündemden kaldırmakla beraber aynı zamanda uluslararasıdaki güvensiz bir süreci, soğuk savaş

sürecini ve iki kutuplu bir dünyayı uluslararası gündeme taşımıştır. 1947’de başlayıp 1991’de Sovyet lideri Gorbaçov’un Perestroyka yani açıklık politikalarıyla son bulan Sovyetler Birliği, bu birliğin içerisindeki devletlerin Sovyetlerden ayrılma ve bağımsız bir devlet olarak yollarına devam etme konusunda düşüncelerini ortaya çıkarmasıyla bir dağılma sürecine girmiştir. Birliğe dahil bu devletlerden Ermenistan da Sovyetler Birliği’nden ayrılarak 21 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir (Yenigün ve Efegil, s.304). Ermenistan’ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışı Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de yeni bir ivme kazandırmıştır. İlişkilerin yeniden kurulması, Türkiye açısından eski sorunların giderilmesi, ortak çıkarlar ve yeni politikalar oluşturabilme konusunda konuşulabilir bir muhatap bulma düşüncesi, Ermenistan açısından sınırların açılması ve dış ülkelerle elverişli ticaret ortamlarının oluşması fikri etken faktör olarak görülebilir.

Ermenistan’ın Paşinyan dönemi öncesi dış politika uygulamaları ve sonuçları incelendiğinde şu faktörlerin ön plana çıktığını görürüz (Gül ve Ekici, 2022):

- - Mağduriyet psikolojisi,
- - Sözde soykırım ve tehciri Avrupalı devletler ve Amerika üzerinde bir çeşit iletişim kurma veya destek talebinde bulunma aracı olarak kullanmaları,
- - Aynı söylemi Türkiye için de bir tehdit aracı olarak kullanmaları,
- - Uluslararası ilişkilerde yalnız kalma durumu,
- - Ermenistan’ın bölgede gelişen hareketlere ayak uyduramaması.

Ermeniler açısından ulusal çıkarlar doktrini adı verilen "Hai Taht-Haydat" bir başka ifadeyle “Ermenilerin Davası” dış politikaya yön veren politikaların da odak noktası olmuştur. Karabağ sorunu ve gerekse Türkiye ile olan ilişkilerde bu doktrinin gerektirdiği politikalar uygulanmıştır. Buradaki temel felsefe tarihte Ermenilerin yaşadığı tüm toprakları birleştirerek bağımsız ve büyük özgür bir ülke yaratma amacı taşıyan Haydat Doktrini aynı zamanda Ermenilerin tümünün içinde bulunduğu psikolojik tıravma halini yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle, “komşulardan duyulan korku” geleneğine dayanmaktadır (Arslan).

Ermeni kimliğini soykırım, tehcir ve bu korku üzerine oturtma düşüncesinin temeli, Ermenilerin 1918 yılında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti öncesinde bir ulusal devletlerinin olmaması, farklı ulusların içerisinde bir topluluk, millet olarak yaşamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Doktrin mantığına göre eskiden yaşadıkları toprakların kendilerine iade edilmesini istemeleri ve almaları

onların en doğal haklarıdır. Bir bakıma bu şekilde adalet yerini bulacaktır. Dağlık Karabağ'ın işgali de bu bağlamda yani, kaybedilmiş toprakların geriye alınması mantığına dayandırılmıştır. Ermeniler, 70'li yıllarda Türk temsilciliklerine karşı gerçekleştirilen terör eylemlerini de tarihte Türkler tarafından uğradıkları haksızlıklara karşı çaresizlikten başvurdıkları faaliyetler olarak yorumlamışlar ve bu tavırları yabancı ülkelerin siyasi çıkarlarıyla uyuşturduğundan birçok ülke bu eylemleri, cinayetleri görmezden gelmiş veya desteklemiştir (Gül ve Ekici).

Vamık Volkan, Ermenilerin sürekli tıravmatik ve acındırma psikolojisi içerisinde olmaları durumunu şu şekilde ifade eder (Volkan, 2022):

"Grupların geçmişte kazandıkları başarılar ve karşılaştıkları felaketler onların kimliklerinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bunlara seçilmiş tıravmalar ve zaferler denilmektedir. Tarihi gerçeklerden uzaklaşılarak bir nevi mitoloji haline dönüştürülen bu olaylar sürekli hatırlanmakta, hatırlatılmakta ve böylece kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Kendilerini masum, iyi ve mazlum, Türkleri ise cinayet işleyen, cani ve kötü olarak lanse etmekte, bunu da uzun yıllar boyunca Dünya kamuoyu ve kendi vatandaşlarıyla bu şekilde paylaşmaktadırlar. Ermeni kimliğinin tanımı, iyinin kötü tarafından soykırıma uğraması, şeklinde bir zemine oturtulmaktadır. Bunun aksi davranış ve bunun ispatı kimliklerini yıkacağından, tarihi gerçekler görmezden gelinerek reddedilmektedir. Ermeniler veya Ermeni yönetimleri bu durumu uzun yıllar boyunca sürdürerek yeni kuşaklara da taşıma, aktarma dolayısıyla onlarda da Türklere karşı, öfke, kin, düşmanlık hislerini koruma, geleceğe taşıma eğilimindedirler. "

1991 sonrası, Ermenistan siyasal elitlerinin söylem ve uygulamaları Ermenistan halkına da yansımış, oradan tekrar dönerek siyasi liderlere sirayet etmiştir. Ayrıca, yıllarca Batılı ülkelerin, Rusya'nın ve Amerika'nın etkisi altında kalan Ermenistan devlet adamları mazinin etki ve söylemlerinden kurtulamayarak ülkelerini gelişmeyen bir ülke döngüsünde tutmuşlardır. Şimdi Ermenistan elitlerinin söylemlerini Türkiye-Ermenistan ilişkileri bağlamında değerlendirelim.

3.2.2.3.1. Ter Petrosyan

Soğuk Savaşın sonu, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu daha önce Sovyetler Birliği şemsiyesi altında bulunan bazı devletler gibi Ermenistan da bağımsızlığını ilan

etmiş, ilk devlet başkanı olarakta Levon Ter Petrosyan seçilmiştir. 11 Kasım 1991-3 Şubat 1998 yılları arasında görev yapan Petrosyan ile başlayıp Karabağ Klanı (Koçaryan ve Sarkisyan) dönemiyle devam eden süreçte Ermenistan dış politika uygulamaları şu üç politikaya dayandırılmıştır (Bayram, 2022):

- 1) Ermenistan'ın komşularıyla normal ilişkiler geliştirememesi,
- 2) Bu yalnızlıktan dolayı Rusya'ya bağımlılığın artması,
- 3) İran'la karşılıklı fayda üzerine kurulan ilişkiler.

Bunun yanında, Ermeni diasporası Ermenistan dış politikasının ana belirleyicilerinden birisi olmuş, sürekli gündemde tutulan soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ meselesi de bu süreçte gündemdeki yerini korumuştur.

Ermenistan'ın coğrafik konumu olarak dış dünyaya açılan bir kapısının olmaması onu Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya zorlamasına rağmen, uygulamada bunun böyle olmadığı görülmektedir. Dış politikasını Türkiye ile maziden gelen yaşanmışlıklar üzerine şekillendiren Ermenistan, diasporanın da etkisiyle Türk düşmanlığı üzerine bir kimlik inşası kurgulamıştır. Ermenistan'ın bu kimlik endeksli dış politikası İnşacı Teoriye örnek bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır (Canyurt).

İlimli bir politikacı gibi gözüken ve iki kez üst üste Cumhurbaşkanı seçilen Petrosyan Türkiye ile olan ilişkilerde başlangıçta olumlu gözükmesine rağmen ilerleyen zamanda bunu sürdürememiştir. Ermenistan, Türkiye ile sınırlarını saptayan Moskova Antlaşması ve bunu onaylayan Kars Antlaşması'nı tanımadığını beyan ederek hala Türkiye-Ermenistan sınırlarının değişebileceğini ima etmiştir. 1993 yılında bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ordusu tarafından işgali bu sınır tanınamazlığın bir parçası olmuştur. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel Petrosyan'a bir mektup göndererek Ermenistan'ın Türkiye'nin ve diğer komşularının toprak bütünlüğüne saygı göstermesini istemiştir (Lütem, s.237).

Dağlık Karabağ'ın işgali ve beraberindeki Hocalı Katliamı doğal olarak hem Azerbaycan'ın, hem de Türkiye'nin Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamasıyla sonuçlanmıştır. Ter Petrosyan bölgesel güçlerle Ermenistan'ın ilişkilerini geliştirerek Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak istemişse de ortaya çıkan olumsuz ekonomik koşullar onu tekrar Rusya'ya yaklaştırmıştır. Yine bu dönemde Ermenistan ile ABD

arasındaki ilişkiler geliştirilmiş ve mali yardım alınmıştır (Bayram, s.9). Petrosyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi ve Dağlık Karabağ politikasının gözden geçirilmesine sıcak baksa da içerde ve dışarda karşılaştığı muhalefet sebebiyle bunları uygulamaya koyamamıştır (Demir, 2021, s.114).

Türkiye, Ermenistan'ın Azerbaycan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle o dönem bir süre sessiz kalmakla beraber, yine de elektrik ve gıda yardımı yapmaktan geri kalmamıştır. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin geliştirilememesi hususunda bir ön koşul olarak ortaya çıkmıştır (Oran, 2020, s.234). Aynı dönemde değişik ülkelerde, özellikle de Amerika'da gündeme gelen Ermeni soykırım tasarıları gerek dönemin hükümetleri ve toplumun değişik kesimleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Buna rağmen, Demirel sonrası Bülent Ecevit Hükümeti döneminde Ermeni diasporasının Türkiye aleyhtarı çabalarını boşa çıkarmak ve Ermenistan'la olan ilişkilerde yumuşama sağlamak için 3 boyutlu bir plan hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur (Oran, 235):

- Karadeniz'de liman kolaylıkları sağlayarak sınır ticaretini artırmak ve böylece Ermenistan'ın ekonomik sorunlarının bir bölümünü gidermek ve Ermenistan'ın Türkiye'ye bakışını değiştirmek,
- 1915 olaylarının toplanacak bir konferans veya sempozyum vasıtasıyla uluslararası düzeyde tartışılmasını sağlamak,
- Türkiye'deki Ermeni vatandaşlarımızın sorunlarını iyileştirici çalışmalar yapmak.

Yapılan uygulamalar sonucu Türkiye-Ermenistan arasında ortaya çıkan olumlu hava, Ermenistan'daki muhalefetin tepkisiyle karşılanmıştır. Ter-Petrosyan bu tepkilere daha fazla dayanamayarak 4 Şubat 1998'de cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmiştir.

Petrosyan, cumhurbaşkanlığı görevini bıraktıktan uzun yıllar sonra, 2018 yılında yayınlanan "Ermenistan'ın Geleceği, Türkiye ile İlişkiler ve Karabağ Sorunu", isimli kitabında Türkiye ve Ermenistan ilişkilerine dair makale ve verdiği röportajda şunları ifade etmiştir (Güngör, 2020).

"Ermenistan komşularıyla ilişkilerini normalleştirmelidir. Aynı şekilde Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri hayati önem taşımakta olup, bu konuda devlet çıkarları ve gerçekçilik çerçevesinde esnek bir diplomatik duruş benimsenmelidir. Ermenistan, Türkiye ile kapsamlı ekonomik ilişkiler

kurmalıdır. Türkiye ve Ermenistan'ın yakın ticari, ekonomik, bilimsel ve kültürel bağlar geliştirmesi ve her iki tarafın da bu çıkarlar doğrultusunda hareket etmeleri her iki ülke açısından kazançlı çıkmalarını sağlayacak, ayrıca ilişkilerin ön koşulsuz kurulması halinde, tüm tartışmalı ve dikenli konular tartışılabilir ve her iki taraf için de kabul edilebilir uzlaşılar ve çözümler ortaya çıkacaktır.”

Petrosyan'ın “ gerçeği bilip te uygulamayanlar veya uygulayamayanlar” diye ifade edebileceğimiz sözlerini ideoloji, iktidar, kimlik ve retorik açıdan analiz ettiğimizde şu sonuçları vurgulayabiliriz:

İdeoloji: Petrosyan, ifadesiyle uzlaş ve çözüm odaklı bir ideolojiyi yansıtmaktadır. Söylem, Ermenistan'ın komşularıyla normalleşme, esnek diplomasi ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ilişkilerin geliştirilmesi gibi prensipleri öne sürmekle beraber buradaki çelişki, Petrosyan'ın yönetim konumundayken söylediklerini uygulamaması, bunları siyasetten uzaklaştıktan sonra dile getirmesidir.

İktidar İlişkileri: Petrosyan'ın ifadesinde, devlet çıkarları ve gerçekçilik çerçevesinde esnek bir diplomatik duruşun benimsenmesi vurgulanmaktadır. Bu yönüyle, devletin iktidarını ve çıkarlarını ön planda tutan bir yaklaşımı temsil etmekle beraber yukarıda ifade ettiğimiz çelişki durumu burada da sürmektedir.

Dil: Petrosyan söyleminde, olumlu ve yapıcı bir dil kullanmaktadır. Normalleşme, ilişkilerin geliştirilmesi ve çözüm odaklı yaklaşım gibi kavramlar vurgulanmaktadır. Bu, ikna edici ve karşılıklı anlayışa dayalı bir dil stratejisini yansıtmaktadır.

Kimlik: İfadeyle, Türkiye ve Ermenistan arasında yakın ticari, ekonomik, bilimsel ve kültürel bağların geliştirilmesi önerilmektedir. Söylem ile, iki ülkenin ortak çıkarları vurgulanarak kimlikler arasındaki benzerlikler ileri sürülmektedir.

Retorik Stratejiler: Petrosyan'ın bu ifadesiyle ikna etme, olumlu imaj oluşturma ve karşılıklı kazanç vurgusu birer retorik strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ter Petrosyan aslında bugünlerde gerçekleşmek üzere olan Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının ve normalleşmesinin yöntemini, yolunu keşfetmiş, fakat gerek iç baskılar ve gerekse Ermeni diasporasının etkisiyle bu düşüncelerini uygulamaya koyamamıştır. Petrosyan Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesini Ermenistan'ın geleceği açısından elzem olarak görmüş ve bunun her iki ülke açısından

fayda sağlayacağını ifade etmiştir. Uygulamaya konulamayan bu düşünceler her iki ülke ilişkilerini sürüncemede bırakmıştır.

“*Uzlaşma, herkesin yüzde yüz mutlu olduğu bir durum değildir.*” (Güngör), diyen Petrosyan tavizlerden kaçınmanın anlamsız olduğunu ifade ederek, sadece bir kazananla yapılan bir anlaşmanın başarılı veya kalıcı olamayacağını belirtmiştir. Uzlaşma ifadesini, taraflar arasında herkesin taleplerinin tam olarak karşılanmadığı, ancak ortak bir noktada buluşmanın önemli olduğu bir kavram olarak da ifade edebiliriz. Herkesin talepleri tam olarak karşılanmasa da, çözüm bulma ve ilerleme sağlama amacının bir iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilmesi gerekir.

Ter Petrosyan, o dönem Ermenistan’ın içinde bulunduğu çıkmazları ve yanılsamaları da görerek şunları ifade etmiştir (Güngör):

“*Ermeni ulusal bilinci, Ermenistan'ın ulusal özlemleri Batı Avrupa ülkeleri veya Rusya gibi güçlü devletler tarafından yerine getirileceği yanılsamasıyla zehirlenmiştir. Rusya, Avrupa ülkeleri veya ABD gibi güçlü ama uzak aktörlere dayalı bir güvenlik sistemi oluşturulamaz; sorunlar yakın komşularla yerel olarak çözümlenmelidir.*”

Petrosyan’ın yukardaki sözlerinin içeriğinde farklı anlamlar taşıdığını ifade etmemiz gerekiyor:

Petrosyan söyleminde eleştirel bir dil kullanarak Ermeni ulusal bilincinin yanılsamalarla zehirlendiğini ifade etmektedir. Ermenistan’ın güçlü devletlere olan bağımlılığını eleştiren Petrosyan, sorunların yakın komşularla çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu da yerel kimliklerin ve komşularla olan ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır. Güçlü devletlerin Ermenistan’ın ulusal özlemlerini yerine getireceği düşüncesinin yanlış bir düşünce olduğunu ifade ederek bu durumu eleştiren Petrosyan, bu durumun süper güçlere olan bağımlılığı artırdığını ve dış müdahalelerin gündeme geldiğini dile getirerek bir bakıma iktidar ilişkisi analizi yapmıştır. Özetle Petrosyan’ın düşüncelerinin geç, ama yerinde tespitler olduğunu belirtmemiz gerekir.

Levon Ter Petrosyan halen Ermenistan siyasetinde varlığını sürdüren muhalefet liderlerinden biridir. 5 Mayıs 2022’de yayınladığı bir makalede İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanan anlaşmayla ilgili Paşinyan’ ın durumunu şu şekilde ifade etmiştir (Agos, 2023):

“Paşinyan'ın yerinde kim olsa Ermenistan'ın boynuna dolanacak çözümü itaatle kabul edecekti.”

Ter Petrosyan'ın Nikol Paşinyan'ı eleştiren bu kısa ama derin anlamlar taşıyan söylemini mikro ve makro düzeyde şöyle analiz edebiliriz:

Mikro Analiz:

- İfadeyi söyleyen kişi: Ter Petrosyan, Ermenistan'ın eski Devlet Başkanı ve bir siyasi figürdür. Bu ifadeyi, Ermenistan'ın şu anki Başbakanı olan Nikol Paşinyan'a yönelik olarak kullanmıştır. Bu da, Ermenistan'ın iç siyasi sahnesindeki bir çatışmayı yansıtmaktadır.
- Söylemin içeriği: Petrosyan'ın sözleri, Nikol Paşinyan'ı eleştirmekle beraber onun içinde bulunduğu zor durumu da yansıtmaktadır. Paşinyan'ın liderlik tarzı ve politikalarına ilişkin bir eleştiri niteliği taşımaktadır.
- Ermenistan bağlamı: Söylem, Ermenistan'ın siyasi bağlamında önemli bir role sahiptir. 2018'de iktidara gelen Nikol Paşinyan liderliğindeki Ermenistan'ın çeşitli iç ve dış zorluklarla karşı karşıya gelmiş olduğunu gösteren bu ifade, Ermenistan'ın iç siyasi tartışmalarının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makro Analiz:

- Ermenistan'ın iç siyasi istikrarsızlığı: İfadeyle, Ermenistan'da yaşanan iç siyasi istikrarsızlık ve kutuplaşma yansıtılmaktadır. Nikol Paşinyan'ın liderliği altında ülke, 2018 Ermenistan Devrimi'nin ardından büyük değişimler yaşamış, fakat bu değişimler bazı kesimler ve siyasi elitler arasında memnuniyetsizlikle karşılanmıştır.
- Dış ilişkiler: Ermenistan'ın dış ilişkileri ve bölgesel konumu itibarıyla Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkileri, dış siyasetini olduğu kadar iç siyasetini de doğrudan etkileyen faktörlerden biri olmuştur.
- Demokrasi ve liderlik tarzı: Söylem, demokratik süreçler ve liderlik tarzı ile ilgilidir. Nikol Paşinyan'ın liderliği altında Ermenistan'da bazı demokratik reformlar gerçekleşmesine ve Türkiye ile olan ilişkilerde yeni açılımlar gündeme gelmesine rağmen bu durum Ermeni toplumu tarafından tam olarak algılanamamış ve desteklenmemiştir. Bu da bir takım tartışmaları beraberinde getirmiştir. Petrosyan'ın söylemi, Paşinyan'ın liderlik tarzı ve

yönetim biçiminin de eleştirildiği bir bağlamda ortaya çıkmış olup Ermenistan'daki iç siyasi çatışmaların ve liderlik tarzıyla ilgili tartışmaların bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dağlık Karabağ Savaşı sonrası imzalanan ateşkes antlaşması ve sonrasını bir felaket olarak nitelendiren Petrosyan bir başka söyleminde, Nikol Paşinyan'ın teslimiyetçi olduğunu söyleyerek;

“Bu antlaşmayla teslim olan Paşinyan değil, Ermenistan olmuştur. Paşinyan Ermenistan'ın teslimiyet belgesini imzalamıştır” dedi (Agos).

Levon Ter Petrosyan söylemiyle bir önceki söylemine tezat teşkil edecek şekilde Nikol Paşinyan'ı teslimiyetçi olarak nitelendirmekte ve ateşkes antlaşmasını felaket olarak değerlendirmektedir. Ancak, bu ifade Paşinyan'ın diğer çabalarını, çatışmanın sonuçlarını ve antlaşmanın arkasındaki nedenleri dikkate almadan sadece imzalama eylemine odaklanmaktadır. Bu tür bir eleştirel yaklaşım, Paşinyan'ın vasıflarını ve eylemlerini basitleştirme eğilimi taşımaktadır.

Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan'da ortaya çıkan durum, muhalefet partilerinin takındığı tutum ve davranışlara da değinen Petrosyan;

“Savaş sonrası söylemler Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik tehditler içeriyor. Seçim süresince bu eğilim artarak sürecektir. Bu zihniyetle Ermeni halkını yeniden yenilgi ve üzüntüler, yeni hayal kırıklıkları bekliyor”, dedi (Yeni Şafak, 2023).

Van Dijk, bağlamı (context) metnin ve konuşmanın içinde bulunulan sosyal çevreye uyarlandığı bir teori olarak ifade eder. Bir söylemi tam olarak anlamak, algılamak için onun bağlamına bakmamız gerekir (van Dijk, 2009).

Petrosyan'ın söylemlerinin pek çoğunun birbiriyle çeliştiğini ifade etmemiz gerekiyor. Onun yukardaki sözlerine bağlam açısından baktığımızda şu değerlendirmeleri görürüz;

- Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan'da ortaya çıkan durumu değerlendiren Petrosyan savaşın Ermenistan için büyük bir yenilgi ile sonuçlandığını ve toprak kaybına yol açtığını belirtmektedir. Ermenistan'da savaş sonrası toplumsal ve

siyasi bir kriz yaşandığını, o nedenle ülkenin karmaşık bir hal aldığını ifade etmektedir.

- Petrosyan, savaş sonrası dönemde bazı söylemlerin Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik tehditler içerdiğini ifade etmektedir. Bu milliyetçi ve düşmanca söylemler devam ettiği takdirde bölgedeki gerilimin tırmanabileceğini işaret etmektedir.
- Petrosyan, Ermenistan'daki seçim sürecinin bu tehdit eğilimini artıracığını belirtiyor. Bunun da sebebi olarak siyasi liderlerin seçmenleri etkilemek için daha fazla milliyetçi retorik kullanabileceğini belirtiyor. Petrosyan'a göre, seçimler toplumun duygusal tepkilerini tetikleyebilir ve siyasi kampanyalarda sertleşmiş bir dilin kullanımı gündeme gelebilir.
- Petrosyan, yukarda bahsi geçen tehditlerin Ermeni halkı üzerinde olumsuz etkileri olabileceğine dikkat çekmekte, halkın yeni bir yenilgi, üzüntü ve hayal kırıklığı yaşama riskiyle karşı karşıya olduğunu vurgulamaktadır. Bu da, siyasi liderlere ve hükümete yönelik bir uyarıdır.

3.2.2.3.2. Karabağ Klanı Dönemi

Ter Petrosyan, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve normalleşme konusunda olumlu ve yapıcı bir tavır sergilemesine rağmen onun istifası sonrası göreve gelen Koçaryan ve Sarkisyan tam tersi tavırlar içerisinde bulunmuşlardır. Petrosyan'ın istifasına bir sebep de son döneminde Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan ile uzlaşmaya yakın bir tutum belirlemesi olmuştur (DS Journal, 2023). Tabi bu durum gerek Ermenistan muhalefet liderlerinin ve barışa karşı olan, barış bozucu grupların tepkisine sebep olmuştur. Karabağ Klanı da bu barış bozucu faaliyetleri desteklemiştir.

Karabağ Klanı ifadesi ile Koçaryan ve Sarkisyan'ın adı ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki tavırları gündeme gelmektedir. Karabağ meselesini bir varlık sebebi olarak gören elitler ve oligarklar arası çıkar grubu olarak da adlandırılmaktadır

(gzt.com, 2022, Haziran 7).

Karabağ Klanı dönemi, Koçaryan ve Sarkisyan dönemlerini kapsayacak şekilde 1998-2018 arasında 20 yıl süreyle Ermenistan yönetiminde hakim güç olarak kalmıştır. Hükümet içerisinde nüfuz kazanan bu grup başta Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan olmak üzere Leonard Petrosyan ve Andranik Margaryan gibi isimlerden oluşuyordu (Ankasam, 2022).

3.2.2.3.2.1. Robert Koçaryan

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiler eskiye nazaran düzelme aşamasına girmişken Petrosyan'ın istifasıyla Ermenistan'da yapılan seçimleri kazanan Robert Koçaryan, 9 Nisan 1998'de göreve başlamıştır. Ter-Petrosyan, eksik politikaları olmakla beraber Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini arzulamış, bu yönde bazı adımlar atmış ve soykırımla ilgili tartışmaları gündem dışı tutmaya çalışmıştı. Koçaryan ise bu konuda sertlik yanlısı politikalar uygulama yolunu seçmiştir (Bilgin, 2017, s.10).

Petrosyan'ı görevinden istifaya götüren ve Koçaryan'ın yolunu açan onun son dönemde uyguladığı Türkiye ile ilişkileri düzeltmeye yönelik bazı uygulamaları olmuştur. Türkiye karşıtı Taşnakların faaliyetlerinin durdurulması ile istifası istenilmiş, özellikle diaspora partileri ona karşı yürütülen kampanyalarda öne çıkmışlardır. Ter Petrosyan'ın en çok tepki çeken beyanatı ise AGİT Minsk Grubunda 1997'de olmuştur. Petrosyan burada yapmış olduğu konuşmada Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri Azeri topraklarından çekilmesini ve Azeri mültecilerin yerlerine dönmesini teklif etmiştir. Elbette ki onun bu konuşması sempatiyle karşılanmamış, yapılan protestolara Dağlık Karabağ Ermenilerinin de katılması ve baskıları da eklenince Ter Petrosyan 1998 Şubat'ında istifa etmiştir. (Bilgin, s.11).

Koçaryan'ın kazandığı seçimlerde ise hile yapıldığı düşüncesi, algısı, iktidarı eleştiren basın mensuplarının saldırıya uğraması, mahkemelerin yürütmeden bağımsız olmadığı düşüncesi halk üzerinde siyasete olan ilgiyi azaltmıştır. Bunun yanında ekonomik sıkıntıların da baş gösterdiği bir dönem olmuştur (Aydın, 2012, s.46-47).

Koçaryan, Türkiye'ye karşı sertlik yanlısı ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini iyileştirmekten uzak politikalar sunmuştur. Özellikle sözde soykırımı kabul ettirmeye çalışarak Petrosyan öncesi sürece geri dönülmesini sağlamış ve Türkiye'nin olumlu çabalarına yanıt vermemiştir. Ter Petrosyan, Türkiye ile olumlu ilişkiler kurma yanlısı ve diasporanın Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine pek izin vermezken, Robert Koçaryan bu faaliyetler konusunda teşvik edici davranmıştır (Ural ve Çavkıran, 2011, s.107-136).

Koçaryan'ın sertlik yanlısı uygulamalarını şu şekilde özetleyebiliriz (Ural ve Çavkıran, s.107-136):

- Ermenilerin Türkiye’den hakları ve çıkarları ancak sertlik ve çatışma yoluyla ele geçirilebilir. Türkiye ve Azerbaycan’a karşı izlenen yumuşak ve uzlaşmacı politikalar terk edilmeli, yerini saldırgan ve aktif bir politika almalıdır.
- Ermeni diasporasıyla ilişkiler kurumsallaştırılacaktır. Dış politika ve Türkiye ile ilgili politikalar belirlenirken diasporanın düşünce ve uygulamaları dikkate alınacak, düşünce alışverişinde bulunulacaktır.
- Ermenistan’ın küresel ekonomik yapı içinde yer alması sağlanacaktır.
- Büyük güçlerle ilişkiler geliştirilmelidir.
- Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan’ın hedefleri doğrultusunda çözülmelidir.

Mehmet Ali Birand, 2001 yılında CNNTÜRK’ te Robert Koçaryan ile yaptığı söyleşide Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerine ona bazı sorular yöneltmiş ve yanıtlar almıştır (Birand, Mehmet Ali, 2001);

Mehmet Ali Birand- *Türkiye’den ne istiyorsunuz?*

Robert Koçaryan- *Eğer bir kişi ya da bir ulus onurunu savunmaya çalışıyorsa bu durum zaten bu duruşu haklı kılar. İki komşu ülke arasındaki bu sorunun bir hukuki sonucunun olmasını kimse beklememeli. Bu daha ziyade hakkın yerini bulmasıdır. Benim için sorunun özü budur. Ben biliyorum ki Türkiye’de şöyle bir görüş var; “Eğer bu soykırım tanınırsa Ermenistan muhakkak toprak talebinde bulunacaktır.” Türkiye’nin soykırımı tanımasının ardından Ermenistan tarafında herhangi bir hukuksal sonuç ortaya çıkmayacaktır. Ermenistan’ın zaten böyle hukuksal zemini yok. Zaten sorun o değil. Ne benim, ne de Ermenistan’ın böyle bir talebi yok. Türkiye’deki hukukçuların bunu hükümete anlatamamasına şaşıyorum. Bu hukuki gerçek böyle anlaşılırsa, Türkiye konuya daha rahat bakabilir.*

Mehmet Ali Birand- *Ama anayasanızda böyle bir madde var. Taşnak Partisi’nde var. Sizin yerinize gelenlerin tavrı farklı olursa ne olur?*

Robert Koçaryan- *Bu tür sorunları zaten uluslararası hukuk sistemi çözüyor. Ama doğrudur, söylenen sorunla ilgili partilerin talepleri olabilir. Ama tekrar ediyorum ki, soykırımın tanınmasıyla Türkiye’ye yönelik hukuksal sonuç ortaya çıkmayacaktır. Bu başka şeydir, soykırımdan zarar görmüş kişilerin torunlarının teker teker mahkemeye gitmeleri mümkündür. Bunu bugün de yapabilirler. Herhangi bir diaspora Ermenisi mahkemeye başvurursa ve belgelerle o tarihte bankada parası olduğunu kanıtlarsa zaten yasal mirasçı kabul edilir. Diyelim ki*

Türk mahkemesine gitti. Diyelim ki Türkiye’de mahkeme reddetti ve o kişi Avrupa mahkemesine başvurdu. Bu sistem zaten var.

İnanıyorum ki, Türkiye’de soykırımın tanınmasının sonuçları anlaşılmış değil. Bana göre en doğru çözüm bu ve benzeri bütün sorunlar için Türkiye’nin bütün arşivleri ortaya çıkarması ve doğrudan özür dilemesi yeterlidir. Siz bunu bir soykırım olarak adlandırmayabilirsiniz ama kabul etmek gerekir ki kitle halinde insanlar öldürülmüştür, yerlerinden edilmişlerdir ve bugünkü diasporanın varlığı 1915’in sonucudur. Yani böyle basit bir adımla sorunu kökünden halledebilir ve ilişkilerimizin geleceğini değiştirebilirsiniz. Tek hedefimiz budur. Bu manevi bir sorundur ama en önemlisi bir onur meselesidir.

Van Dijk, söylemi toplumsal, siyasi ve ideolojik bağlamları içinde inceler ve metindeki dilin, söylemin altında yatan güç ilişkilerini anlamaya çalışır. Mehmet Ali Birand ve Koçaryan arasındaki söyleşiyi bu açıdan okuduğumuzda şu sonuçları ifade edebiliriz:

- Robert Koçaryan, Ermenistan’ın soykırımın tanınması ve Türkiye’den özür beklemesi gerektiği konusundaki argümanlarıyla ideolojik bir pozisyon almaktadır. Koçaryan, soykırımın tanınmasını bir onur meselesi olarak ele alırken, soykırımın Türkiye tarafından tanınmasının hukuksal sonuçlar doğurmayacağını iddia ederken aslında Türkiye açısından ortaya çıkacak sorunları gizleme yolunu seçmektedir.
- Koçaryan ayrıca soykırımın tanınmasını savunarak, soykırımın tekrarlanmaması ve tarihle yüzleşme gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu, Ermeni soykırımının yasal bir tanıma dayalı bir soykırım olarak kabul edilmesine yönelik bir ideolojik görüşü yansıtır.
- Koçaryan’ın kullandığı dil, soykırımın tanınmasını vurgulayan ve soykırımın bir onur meselesi olduğunu belirten ifadeleri içerir. Türkiye’den beklerken de duygusal bir dil kullanır. Bu haliyle söylem, duygusal ve etkileyici bir argüman içermektedir.
- Koçaryan, Türkiye ile Ermenistan arasındaki soykırım sorununu çözme sürecinin zorlu bir süreç olduğunu vurgulayarak Türkiye’nin bu sorunu tanıyıp, özür dilemek suretiyle sürecin kolaylaşacağını ifade etmektedir. Bu durum, güç ilişkisi içindeki bir beklentiyi ifade etmektedir.

- Koçaryan, tarihsel bir olay olan Ermeni soykırımını güçlü bir şekilde referans alarak, bu olayın günümüz Ermenistan'ının oluşumunda ve diasporasının varlığında etkili olduğunu belirtir.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmemesinin, ileriye gidememesinin müsebbibi olarak Türkiye'yi gören ve iki ülke ilişkilerini “yok” mahiyetinde değerlendiren Koçaryan 23 Haziran 2004 yılında Avrupa Parlamentosu Asamblesi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir (assembly-coe-int, 2004):

“Ermenistan-Türkiye ilişkileri, daha doğrusu yoklukları üzerine yorum yapmak istiyorum. Türkiye-Ermenistan ilişkileri geçmişin acı hatıralarıyla gölgelenmiştir: bir soykırım olmuş, buna rağmen Türkler pişmanlıklarını dile getirmemişlerdir. Ermenistan'ın mevcut durumu Türkiye tarafından ablukaya alınmasıyla bugün daha kötü bir durumdadır. Bu açmazdan çıkış yolunu bulmak için bence çok önemli olan iki ilkeyi özetlemek istiyorum.

Birincisi, katılmış sorunlar üzerinde çalışarak bunların aşılmasını ve bu sorunların birinin diğerini olumsuz etkilememesini sağlamak (Türkiye ile olan ilişkilerden bahsediyor), ikincisi, Türkiye ile olan ilişkilerimizin üçüncü bir ülkenin inisiyatifine bırakılmaması. Azerbaycan'dan bahsettiğimi tahmin edene ödül yok. Herhangi bir ön koşul, tüm olumlu beklentileri sonlandırır.”

Koçaryan dönemi Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişki eksikliği veya yokluğu tek başına Türkiye ile ilgili veya Türkiye'nin sorumluluğunda olan bir konu değildir. Uluslararası ilişkilerin oluşturulması veya sürdürülmesi için objektif davranılması ve ülkelerin katı kural veya çizgilerinden bazı tavizler vermeleri gerekir. Aksi takdirde o dönem Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olduğu gibi katılmış, durağan veya hiç olmayan ilişkilerden oluşabilir. Öte yandan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin üçüncü bir ülkenin inisiyatifine bırakılmaması gerektiğini belirten Koçaryan Ermenistan dış politikasının uzun yıllar Rusya ve diğer üçüncü ülkelerin Ermenistan'a vereceği desteğe yaslanarak sürdürüldüğünün farkında değildir.

Koçaryan'ın söylemi, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin yokluğuna vurgu yaparak, geçmişteki acı hatıraların gölgelendiğini ve Türklerin pişmanlıklarını dile getirmediğini ifade ederek Ermeni milliyetçisi bir perspektifi yansıtmaktadır. Bu ideolojik bir yaklaşımdır. Türkiye'nin Ermenistan'ı ablukaya aldığı ve bu nedenle Ermenistan'ın mevcut durumunun kötü olduğu iddiası, Türkiye'ye karşı bir suçlama ve ötekileştirme ifadesi taşımaktadır.

Koçaryan ifadesinde, Türkiye'nin Ermenistan üzerinde bir abluka uyguladığı ve ilişkilerin üçüncü bir ülkenin inisiyatifine bırakılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, Türkiye'ye karşı bir güç dengesi ve bağımsızlık talebiyle birlikte, Ermenistan'ın kendi egemenlik ve iktidarını savunduğunu yansıtmaktadır.

Koçaryan, Türkiye ile ilişkilerin yokluğu, soykırım iddiaları ve pişmanlık talebi gibi duygusal ve anlatsal vurgular yapmaktadır. Dil, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik eleştirilerini ve çözüm önerilerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca Azerbaycan ile olan ilişkilere atıfta bulunarak, Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikalarını eleştirmekte ve bölgesel bağlamda konumunu belirtmektedir.

Retorik, hedef kitleyi belirli bir konuda nasıl düşündüreceğinizi ve davranışlarını değiştireceğinizi stratejik olarak organize edecek bir modelin anahtarı olup bu bağlamda Koçaryan'ın sözleri retorik bir strateji niteliğine de sahiptir. Çözüm için katılmış sorunlar üzerinde çalışmanın önemine vurgu yapan Koçaryan, sorunların birbirini olumsuz etkilememesi gerektiğini savunmakta, ayrıca Türkiye ile olan ilişkilerin üçüncü bir ülkenin inisiyatifine bırakılmaması gerektiğini belirtmektedir. Ermenistan'ın kendi bağımsızlığını koruma ve Türkiye ile doğrudan müzakere etme talebi de Koçaryan'ın temel düşüncelerinden biri olarak söyleminde yer almaktadır.

Koçaryan, yukardaki söylemiyle aslında Ermenistan'ın ve Ermeni elitlerinin davranışları ve uyguladıkları politikalar sonucu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmediğini, aksine geriye doğru gittiğini itiraf etmiş olmaktadır. Bunda da o dönem Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali en büyük faktör olmuştur. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini irdelerken dost ve kardeş ülke Azerbaycan'ı denklem dışında tutmak doğru olmayacaktır. Burada Türkiye'nin Azerbaycan'ı atlayarak Ermenistan'la iyi ilişkiler geliştirmesi mümkün olmamıştır.

Koçaryan, 2005 yılında yaptığı bir konuşmada ise soykırım ve Türkiye'den toprak talebine değinerek (Lütem);

“Bugüne dek hiçbir devlet kuruluşu Türkiye’den toprak talebinde bulunmamıştır. Ancak bizim politikalarımız soykırımın tanınması yönünde olup bizden sonraki yönetici ve politikacılar da soykırımın tanınmasının siyasi sonuçlarıyla ilgileneceklerdir. Bildiğiniz gibi eğer Türkiye soykırım yaptığını kabul ederse tazminat ödemek ve Ermenistan’a toprak vermek zorunda kalacaktır. Bunu sağlamak için de günümüz Ermeni kuşakları çaba sarf edeceklerdir, etmelidirler”, demiştir.

Koçaryan açıklamalarıyla, soykırımı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin odak noktasına yerleştirmiştir. Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi durumunda toprak vermesi ve tazminat ödemesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Açıklama ile, gelecek nesillerin soykırımın tanınması konusunda çaba sarfetmeleri gerektiği de ifade edilerek bununla siyasi bir baskı unsuru oluşturulmaktadır. Koçaryan'ın söylemi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki siyasi gerilimi artırma ve müzakereleri etkileme potansiyeline sahiptir.

Bugünkü koşullarda Ermenistan'ın veya Ermenilerin Türkiye'den toprak ve tazminat isteyecek durumları olmadığına göre bu iki talebin yerine getirilmesinin gelecek kuşaklara bırakılmış olduğu görülmektedir (President). Burada Koçaryan'ın yapmak istedikleriyle söyledikleri tezat teşkil etmektedir. Bir yandan Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmak, sınırı açtırmak ve başta ekonomik konular olmak üzere her türlü ilişkiyi geliştirmek isteyeceksiniz, diğer yandan Türkiye'den soykırımı tanınmasını ve gelecek Ermeni kuşaklarının da Türkiye'den tazminat ve toprak istemelerini talep edeceksiniz. Bu durumu Türkçe tabirle; “olmayacak dua” olarak ifadelendirebiliriz.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Koçaryan'ın bu konuşmaları üzerine ona, sözde soykırım iddialarının tarihçilere bırakılması, tarihçiler tarafından araştırılması düşüncesini ileten bir mektup göndermiştir (mfa, 2023). Koçaryan, bu mektuba şu şekilde yanıt verdi (Lütem):

“Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi sorumluluğu yönetimlere ve yöneticilere aittir. Onların yapacakları görevleri tarihçilere bırakmak doğru olmayacaktır. Ülkelerimiz arasında önkoşulsuz diplomatik ilişkilerin inşasını daha önce önermiştik, yeniden öneriyoruz. Böylece, ülkelerimiz arasında çözülemeyen tüm sorunları çözme konusunda ortak bir karara varmak için bu sorunları görüşecek hükümetler arası bir komisyon toplanabilir.”

Erdoğan'ın mektubu, soykırım iddialarının tarihçilere bırakılması ve ilişkilerin geliştirilmesi arasında bir denge kurma stratejisini yansıtırken Koçaryan ise önkoşulsuz diplomatik ilişkiler ve hükümetler arası komisyon önerisiyle, ilişkilerin çözüm odaklı bir şekilde ele alınması ve sorunların görüşülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Koçaryan'ın önerilerini sonucu etkilemeyecek veya çözüme katkı sağlamayacak öneriler olarak değerlendirebiliriz. Koçaryan'ı bu şekilde davranmaya iten, barışa

yönelik çabaları desteklemeyen grupların varlığı olmuştur. Ermenistan'daki milliyetçi ve barış bozucu çevreler, soykırım tezini tehlikeye atabilecek her türlü öneriye, kendi faydalarına da olsa karşı çıkmışlardır. Benzer süreç aynı zamanda Zürih Protokolleri esnasında da görülmüştü.

2005 yılı Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından gergin bir yıl olarak geçmiş, Koçaryan ve Erdoğan verdikleri karşılıklı demeçlerle sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Varşova'daki 3. Avrupa Konseyi Liderler zirvesinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan bir görüşme şansı bulamasalar da sadece üç saniyelik bir el sıkışma gerçekleşmiştir. Koçaryan'ın zirvede sözde Ermeni soykırımını gündeme getirmesi ve soykırımı resmen tanıyan Avrupa ülkelerine teşekkür etmesi üzerine Başbakan Erdoğan, durumun bu şekilde sürmesi halinde Türkiye'nin meseleyi kendi inisiyatifinde değerlendireceğini ve diğer ülkelerin soykırım geçmişlerine dair belgelenmiş kanıtları uluslararası kamuoyuna sunacağını belirtmiştir (Hürriyet, 2005). Avrupalı devletlerin Ermenistan yanlısı tutum ve davranışları sürdürmeleri üzerine Recep Tayyip Erdoğan sözlerini şöyle sürdürmüştür (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2005):

“Savaş koşullarında göçe tabi tutulan insanların ölümünü soykırım olarak nitelendiremezsiniz. Bu gibi asılsız iddialarla Ermeni soykırımını dile getirmek, konuyla ilgisiz ülkelerde, kulislerde dolaşarak, lobiler oluşturmak, parlamentolarından Ermeni soykırımı kararı çıkarmak. Bunların hiçbirisi bizi etkilemeyecektir. Bu konuda üzerimize daha fazla gelindiği takdirde tarihte bu soykırımları gerçekten yapmış ülkelere karşı biz de Türkiye olarak, meclisimizden bu tür soykırım kararları aldırabiliriz. Biz, belgelerle konuşuruz.”

Recep Tayyip Erdoğan'ın ifadelerine kimlik ve güç ilişkileri açısından bakıldığında şunları söyleyebiliriz:

Söylemdeki ifadeler, Türkiye'nin ulusal kimliğini ve tarih algısını savunma çabasını yansıtmaktadır. Türkiye, kendini soykırım iddialarının hedefi olarak görmekte ve ulusal kimliğini koruma amacıyla bu iddiaları reddetmektedir.

Söylemde, Türkiye'nin güç ilişkileri ve statüsü etrafında şekillenen bir tutum sergilendiği görülmektedir. Erdoğan, ülkesine yöneltilen soykırım iddialarını dile getiren ülkeleri benzer şekilde suçlayarak meclisten bu ülkelerle ilgili soykırım

kararları çıkarmakla tehdit ederek gücünü kullanma eğilimindedir. Böylece uluslararası platformlarda ülkesinin pozisyonunu korumak, güçlendirmek istemektedir.

Koçaryan' ın da içinde olduğu, Karabağ sorununun çözülmesi yolunda da hep bir engel niteliği taşıyan Karabağ Klanı, 20 yıl boyunca milliyetçiliği kullanarak Ermenistan'da sınırlı bir demokrasinin varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bu da Ermenistan'ın gelişiminde ve Türkiye ile olan ilişkilerin gelişmemesinde en büyük handikap olmuştur.

Tarihsel köklerine rağmen soğuk savaş sonrası kurulan bir devlet olarak son şeklini alan Ermenistan'la Türkiye Cumhuriyeti'nin, siyaseten yeni politikalar ve yeni bir ilişki biçimi üretme durumu varken Koçaryan döneminde de bu ihtimal gerçekleşmemiştir. Bunun da temel sebebi Ermenistan'ın kimlik endeksli politikaları olmuştur. Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı uyguladığı politika ve uygulamalarda kimlik ön plana çıkmış, iyi ilişkiler geliştirmesinin kaçınılmaz olduğu durumlarda bile bundan vazgeçilmemiştir (Canyurt, 2021, 102-123).

3.2.2.3.2.2. *Serj Sarkisyan*

Koçaryan sonrası göreve gelen Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi lideri Serj Sarkisyan, 2008-2018 yılları arasında cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Sarkisyan da Koçaryan gibi Taşnaklarla ittifak politikasını sürdürmesine rağmen bir süre sonra Zürih Protokolleri'nin gündeme gelmesi ve Türkiye ile barış ihtimalinin ortaya çıkması Sarkisyan ile Taşnaklar arasındaki bağları koparmıştır. Sarkisyan ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dönemindeki yakınlaşma siyasetine Taşnaklar karşı çıkarak protestolarda bulundular. Fakat parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde açık destek vermemelerine rağmen ittifakın yeniden sağlanması ile Sarkisyan'ın seçimi kazanmasını sağladılar (Tuna, s.12).

2009 yılında Zürih'te Türkiye Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dış İşleri Bakanı Eduard Nalbandyan iki ülke adına Zürih Protokollerini imzalamışlardı. Diplomatik İlişkilerin kurulması ve geliştirilmesini içeren her iki protokol ilişkilerin normalleşmesi adına bir çerçeve niteliğindeydi. Ancak sürecin ilerleyememesi, Dağlık Karabağ'daki sorunun aşılamaması ve Ermenistan Anayasa Mahkemesinin yaklaşımı protokollerin uygulanma şansını ortadan kaldırdı. Ayrıca tazminat talebi, Ermeni mallarının iadesi talepleri de Türkiye açısından kabul edilebilir

görülmemişti. Türkiye açısından durum böyleyken, ilişkilerin ileriye taşınabilmesi için, Türkiye'nin Ermenistan'dan talep ettiği soykırım söyleminin resmi politika olmaktan çıkarılması, Karabağ sorununun çözümü konusunda adımlar atılması talepleri de doğal olarak Ermenistan tarafından reddedilmiş, bu da Zürih Protokolleri'nin sonu olmuştur. Sarkisyan, bu uyuşmazlıklardan sonra, protokolleri parlamentodan geri çektiğini bildirmiştir (Agos, 2015). Sputnik Ermenistan'a bir demeç veren Sarkisyan, yaşanan süreçle ilgili şunları ifade etmiştir (Agos, 2016):

“2009’da Türklerle ön şart olmadan iki protokol imzaladık. Ancak onlar bir süre sonra “işgal ettiğiniz Karabağ’ı Azerbaycan’a teslim edin”, şeklinde telkinde bulunmaya başladılar. O zaman şöyle dedik: Kusura bakmayın, bunu müzakere sürecinde konuşmalıydık. Ayrıca yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızı ikna etmek için çok çaba harcadım. 2009’a kadar pek çok vatandaşımız Türkler soykırımı tanımadığı için hiçbir ilişki kurulmasını istemiyorlardı. Ama yine de vaz geçmedik. Tüm dünyayı dolaşarak vatandaşlarımızın temsilcileriyle görüştim. Binlerce Ermeni gittiğim yerlerde bu protokollerin imzalanmaması için beni protesto ettiler. Tüm bunlara rağmen protokoller imzalandı, ama Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmede. Ne yapabiliirdik? Sınırlar açılsın diye Karabağ’ı Azerbaycan’a geri mi verseydik. Sonra ne olacaktı? Yine bir çatışma olurdu ve sınırı kapatırlardı. Bu bize bağlı değil. Tek taraflı rıza ile bu iş olmuyor. İkili ilişkilerde iki tarafın da rıza göstermesi gerekiyor.”

Sarkisyan'ın söyleminde, Türklerle yapılan protokollerin yurt dışında yaşayan Ermeni vatandaşlarının tepkisine yol açtığı ve protestolara neden olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, toplumsal yapının çeşitli kesimlerinin bu protokollerin imzalanmasını istememesi ve buna karşı çıkmasıyla ilişkilendirilebilir. Sarkisyan ifadesinde Türkiye'nin soykırımın tanınması konusunda gösterdiği direnişi ve yükümlülüklerini yerine getirmemesini vurgularken, Türkiye'nin ideolojik olarak soykırım iddialarını reddetme ve ulusal kimlik savunması konusunda bir tutum sergilediğini göstermektedir.

Sarkisyan, protokollerin yürürlüğe girememesi sonrası iki ülke arasındaki diplomasinin sona erdiğini, Türk yöneticilerle karşılaştıklarında sadece selamlaştıklarını ifade etti. O dönem Zürih Protokolleri'nin uygulamaya konulamaması iki ülke arasındaki ilişkileri tekrar 1998 öncesine götürmüştür.

2010 yılında, bir Paris ziyaretinde, Euronews kanalına demeç veren Serj Sarkisyan, 1915 olayları, Türkiye ile ilişkiler ve Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili şunları söylemiştir (Euronews, 2010):

Sunucu- Amerikan Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Osmanlı döneminde yaşanan olayları soykırım olarak tanıdı. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sarkisyan- *Bu tartışmalar Amerikan siyasetinde yeni değil. Bu tasarılar sık sık gündeme geldi. Bizim için sürpriz değil.*

Sunucu- Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi gündemdeyken tasarının şimdi gündeme gelmesi manidar değil mi?

Sarkisyan- *Türkiye ile normalleşme konularını hala gündemde tutuyoruz. Bazı konular konuşulurken ön koşul ileri sürülmemesi gerekiyor. Karşılıklı suçlamalar ve ön koşullar ileri sürmek herhangi bir konuya değinmeyeceğimiz anlamına gelmiyor. Protokollerin yürürlüğe girdiğini, uygulandığını düşünelim. Soykırımı biz olmasak bile başka bir ülke de gündeme getirebilir. O zaman ne olacak? Türkler bunu mazeret kabul edip ilişkileri yine mi kesecek?*

Sunucu- Ülkenizde yaşanan işsizlik, kötü giden bir ekonomi varken, Türkiye ve Azerbaycan'la yaşadığınız sorunlar şimdi daha kolay çözülemez mi?

Sarkisyan- *Türkiye'nin büyük bir ülke olduğunun farkındayız. Türkiye ile yaşadığımız anlaşmazlıklar dünden kalma değil. Türkiye biz Dağlık Karabağ'ı ele geçirdikten sonra sınırlarını kapattı. Bundan önce soykırım ile ilgili bir tasarı gündemde var mıydı?*

Sunucu- Soykırımın tanınması konusuna dönmek istiyorum. Erivan Üniversitesi'nin soykırımı gündeme getirmesini nasıl karşılıyorsunuz?

Sarkisyan- *Komşularımızdan, diğer devletlerden veya kurumlardan bizim gibi düşüncelerini isteyemeyiz. Erivan üniversitesinin bu tavrını belirli bir konuya özel yaklaşımı olarak bakıyorum. Bu yaklaşım Avrupa ve demokrasisi gelişmiş ülkelerde çok yaygındır.*

Sunucu- Şubat ayında, Londra'da Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olmadığını söylediniz.

Sarkisyan- *Tarihi bilgiler gayet açık. Yukarı Karabağ Azerbaycan'ın toprağı hiç olmadı. Yukarı Karabağ Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan'a bağlandı. Şimdi de ayrıldı. Uluslararası toplum Sovyetlerin çöküşünü neden alkışladı? Ermenistan,*

Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan Sovyetlerden ayrılırken sorun yoktu. İş Karabağ'a gelince mi Azerbaycan'ın bir parçası olduğu söyleniyor.

Sunucu- Bu anlaşmazlıkları çözmek için nasıl bir süreç öneriyorsunuz?

Sarkisyan- Sorunun kaynağına inmeden sonuçlarını ortadan kaldıramayız. Yukarı Karabağ halkının özgür iradesine saygı göstermemiz gerekiyor. Karabağ'ın yeni statüsü tanınırsa sorunlar kolaylıkla çözülecektir. Bölgede kalıcı barış ve güvenlik Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a verilmesine karşı çıkarak sağlanabilir.

Sarkisyan'ın konuşmasının büyük bir bölümü rutin, yaklaşık olarak bilinen bir söylem niteliği taşımakta olup özellikle Karabağ'la ilgili sözlerine dikkat çekmek gerekir. Sarkisyan, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprağı olmadığını iddia etmekte ancak bu iddia, uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler tarafından tanınan Azerbaycan'ın egemenlik haklarına aykırı bir durum yaratmaktadır. Azerbaycan, Yukarı Karabağ'ın toprak bütünlüğüne sahip olduğunu ve bölgenin kendi egemenlik alanı içinde olduğunu savunmaktadır. Sarkisyan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından diğer Sovyet Cumhuriyetlerinin ayrılmasında sorun yaşanmadığına dair söylemi ile, Karabağ sorununun diğer bölgelerin ayrılış süreçlerinden farklı olmadığını ima etmektedir. Ancak Karabağ sorunu, tarihi, etnik ve siyasi kökenleri olan karmaşık bir çatışma sürecidir ve diğer ayrılış süreçlerinden farklı dinamiklere sahiptir. Sarkisyan'ın söylemlerine göre Türkiye, eski toprakları olan Musul ve Kerkük'e girebilir, Kıbrıs'ı tekrar tam anlamıyla ele geçirilebilir. Bu mantık elbette ki günümüz uluslararası antlaşmalara tezat bir durum ve karmaşa yaratacaktır.

Koçaryan'da olduğu gibi milliyetçi söylemlerin Sarkisyan'da da olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Örneğin, 2011 Temmuz'unda Ermeni Dil ve Edebiyatı Beşinci Olimpiyatı'na katılan öğrencilerle yaptığı sohbet sırasında bir öğrenci Sarkisyan'a Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını sormuş, Sarkisyan da bu soruya “*Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı hedefleri olmalıdır.*”, şeklinde cevap vermiştir (Lütem, 2012). Bu sözler gelecek Ermeni kuşaklarının, Ağrı Dağı da dâhil olmak üzere, Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlamak için çalışmaları gerektiği şeklinde anlaşılmıştır. Sarkisyan'ın sözlerine Türk Dışişleri Bakanlığı derhal tepki göstermiş ve şu açıklamayı yapmıştır (Hürriyet, 2011):

“Ermenistan’da 25 Temmuz 2011 tarihinde düzenlenen Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında kendisine bir öğrenci tarafından sorulan soruya Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ın verdiği yanıtı şiddetle kınıyoruz. Kendi toplumunu, özellikle gençleri barış, huzur ve refah dolu bir gelecek için hazırlamak devlet adamlarının asli görevi olmalıdır. Bunun tam tersi bir yaklaşımla halklar arasında husumet ve nefret ideolojisini tahrik edecek şekilde gençlere ve gelecek kuşaklara öğütlerde bulunmak son derece sorumsuz bir davranıştır. Bölgede barışı sağlamaya dönük arayışların hız kazandığı bir sırada Sayın Sarkisyan’ın kullanmakta sakınca görmediği ifadeler barışı sağlamaya yönelik çabalara destek vermek niyetinde olmadığını göstermektedir. Bölgede barış, huzur ve istikrarın hâkim olması için çaba sarf eden herkesin Sayın Sarkisyan’ın üzüntüyle karşıladığımız talihsiz ifadelerinden gereken sonuçları çıkaracağına inanıyoruz.”

Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın kullanmış olduğu ifadelerin, barışı sağlamaya yönelik çabalara katkıda bulunmak yerine bunları sabote etmeye yönelik olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Kullanılan dil açısından Sarkisyan'ın barışa yönelik olumlu bir mesaj veya yaklaşım sergilemediği görülmektedir. Sarkisyan'ın söylemi talihsiz ve sorumsuz bir ifade niteliği taşımaktadır.

Recep Tayyip Erdoğan, resmi ziyaret için bulunduğu Azerbaycan’da konuyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir (Lütem):

“Gelecek kuşakları öfkeyle donatmak devlet adamlığına yakışmaz. Sarkisyan’ın yaptığı bu gibi tahrikler Ermenistan gençliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Sarkisyan gençlere “Karabağ’ı biz aldık, Ağrı’yı da siz alacaksınız” demeye getiriyor. Bu zihniyetle Ermenistan, hazır olduğu zaman her an Türkiye ile savaşa girebilir. Bu şekilde devlet adamlığı ve diplomasiden söz edemeyiz. Sarkisyan bundan dolayı özür dilemelidir.”

Erdoğan, Sarkisyan’ın ifadelerinin gelecek kuşakları öfkeyle donatmanın devlet adamlığına yakışmadığını ve Ermenistan gençliğini olumsuz yönde etkileyebileceğini vurgulayarak söylemin toplumsal yapısına dikket çekmektedir. Bu durum aynı zamanda, toplumsal yapının barış, huzur ve olumlu gelecek inşası üzerine odaklanma arzusunu yansıtmaktadır. Erdoğan, Sarkisyan'ın söylemlerinin Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilere zarar verebileceğini ve savaş tehdidi oluşturabileceğini ifade

ederek kendisinin ideolojik olarak barış ve istikrarı savunan bir perspektifi benimsediğini göstermektedir.

Sarkisyan'ın Ermeni gençlerine hitap eden söylemi Atatürk'ün gençliğe hitabesine benzer gözükmekle beraber hedef gösterme açısından farklılıklar içermektedir. Atatürk'ün ifadeleri, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” prensibine dayalı olarak vatani Türk gençliğine emanet eden barışçıl ve milliyetçi bir söylem niteliği taşıırken ve herhangi bir hedef ülke göstermezken Sarkisyan'ın gençlere gösterdiği hedef Türkiye, Türkiye'nin bazı bölgeleridir. Bu da kışkırtıcı, dostane olmayan bir nitelik taşımaktadır. Nitekim Türk Dış İşleri Bakanlığı'nın ve Recep Tayyip Erdoğan'ın tepkileri bu yönde olmuştur.

Türkiye'den gelen tepkiler üzerine Ermenistan Hükümeti Sarkisyan'ın sözlerinin yanlış anlaşıldığını belirtse de Ermenistan Cumhurbaşkanlığı sitesinden alınan metin her şeyi tam olarak açıklamaktadır (Lütem):

“Ağrı Dağı da dâhil olmak üzere, Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlamak Ermenistan'ın gelecek kuşaktaki gençlerine bağlıdır. Benim kuşağım görevini yaptı. 1990'ların başında, Karabağ'ı düşmandan koruyarak ülke topraklarımıza kattık. Her kuşak görev ve sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde dünyanın en iyi ülkelerinden biri oluruz. Bir ülkenin itibarı sahip olduğu toprağa (büyüklüğüne) bağlı değildir. Eğer bir ülke modern, güvenli ve refah içerisinde ise dünyanın saygın, güçlü ve iyi ülkeleri arasında yer alır. Çok çalıştığımız takdirde bunu kolaylıkla yapabiliriz. Bundan eminim ve sizlerin de emin olmanızı istiyorum. Biz, Zümrüt-ü Anka kuşu gibi küllerinden tekrar tekrar doğan bir milletiz”.

Başkan Sarkisyan daha geniş bir şekilde yer alan bu söylemiyle, kendi kuşaklarının görevini yaparak Karabağ'ı Azerbaycan'dan geri aldığını, koruduğunu, gelecek kuşakların ise kendi sorumluluklarını yerine getirerek ülke ideallerini gerçekleştirmelerini istemiştir. Bu sorumluluğun neye ilişkin olduğu belirtilmemiş olmakla beraber, kendisine yöneltilen soru “Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmayacağı” olduğundan gelecek kuşakların sorumluluğunun bu olduğu, yani Ağrı dâhil Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlamak olduğu sonucuna varılmaktadır. Sarkisyan'ın bu söylemi aynı zamanda, Ermenistan'ın iyi bir ülke olabilmesi için çok çalışmaları gerekliliğine vurgu

yaparak gençliği ve Ermenistan halkını motive etme ve gelecek için umut aşılama amacını taşıyan bir stratejidir. Diğer yandan, Sarkisyan'ın sözlerinde kullandığı “Zümrüt-ü Anka kuşu gibi küllerinden tekrar doğan bir milletiz” ifadesi, Ermenistan'ın zorluklarla karşılaşmasına rağmen yeniden doğma gücüne sahip olduğunu vurgulamak için kullanılmış bir metafordur. Milli dayanışmayı güçlendirmek ve ulusal kimlik duygusunu sağlamlaştırmak amacıyla kullanılmıştır.

Ermenistan Başkanı Sarkisyan, 23 Eylül 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada soykırım konusunu tekrar gündeme getirmiş, Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda şunları söylemiştir (Lütem):

“Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecini biz başlattık. İki ülke arasında diplomasinin başlatılması ve sınırların açılması, karşılıklı diyalogun başlatılması, iki ülke arasındaki güvensizlik ve belirsizliğin giderilmesi için ilk adımı teşkil edebilir. Ülkemizin bu girişimi uluslararası toplum tarafından da desteklenmiş olmasına rağmen Türkiye protokollerin onaylanmasını ve uygulanmasını geciktirmektedir.”

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi konusundaki çabaların önce Ermenistan tarafından başlatıldığının doğru olmadığını belirtelim. Türkiye bu konuda birçok kez Ermenistan'la temas kurarak bu çabaları göstermiş, ama etkili olamamıştı. Hatta bunu Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk zamanlarda, Başbakan Süleyman Demirel döneminde başlatmıştır. 2005 yılına gelindiğinde ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Tarihçiler Komisyonu önerisiyle aradaki sorunların Türk-Ermeni ve bağımsız bir komisyon tarafından incelenmesini istemiş, ancak Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, ülkesinde karşılaşılabileceği tepkilerden çekinerek bu konuda girişimde bulunmamayı tercih etmiştir. Koçaryan sonrası yönetime gelen Sarkisyan ise diplomatik ilişkilerin başlatılması, beraberinde sınırların açılması ve ülkeler arası güvensiz ortamın sona ermesi için bazı adımlar atmaktan çekinmemiştir. Buna rağmen soykırım konusunun yeniden masaya getirilmesi ve tehirci uğramış kişilerin mallarının (mirasçılara) geri verilmesi, bu kişilere tazminat ödenmesi mevzuları başlanan olumlu noktayı tekrar en başa döndürmüştür. Ayrıca, Türkiye'nin tehirci için Ermenilerden özür dilemesi ve daha ileri bir adım olarak Ermenistan'a toprak vermesi beklenmekteydi.

Soğuk Savaş sonrası gündeme gelen Türkiye'nin komşularıyla sıfır sorun politikası ve elde etmek istediği hedefler maalesef tam olarak amacına ulaşamamış, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiler 2018 yılına dek bir ilerleme gösterememiştir. Bunun da temel sebepleri olarak Ermenistan'ın uyguladığı kimlik politikası, tarihi ve psikolojik engeller, ön yargılar, korkular, Sevr sendromu, Karabağ faktörü, Diaspora faktörü, kardeş Azerbaycan söylemi gibi etkenleri sayabiliriz.

1991 sonrası Ermenistan siyasi elitlerinin, devlet başkanlarının eylem ve söylemlerinden bahsederken Ermenistan devletinin ortaya çıkışında ve sürdürülmesinde oldukça faal rol oynayan bir parti ve örgütten de söz etmek gerekiyor; Taşnaklar. Ermeni Devrimci Federasyonu, günümüz adıyla Taşnak Partisi.

3.2.2.3.2.3. *Taşnak Partisi*

Fransız İhtilali ve Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 1890'larda önce Ermenistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden daha sonra da Ermenistan'ın varlığını koruması ve Büyük Ermenistan hayali peşinde koşan Taşnak (Taşnaksutyun) Partisi günümüzde de Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki varlığını sürdürmektedir.

Önceleri bir cemiyet olarak yola çıkan örgüt üyeleri 19. Yüzyıl sonlarında Cenevre'de bir kongre düzenleyerek Cemiyetin prensipleri ve gidilecek yol konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu prensiplerden bazıları şunlardı (Özşavlı):

1. Taşnaksutyun Ermeni Cemiyeti'nin amacı, Batı Ermenistan olarak ifade edilen Türkiye'nin Doğu bölgelerini ele geçirmektir. Ayrıca ilerde kurulacak olan bağımsız Ermenistan yöneticilerinin seçimle iş başına geleceği; vatandaşların kanun karşısında eşit olacağı; vergilendirmelerin adil bir şekilde uygulanacağı siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmaktır.

2. Cemiyetin, hedefine ulaşmak için kullanacağı yöntemler ise şu şekilde kabul edilmiştir:

a) İhtilal düşüncesinin propagandasını yapmak.

b) İhtilalcı gruplar oluşturmak ve bu gruplar ile Osmanlı hükümetine karşı mücadele etmek.

c) *Bu amaçlar doğrultusunda savaşçılara eğitim vermek ve onların organizasyonunu sağlamak.*

d) *Halkı silahlandırmak.*

f) *Yüksek mevkilerde bulunan kişilere karşı terör faaliyetlerinde bulunmak.*

g) *Osmanlı Hükümeti'ne ait birimleri tahrip etmek ve yağmalamak.*

i) *Ermeni gruplara silah ve para yardımıyla bulunmak.*

Görüldüğü gibi Taşnaklar ilk kuruldukları andan itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan, bir Ermeni devletinin oluşumu ve kurulması için azami çaba gösteren bir örgüt, ayrılıkçı bir parti niteliği taşımıştır.

1918 yılında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı ve Taşnaksutyun Partisi'nin kurucularından ve önemli liderlerinden olan Ovanes Kaçaznuni yazdığı bir kitapta örgüt, parti ve sözde soykırıma yol açan tehcirle ilgili şunları söylemiştir (Kaçaznuni, 1923, s.10-11):

“- Osmanlı Devleti'ne karşı ihtilal ruhuyla silahlı birliklerin oluşturulması hataydı.

- Bu birlikler Rusya himayesinde kurulmuşlardı.

- Osmanlı Devleti'nin aldığı tehcir kararı devlete karşı ayaklanma ve devleti arkadan vurma davranışlarına karşı amacına uygun bir karardı.

- Burada devlet savunma içgüdüleriyle hareket etmiştir.

- Terör eylemleri yaratarak Batı kamuoyunu kazanmaya çalışmışlardır.

- Ortaya çıkan tüm sorunların sebebi Taşnak yönetimidir.

- Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanması sonrası Taşnak Partisi'nin artık yapacağı bir şey yoktu; intihar etmeliydi.”

Kaçaznuni'nin sözleri aslında şimdiye dek ileri sürülen tüm Ermeni tezlerini çürütür niteliktedir. Kaçaznuni, Birinci Dünya Savaşının başlangıcından Cumhuriyetin kuruluş aşamasına dek olan süreyi, savaş hali olarak tanımlamaktadır. Savaşan taraflar Türkler ve Ermeniler olarak gözüксе de aslında Türkiye ile büyük emperyalist güçler arasındaki bir savaştı. Ve ortaya çıkan bu durumdan Türkler sorumlu değildi. Çünkü

Emperyalist devletler, onlara destekte bulunan Taşnaklar ve Ermeni savaşçılar savaşın bir tarafı, Türkiye ise savaşın diğer tarafı idi. Burada iki savaşın tarafın olduğu bir yerde her türlü sonucun ve durumun ortaya çıkabileceğini belirtmemiz gerekiyor.

2011 yılında Rusya Federasyonu'na bir ziyarette bulunan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bu ziyaretinin aynı zamanda 16 Mart 1921 tarihinde S.S.C.B. ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın 90. yıldönümüne rastlaması sebebiyle Rusya Devlet Başkanı Medvedev'e Antlaşmanın bir fotokopisini hediye etmiş, Başkan Medvedev de kendisine Antlaşmanın imzalanması esnasında çekilmiş bir fotoğraf vermiştir (mfa, 2010). Erdoğan'ın bu ziyareti ve yaşananlar Taşnak Partisi çevrelerinde tepkilere yol açmıştır. Bunun da sebebi Moskova Antlaşması'nın Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki sınırı saptayan bir antlaşma olması ve Ermenilerin bahsettikleri gibi Doğu Anadolu topraklarının Batı Ermenistan diye iddia edilen Ermenistan sınırlarında değil, Türkiye topraklarında olduğunu gösteren ve tescil eden antlaşma olmasıdır. Moskova Antlaşması aynı zamanda, bu haliyle "Büyük Ermenistan" hayallerine son verme özelliğine de sahiptir.

Taşnak Partisi, Erdoğan-Medvedev buluşması ve Moskova Antlaşmasının bu şekilde gündeme getirilmesine tepki göstererek bir bildiri yayınlamış ve Moskova Antlaşması'nın bir hükmünün olmadığını deklare ederek, bunun da gerekçesini şöyle açıklamıştır (Lütem):

"Moskova Antlaşması Ermenistan'ın rızası alınmadan yapılmıştır. O nedenle bu antlaşma sadece imzalayanları bağlar. Ermenistan için herhangi bir yükümlülük veya hak kaybı olamaz. Antlaşma'nın imzalandığı tarihte S.S.C.B. henüz tanınan bir devlet niteliği kazanmamış olması itibarıyla uluslararası antlaşma yetkisi yoktu."

Taşnak Partisi'nin bu bildirisini mikro ve makro düzeyde analiz ettiğimizde şu sonuçları ortaya koyabiliriz:

Mikro Analiz:

- Bildiri, Ermenistan'da etkili bir siyasi parti olan Taşnak Partisi tarafından yayınlanmıştır. Parti, barış yanlısı bir parti olmayıp Ermenistan'ın iç siyasi sahnesinde bir aktör olarak yerini almıştır.

- Taşnak Partisi bildiriyle Moskova Antlaşması'na karşı net bir tavır almıştır. Antlaşmanın Ermenistan'ın rızası alınmadan yapıldığını ve bu nedenle sadece imzacıları bağladığını belirterek antlaşmanın varlığını sorgulayan bir yaklaşım sergilemişlerdir.
- Taşnak bildirisi, antlaşmanın hukuki ve tarihsel gerekçelerini sunarak Sovyetler Birliği'nin o dönemde henüz resmi bir devlet olarak tanınmamış olduğunu iddia etmiş, antlaşmanın uluslararası geçerliliği olmadığını savunmuştur.

Makro Analiz:

1. Taşnak Partisi'nin bu bildirisi, Ermenistan'ın uluslararası ilişkilerini ve tarihini etkileyen bir konuyu ele almaktadır. Moskova Antlaşması, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1921'de imzalanmış ve Ermenistan'ın sınırlarını saptamıştır. O nedenle, Antlaşma hala Ermenistan'ın uluslararası tanınmış sınırlarını gösterir.
2. Bildiri, Ermenistan'ın iç siyasi sahnesindeki bir parti tarafından yayınlanmıştır. Bu, ülkenin iç siyasetinde bu konunun tartışıldığını ve farklı siyasi gruplar arasında farklı yaklaşımların bulunduğunu gösterir.
3. Bildiri, uluslararası hukukun ve diplomasinin önemli bir meselesini ele almaktadır. Antlaşmanın nasıl ve ne zaman imzalandığı, bu tür antlaşmaların geçerliliği konusundaki uluslararası hukuki prensiplere işaret eder.

Taşnak Partisi'nin yukarıdaki bildiride yanıldığı veya görmezden geldiği nokta Ermenistan Cumhuriyeti'nin 1920 yılında ortadan kalkmış ve topraklarının Sovyetler Birliği'ne bağlanmış olmasıdır. O nedenle Moskova Antlaşması'nın Ermenistan'ın rızası ve katılımı olmadan yapıldığı veya bir antlaşmanın taraf olmayanları bağlayamayacağı gibi itirazlar, o tarihte bir Ermenistan devleti olmadığı için geçerli değildir. O tarihte Sovyetler Birliği uluslararası alanda tanınmadığı için uluslararası bir antlaşma yapamayacağı fikri de gerçekleri yansıtmamaktadır.

Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları birbirini tamamlayan ve Türkiye, Ermenistan ve Rusya arasındaki sınır sorunlarını çözen antlaşmalardır. Bu antlaşmalara Taşnak Partisi'nin itirazı artık Büyük Ermenistan hayalinin sona ermesinden kaynaklanmaktadır. O nedenle dönemin Ermenistan Hükümetine de aynı şekilde Kars Antlaşması'nın tanınmaması telkininde bulunulmuştur.

Karabağ klanı ile Taşnak Partisi arasındaki ittifak ve ülke yönetimi Soğuk Savaş sonrası Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla başlamış ve Paşinyan dönemine dek sürmüştür. Taşnaklar, aşırı milliyetçi söylemleriyle, Karabağ Klanı ise oligarşik yapısı sonucu bu birlikteliği sağlamışlardır. 2018 yılındaki Başbakan Paşinyan ve hükûmetinin “Kadife Devrimi” ile bu yapı sarsılmış, bunun yerini önce Paşinyan'ın, meşruiyetini artırmaya yönelik popülist milliyetçilik çabaları, İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra ise barışçıl politikalar almıştır (Tuna, s.5).

3.2.2.3.3. Nikol Paşinyan

Eski bir gazeteci olan Nikol Paşinyan 2000'li yılların sonunda siyasete girmiştir. Siyasi kariyerini eski Cumhurbaşkanı ve Başbakan Serj Sarkisyan'a muhalefet üzerine kuran Paşinyan 2018'de değişim vaadiyle iktidara geldi. Nikol Paşinyan, ilk seçildiği dönemde herhangi bir ideolojiye bağımlı olmaksızın, herkesin yasalar önünde eşit olduğu, insan haklarına saygılı bir sistem kurma vaadinde bulunmuştur. Paşinyan, 2018 yılında yaptığı bir konuşmada siyasi görüşünü, *“Ben liberal değilim. Modern dünyada artık izm'ler eskiden sahip oldukları anlamlarını yitirdi. Artık insanların mutluluğunun güvence altına alındığı, insanların mutluluk ve özgürlüğünün önemli olduğu bir dönem başladı”* sözleriyle açıklıyordu (BBC, 2020).

Paşinyan'ın söylemi kimlik inşasına ilişkin önemli unsurlar içermektedir. Özellikle, “Ben liberal değilim” ifadesi, Paşinyan'ın kendisini belirli bir siyasi ideolojiye ait hissetmediğini ve diğer ideolojilerden ayırttığını göstermektedir. Aynı zamanda, “insanların mutluluğunun güvence altına alındığı, insanların mutluluk ve özgürlüğünün önemli olduğu bir dönem başladı” ifadesi, Paşinyan'ın kimliğini, insanların mutluluk ve özgürlük odaklı bir dönemin parçası olarak tanımladığını göstermektedir.

Paşinyan, Batıyla bağlantısının olmadığını göstermek için özel çaba sarf etmiştir. Ne Avrupa Birliği'ne girmeyi ne de Rusya'nın gölgesine sığınmayı istemediklerini belirten Paşinyan;

” Defalarca söyledim. Ben ne Batıcı, ne Rusya ve ne de Amerika yanlısıyım. Sadece Ermenistan destekçisiyim, demiştir (Setav, 2022).

Paşinyan'ın bu kısa söylemi aslında çok şey ifade etmektedir:

Onun sözlerini analiz ettiğimizde, ulusal kimlik, bağımsızlık, özgürlük ve kimlikler arası dinamiklerin vurgulandığı bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Paşinyan'ın kimlik anlayışı, Ermenistan'ın ulusal çıkarlarını ve bağımsızlığını ön plana çıkarırken, dış güçlere bağlılık veya bir tarafa bağlı olmaktan kaçındığını göstermektedir. Paşinyan, kimlik inşasındaki ulusal ve bağımsızlık odaklı unsurlara vurgu yapmaktadır.

Başbakan Nikol Paşinyan, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmaları ve bu savaşın Ermenistan ordusunun yenilgiyle sonuçlanması üzerine zorlu bir sürece girmiştir. 44 gün süren Dağlık Karabağ Savaşı öncesi hem parlamentoda hem de halk arasında bir konuşma yaparak, *“Azerbaycan’la bir anlaşma mı yapalım, yoksa savaşalım mı?”* diye sormuş ve muhalefetin savaş yanlısı tavırları sonucu alınan karar, yapılan savaş sonunda Ermenistan ordusu ağır bir yenilgi almıştır (Tuna, s.11). Bu sonuç hükümetin başarısızlığı olarak kabul edilmiş ve istifası istenmiştir. Ermenistan Genelkurmay Başkanlığı bir açıklama yayınlayarak, *"Ermenistan Başbakanı ve hükümeti, Ermeni ulusu için kritik önem taşıyan mevcut kriz durumuyla ilgili makul kararlar alabilecek durumda değildir"*, diyerek hükümetin, dolayısıyla Paşinyan'ın ülke yönetimi konusunda yetersiz ve etkisiz kaldığını belirtti. Ordunun hükümet üzerindeki bu baskısını Paşinyan darbe teşebbüsü olarak değerlendirmiş ve halkı darbeye karşı çıkmak üzere sokağa çağırmıştır (BBC).

Dağlık Karabağ Savaşının Azerbaycan lehine Ermenistan'ın yenilgisiyle sonuçlanmasının arka planında;

- Türkiye-Rusya arasındaki olumlu ilişkiler
- Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın işgaline sessiz kalan uluslararası toplumun aynı sessizliği 2020 savaşında da koruması,
- Türkiye'nin Azerbaycan devletinin yanında yer alması ve manevi desteği,
- Türkiye'nin sunduğu teknolojik destek, yatmaktadır.

Dağlık Karabağ Savaşı, sonuçlarıyla beraber Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin değişiminde ve gelişmesinde bir ivme niteliği taşımaktadır. Daha önce Türkiye'nin dostluk çaba ve çağrılarına sessiz kalan, sürekli 1915 olaylarını uluslararası ortamda gündemde tutmaya çalışan Ermenistan, gerek Rusya'dan ve gerekse uluslararası

toplumdan gerekli desteği bulamayınca Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirme durumuna girmiştir.

Savaş sonrası Karabağ'daki topraklarını tekrar kazanan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev İspanyol EFE ajansına bir demeç vererek Ermenistan ile bundan sonraki süreç hakkında; *“Ermenistan ile her iki ülkenin toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde normal ilişkiler kurmak istiyoruz. Ermenistan tarafı buna hazır olduğu takdirde Paşinyan ile görüşmeye hazırım”*, dedi. Paşinyan da Aliyev'in bu düşüncelerine 2021 sonlarında Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta yapılan bir toplantıda, *“Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmeye hazırım.”*, şeklinde yanıt vermiştir (CNNTÜRK, 2021).

Gerek Aliyev'in ve gerekse Paşinyan'ın sözlerini incelediğimizde, iki liderin de açıklamalarının, Karabağ savaşı sonrası bölgedeki gerilimi azaltma ve normalleşme sürecini başlatmayı hedeflediğini göstermektedir. Bu açıklamaları aynı zamanda toprak bütünlüğüne saygı, karşılıklı görüşmelere hazır olma ve diplomatik dil kullanma, barışçıl bir çözüm ve istikrarlı ilişkilerin oluşturulmasına yönelik adımlar olarak da okuyabiliriz.

Paşinyan, sonraki süreçteki sözleri ve eylemleriyle Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin Ermenistan-Türkiye ilişkilerinden bağımsız olmadığını, benzer bir şekilde ve barış içinde yürütüldüğü takdirde her üç ülke açısından barışa giden yolun tesis edilebileceğini görmektedir. Görüşmelerin ön koşulsuz olarak sürdürülmesi ve henüz kırılganlık göstermemesi de barış konusundaki umutları artırmaktadır.

Dağlık Karabağ savaşını kaybeden bir devlet adamının girdiği ilk seçimde tekrar seçilmesi nadir görülmesine rağmen Paşinyan, tekrar savaş ortamına dönülmemesi ihtimaline oy veren Ermeni halkının oylarıyla iktidarını korumuş ve güven tazelemiştir (m5dergi, 2021). Ortaya çıkan durum aynı zamanda Paşinyan'ın pragmatik ve rasyonel politikaya yönelmesine de yol açmıştır. Paşinyan, yeniden seçildikten sonra 2021 sonlarında yaptığı bir konuşmada normalleşme ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır (Tuna, s.22):

“Gelişmek için bilimin yolunu tutmayan ve ekonomik özgürlüğü olmayan ülkeler artık içinde bulunduğumuz yüzyılda yaşayamazlar, diğer devletlerle rekabet edemez ve gelişemezler. O nedenle dış Dünya ile sağlanan istikrar ve bölgesel kalıcı barış tüm halklar için bir mecburiyet hâline gelmiştir.”

Paşinyan'ın ifadelerine iktidar ve ekonomik özgürlük açısından bakıldığında ekonomik özgürlüğün önemi vurgulanmaktadır. Bu, iktidar ilişkileri açısından, ekonomik özgürlüğün bireylerin yaşamında etkili bir güç olduğunu ve ülkenin kalkınması için gereklilik olduğunu gösterir. Paşinyan, ekonomik özgürlüğün sağlanmasıyla ilgili politikaların ülkenin refahını artıracağını savunmaktadır.

Paşinyan'ın yukarıda ifade ettiği barışa ve Ermenistan'ın geleceğine yönelik sözleri Ermenistan Parlamentosu'nda tartışmalara yol açmış, Hayastan İttifakı lideri Koçaryan ile Meclis Başkan Yardımcısı ve Taşnak liderlerinden İşhan Sağatelyan bu durumu, “*Ermenistan Türkleştirilemez*”, diyerek tepkiyle karşılamışlar ve direniş çağrısı yapmışlardır (Tuna).

Paşinyan'ın belirttiği “barışçıl ilişkiler” ifadesini sonraki yıllarda uygulamaya koyduğunu görüyoruz. 2022 yılında Katar'ı ziyaret ettiğinde El-Cezire kanalına bir röportaj vererek Türkiye ile normalleşme konusunda şunları söylemiştir (Agos, 2022):

“Ermenistan ve Türkiye'nin özel temsilcileri vasıtasıyla bir diyalog başlattık. Diyalogun kendisi zaten çok olumlu, somut sonuçlar elde edeceğimizi umuyoruz. Karşılıklı diyalog başladıktan sonra Ermenistan ile Türkiye arasında direkt uçuşlar da başlamış durumdadır. Diplomatik ilişkiler tam olarak kurulduktan sonra Ermenistan ile Türkiye arasında 30 yıldır kapalı olan sınırın açılacağını umuyorum.”

Görüldüğü gibi Paşinyan, uluslararası ilişkilerde birincil önceliği Türkiye ile olan ilişkilere vermiş, Türkiye ile var olan sorunların çözümü konusunda kendisinden önceki Ermeni liderlerden daha olumlu bir tavır sergilemiştir. Mevcut sürecin her iki ülke açısından olumlu değerlendirilmesi yine iki ülke halklarının ve uluslararası toplumun lehine olacaktır.

3.2.3. Türkiye-Ermenistan Arasında Normalleşme Adımları

Gerek Türkiye ve gerekse Azerbaycan açısından Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali normal ilişkiler kurulması konusunda önemli bir sorun olarak durmuştur. Buna rağmen Dağlık Karabağ problemi sürerken de ilişkilerin normalleştirilmesi çabaları devam etmiş, Türk ve Ermeni devlet adamlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşları da bu duruma destek vererek bazı projeler hazırlamışlardır. Normalleşmenin önündeki engelleri aşma konusundaki bu projelerin ilki “Birbirimizle

konusmak: Türkiye ve Ermenistan’da Kişisel Bellek Anlatıları Projesi” (core.ac.uk) olmuştur. Türkiye’deki Toplum Gönüllüleri Vakfı, İnsan Hakları Vakfı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı gibi sivil toplum kuruluşları projeye destek olmuşlardır. 2000’li yıllar sonrası AKP Hükümeti de üniversitelerde Ermenice dili bölümlerinin açılması ve Ermenice yayın ile sürece katkıda bulunmuştur. Ayrıca Ermenilere ait bazı vakıf mallarının iadesi, Akdamar Kilisesinin uzun zaman sonra açılması ve burada yapılan ayin, aynı şekilde Diyarbakır’daki Surp Giragos ve Vortvos Vorodman Kiliselerinin açılması da o dönem ilişkilerin iyileştirilmesi ve normalleşmeye giden yolda umutları arttırmıştır (Bozkuş, 2013).

2020’de Dağlık Karabağ’ın tekrar Azerbaycan topraklarına katılması ve savaşın sonuçları gerek Ermenistan halkı, gerekse Ermenistan Başbakanı Paşinyan ve Ermeni siyaset adamları nezdinde Türkiye ile olan ilişkilerde artık yeni politikalar oluşturma ve mazinin etkisinden uzaklaşma, iş birliği, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi zamanının geldiğinin habercisi olmuştur. Buna dair söylemler sık sık Ermeni ve Türk elitler tarafından dile getirilirken, buna zaman zaman her iki ülkeden diğer siyaset adamları ve parti liderleri de katılmıştır. Ermenistan Pan-Ermeni Ulusal Hareketi Partisi’nden eski Milletvekili Stepan Grigoryan, Türkiye’nin Ermenistan için sürdürülebilir ve güvenilir ortak olma potansiyeli olduğunu ifade ederek Türkiye’nin Ermenistan ile sağlıklı ilişki kurabileceğini aynı şeyin Ermenistan için de geçerli olduğunu söylemiştir. Ermenistan’ın Türkiye ve Azerbaycan ile Rusya üzerinden değil doğrudan ilişki kurması gerektiğini belirten Grigoryan, konuşmasını şöyle sürdürmüştür (Haber 7, 2021);

“Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Nahçıvan ve Orta Asya’ya ulaşım ve bağlantı yollarının olmasını istiyor. Böylece ortak tarih, kültür ve dillerin olduğu bölge ülkeleriyle yakınlaşmak istiyor. Bu çok mantıklı ve anlaşılabilir. Bu Ermenistan’ın da çıkarlarına uygun bir durumdur.”

Benzer düşünceler 30 Kasım 2021’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da dile getirilmiştir. Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın da katıldığı bir toplantıda şunları söylemiştir (Haber 7):

“Bu toplantının bir sonucu olarak şu anda Aras Nehri boyunca demir yolu, kara yolu yapımı konusunda adımlar atılmıştır. Ermenistan topraklarından

geçerek Azerbaycan'ın Iğdır ile buluşmasını sağlayacak bir otoban vasıtasıyla başarılı bir adım atılmış olacaktır. Kara yolu ve demir yolu bağlantısı ile bölge insanlarımız için önemli bir mesafe alınmış olacaktır. Daha önce gündeme getirdiğimiz; Rusya, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, İran ve kabulü halinde Gürcistan'la 6'lı platformun devreye girmesi, bölge barışını çok olumlu bir şekilde etkileyecektir.”

Ankara-Erivan ilişkilerinde normalleşme sürecine ilişkin görüşmeler yapmak üzere hem Türk tarafı hem de Ermeni tarafı temsilci atamış, Ermenistan özel temsilcisi ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Rubinyan, Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması konusunda, *“Bizim arzumuz, bir an önce kapsamlı, somut müzakerelere başlanmasıdır. Öncelikle sınırların açılması, sonrasında da gerçek sorunların çözülmesi ile ilgileniyoruz. Ermenistan, Türkiye ile bu konuda ilişkilerin ön koşulsuz olarak kurulmasını destekliyor”*, demiştir (Sputniknews, 2022).

İki ülke arasında ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda ilk hamlenin karşılıklı uçak seferlerinin başlatılması hususunda yapıldığını görüyoruz. Türkiye Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Türkiye-Ermenistan arasında karşılıklı olarak uçak seferlerinin başlatılmasına karar verildiğini belirterek, 2 Şubat 2022'den itibaren Sabiha Gökçen-Erivan hattında ve Erivan-İstanbul Yeni Havalimanı arasında haftada 3'er uçuş gerçekleştirileceği ifadesine yer verilmiştir. (bloomberght, 2022). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da benzer konuda (Hürriyet, 2022);

“Amacımız tam normalleşme. Ermeniler de bundan dolayı çok memnun. Karşılıklı uçak seferlerinin başlatılması ile başlayan normalleşme adımları Türkiye'deki Ermeni cemaatini de sevindirdi”, dedi.

Görüldüğü gibi, Dağlık Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki suların durulması Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkileri de olumlu yönde etkilemiş ve yıllarca durağanlaşan ilişkilerin yeniden canlandırılması, normalleşmesi gündeme gelmiştir. Bunda da tabi ki hem Rusya'nın olumlu katkısının hem de uluslararası toplumun ve Ermeni diasporasının etkisinin ve müdahilliğinin azalmasının etkisi olmuştur.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Vahan Hunanyan BBC Türkçe'ye verdiği bir demeçte normalleşme adımları ile ilgili olarak (BBC, 2022);

“Normalleşme süreci olumlu olarak sürmekle beraber henüz Türkiye-Ermenistan arasında somut bir ilerleme sağlandığını söyleyemeyiz. Sürecin olumlu olarak gidip gitmeyeceğini Türkiye’nin iradesi belirleyecektir. Zira Ermenistan hemen şimdi, gecikmeksizin, ön şartsız bir biçimde normalleşmek için hazır”, diyerek Ermenistan’ın normalleşme konusunda oldukça istekli olduğunu belirtmiştir.

Hunanyan, normalleşme sürecinin yaşadığı zorluklar konusunda da şunları söylemiştir (BBC, 2022):

“İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için mutlaka bir yol bulunacağını biliyorum. Biz bu konuda irademizi gösterdik ve bunun aynısını Türkiye’den bekliyoruz. Dünyadaki değişime ayak uydurarak hızla ilerleyebiliriz. İlk aşama olarak diplomatik pasaport sahipleri için kara sınırının açılmasını önerdik ancak Türkiye tarafı buna henüz tereddütle bakıyor. Sonraki adım olarakta kara sınırı sınır bölgesinde yaşayan insanlar için açılabilir. Bundan sonra da diğer küçük ama sağlam ve somut adımlar atılabilir. Yakın bir gelecekte bu konuda olumlu sonuçlar elde edeceğimizi düşünüyoruz.”

Burada şunu ifade edebiliriz ki, her iki toplum ve ülke artık aradaki sorunların çözülmesi ve normal ilişkilerin başlamasını istiyor. Daha önce Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin tek başına bağımsız olmadığını, bunu Ermenistan-Azerbaycan, Rusya-Ermenistan ilişkilerinin de etkilediğini söylemiştik. Ermenistan-Azerbaycan arasında henüz çözülemeyen sorunlar Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişiminin önünde bir engel olarak durmaktadır. Zengezur Koridoru meselesinin henüz halledilememesi ilişkilerde duraksamaya, tereddüde sebebiyet vermektedir.

Harita 4: Zengezur Koridoru

Kaynak: (Yandex)

Zengezur, 1920 öncesi Azerbaycan'a bağlı iken daha sonra Sovyetler Birliği tarafından Ermenistan'a bağlandı, bugün de Ermenistan'ın sınırları dahilinde bulunmaktadır. Zengezur Koridorunun Ermenistan'a verilmesi Azerbaycan'ın Nahçıvan' la kara bağlantısını kaybetmesine yol açmıştır. Bugün de aslında yapılmak istenen düzeltme tam olarak budur. Dolayısıyla kazanan taraf olarak Dağlık Karabağ Savaşı sonrası imzalanan ateşkesin 9. maddesinde bu koridor ve diğer ulaşım yollarıyla ilgili aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir (trtavaz, 2023).

“Bölgenin ekonomik ve ulaşım bağlantılarında var olan engeller kaldırılacaktır. Ermenistan, vatandaşlarının, araçların ve yük araçlarının iki yönde hareketini organize etmek amacıyla Azerbaycan'ın batısındaki bölgeler ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım bağlantısı sağlanacaktır. Ulaşım, iletişimin kontrolü, Rusya Sınır Güvenlik Servisi kurumları tarafından da sağlanacak olup tarafların anlaşmaya varması durumunda, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'ın batı bölgeleri arasında ulaşım ağları inşa edilecektir.”

Azerbaycan, Zengezur Koridoru'nun kara ve demir yolu ulaşımı ile hizmete girmesi için kendi topraklarında hızla başlattığı projeleri yoğun bir şekilde sürdürmekte olup koridor konusunda nihai adımların atılmasını beklemektedir. Zengezur koridorunun açılması gerek Azerbaycan-Türkiye ve gerekse Türkiye-Türki

devletlerarasındaki bağlantı ve ilişkiyi kolaylaştırması açısından çok önemlidir. Hazar Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Telman Nüsretoğlu, bu önemi şu şekilde ifade eder (Türkiye Gazetesi, 2022 Eylül 14) :

“Nahçıvan ile Azerbaycan bağlantısının kurulması, Türkiye ile Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetleri arasında kara ve demir yolu bağlantılarının tekrar sağlanması için Zengezur koridorunun açılması çok önemlidir. Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması, tüm bölge ülkeleri için, iş birliği ve ticaretin canlandırılması açısından koridor oldukça büyük öneme haizdir. Bu konuda Rusya, Türkiye ve Azerbaycan'ın çıkarları da örtüşmektedir. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan normalleşme sonrası dış dünyaya açılarak, şimdiye dek mahrum kaldığı refahtan pay almasını sağlayabilir.”

Azerbaycan ile ilişkiler düzeltilmeden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmeyeceğinin farkında olan Ermenistan yönetimi bu yönde olumlu mesajlar vermeye devam etmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan kısa sürede bir barış anlaşması imzalamalı, diyen Paşinyan, *“Uluslararası toplumun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü kesin olarak tanıdığını, bizden bunu tanımamızı ve Karabağ'dan ayrılan Azerbaycanlıların da onun geleceğini belirlemede tam olarak yer almalarını beklediğini halkımıza söylemediğim için suçluluk hissediyorum”*, dedi. (Cumhuriyet, 2022 Nisan 13). Nikol Paşinyan yaklaşık bir yıl sonra, *“Bakü yönetiminin Karabağ'daki Ermeni nüfusun güvenliği konusunda garantiler vermesi halinde Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan toprağı olarak tanımaya hazırız”*, dedi (Artı Gerçek, 2023 Mayıs 22).

Ermenistan Bölgesel Çalışmalar Merkezi Direktörü Richard Giragosian da Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve normalleşmeyle ilgili olarak şunu söylemiştir (Milliyet, 2021, Aralık 11):

“ Henüz sınırlar açılmadı, ancak zihinler yeniden açıldı.”

Ermenistan Parlamentosu Başkanı Simonyan da bu iyi niyetli söylemlere katılarak, *“ Ermenistan, egemenliğe, toprak bütünlüğüne ve ulusal mevzuata tamamen saygı gösterilmesini öngören ilkeler temelinde bölgesel ulaşım yollarını erişime açmaya hazırdır. Erivan'ın komşularından toprak talebi olmadığı gibi komşularımızın da bu ilkeleri esas almasını bekleriz”*, demiştir. Simonyan ayrıca, bölgesel ekonomik

iş birliğinin, barış ve istikrarın pekişmesine katkı da bulunacağından emin olduğunu belirtti (Sputnik News, 2023 Nisan 05).

Öte yandan farklı bir görüş öne süren Keisuke Wakizaka, Azerbaycan tarafından gündemde tutulan Zengezur Koridoru mevzusunun Türkiye-Ermenistan arasındaki normalleşmenin yavaşlamasında önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yakın tarihte yaptığı bir görüşmede, Zangezur Koridoru'nun açılmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu sorun çözülmeden Ermenistan ile ilişkilerinin iyileşmeyeceğini vurgulamış ve bu koridor açılmadan Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını kabul etmeyeceğini tekrarlamıştır. Wakizaka, Aliyev'in bu tavrının Kafkasya'daki Türkiye'nin çıkarlarının lehine olduğu gibi gözükse de aslında Rusya ve İran'ın çıkarlarıyla uyuştuğunu ifade etmektedir (Wakizaka, 2023. Temmuz 12).

Ulusal çıkar veya uluslararası çıkar kavramı Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan üçgenindeki ilişkilerde de gündeme gelmekte Ermenistan-Azerbaycan barış süreci ve iyileşmekte olan Türkiye-Ermenistan ilişkileri bazı ülkeleri rahatsız etmektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki mevcut ilişkilerin iyileştirilmesi çabaları Ermenistan-Azerbaycan sınırında zaman zaman çıkan çatışmalar sebebiyle bölünmek ve tekrar eski duruma dönmek istenmektedir. Bunda da gerek Fransa'nın ve gerekse Amerika Birleşik Devletleri'nin rolü büyüktür. Her iki devletin de Türkiye'nin Akdeniz'de, Afrika'da ve Suriye'de yaptıklarından ve Rusya ile iş birliğinden rahatsız oldukları bilinmektedir. Dostça olmayan bu durumu Amerikan Temsiler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Erivan ziyaretinde görüyoruz.

Nancy Pelosi, burada yaptığı konuşmada Azerbaycan ve Ermenistan orduları arasında zaman zaman çıkan çatışmalardan sadece Azerbaycan'ı değil Türkiye'yi de sorumlu tutarak Ermenistan Hükümetinin ulusal savunma konusundaki ihtiyaçlarının neler olduğunu dinlediğini ifade etmiştir. Azerbaycan yönetimi ise Pelosi'nin Ermeni yanlısı bir siyasetçi olarak bilindiğini ve tutum sergilediğini, çatışmaların Ermenistan'ın provakasyonuyla çıktığını ifade etmişlerdir (Euronews, 2022).

Güney Kafkasya'da suların durulmasını istemeyen bir diğer dış faktör de İran ve davranışlarıdır. İran, Dağlık Karabağ Savaşı'nda açık bir şekilde Ermenistan'ı desteklemiş, ayrıca istihbarat ve lojistik destek sağlayarak Ermenistan ordusunu Azerbaycan'a karşı güçlendirmeye çalışmıştır (Yeni Şafak, 2021).

Karabağ Savaşı'nın kaybedilmesi sonrası artık Türkiye ile iyi ilişkiler isteyen ve “Toprak karşılığı barışa razıyım” diyen Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan gerek kendi ülke vatandaşları, gerekse diaspora Ermenileri tarafından baskıya maruz kalmıştır (Yeni Şafak, 2021). Buna rağmen bu karşıt seslere meydan okuyan Ermeni lider, Başkent Erivan'da meclis binası önünde toplanan göstericiler ve muhalefete seslenerek şunları söylemiştir (Yeni Şafak, 2022 Eylül 16) :

“Bir belge imzalamaya hazırlanıyoruz. Bundan dolayı da memnunuz. Bu imzayı attıktan sonra bizi eleştirebilirsiniz, azarlayabilirsiniz, hatta bizi iktidardan düşürebilirsiniz. Ama bu anlaşmanın sonucunda artık Ermenistan Cumhuriyeti'nde barış ve güvenlik hakim olacak. Başıma ne geleceği umurumda değil. Ben Ermenistan Cumhuriyeti'ni önemsiyorum”

Paşinyan'ın bu sözleriyle barış için her türlü riski göze almaya ve imza atmaya hazır olduğunu görüyoruz. Ermeni liderin söyleminin barışçıl bir çözüm ve güvenlik odaklı olduğu görülmektedir. İlişkilerin iyileştirilmesi, barış ve güvenliği vurgulayarak baskılara meydan okuma Paşinyan'ın çözüm odaklı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Normalleşme konusunda son adımların daha çok Ermenistan tarafından geldiğini ve bu konuda çok istekli olduklarını görüyoruz:

- Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, 2023 Kasım ayı içerisinde TASS ajansına verdiği bir demeçte Azerbaycan ile bir barış anlaşması imzalamak için temel ilkelerde anlaştıklarını fakat “hâlâ tamamen farklı diplomatik dillerden konuştuklarını” açıkladı. Paşinyan, Azeri yetkililerle yapılan görüşmede esir takasının gerçekleştirilmesi teklifini de ilettiğini söylemiştir (BBC, 2023 Kasım 18).
- Paşinyan bir başka ifadesinde ise, Ermenistan'ın Türkiye ile aktif bir diyalog içerisinde olduğunu, “Diplomatik ilişkilerin kurulması konusunda şu ana kadar bir başarı elde edilemese de daha önce böyle bir aktif diyalog yoktu. Ancak Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesi, Ermenistan açısından en önemli faktördür” demiştir. Ermenistan-Türkiye sınırının üçüncü ülke vatandaşlarına ve diplomatik pasaport sahiplerine açılacağını belirten Paşinyan, Güney Kafkasya'yı dünyaya müjde veren bir bölge haline getirmeyi umduklarını

ve bu konuda ülke olarak üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirmeye hazırız" demiştir (Akşam Gazetesi, Kasım. 19).

- Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, 18 Kasım 2023 tarihinde Zengezur Koridoru hakkında bir video yayınlarak Türkiye ve Azerbaycan ile tüm transit ticaret yollarının güvenli bir şekilde açılmasını önerdi. Paşinyan, Zengezur'dan geçen yolu "Barış Kavşağı Projesi" adıyla duyurarak video içeriğinde Ermenistan'ın bir dönem işgal ettiği Karabağ üzerindeki iddiasından tamamen vazgeçtiğini bir kez daha vurgulamıştır (Kırım Haber Ajansı, 2023. Kasım 19)
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Danışmanı Hacıyev, Paşinyan'ın bu süreçteki açıklamalarını şu şekilde değerlendirmiştir (Gerçek Gündem, 2023. Kasım 22):

"Eğer Ermenistan iyi niyet gösterirse biz barış anlaşması imzalanmaması için herhangi bir sıkıntı görmüyoruz. Ermenistan artık Karabağ üzerindeki egemenliğini kaybetmiştir. Ermenistan'ın hukuksuz şekilde işgali sona erdirildikten sonra barış anlaşması imzalanması sürecinde biz bir mani görmüyoruz. Ama bunun olabilmesi için Ermenistan tarafı şunu anlamalıdır ki; bu barışın kökleri, barışın tohumları Brüksel, Paris, Washington'da değil, bu bölge içerisine bakmalı, odaklanmalı."

- Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ani Badalyan, bir açıklama yaparak Ermenistan ile Azerbaycan arasında, sınır belirleme komisyonunun sınır bölgesinde toplanması konusunda ön anlaşmaya vardığını, ön anlaşma uyarınca, 30 Kasım'da, Azerbaycan ile Ermenistan Arasındaki Devlet Sınırlarının Belirlenmesi ve Sınır Güvenliği Komisyonunun toplanacağını, söylemiştir (TRT Haber, 2023. Kasım 23).

Türk ve Ermeni yönetimlerinin bu samimi normalleşme hedefinin bir an önce gerçekleşmesi elbette temennimizdir. Ancak bunun hemen olacağını düşünmek biraz iyimserliktir. Bu belki de uzun ve zahmetli bir süreç olacaktır. Bu noktada, özellikle diplomatik görüşmelerde zamanın iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Ermenistan'da bir hükümet değişikliği sürecin uzamasına veya sona ermesine sebep olabilir. Karabağ'ın Azerbaycan lehine kaybedilmesi bir süre Ermenistan'da çeşitli toplumsal tepkilere sebep olmuşsa da bugün için Ermeni toplumunun, halkının bu konuda çok fazla ısrarcı olmadığı görülmektedir. Diğer yandan Paşinyan Hükümeti de siyasi

olarak Türkiye'ye taviz verme konusunda eleştirilmekle beraber onlar üzerindeki yükün de biraz hafıflediğini söyleyebiliriz (Gözkaman, 2022).

Normalleşme süreci, Ermenistan yönetiminin maziye dair tabularını bir kenara bırakarak "ön koşulsuz" görüşme sürecini kabul etmesi sayesinde başlamıştı. İletişimi başlatan her iki hükümetin de halen varlığını koruması normalleşme adımları, normalleşmenin sağlanması konusunda umutları korumaktadır. Kesintiye uğramayan süreç halen devam etmekte olup, korunması, ilerletilmesi ve sonuçlandırılması gerek bölgesel ve gerekse uluslararası barışın sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir.

SONUÇ

Türk Dış Politikası açısından Türkiye-Ermenistan ilişkileri, tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir izlemesi ve dönemsel dalgalanmalar yaşaması açısından önemli bir yere sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber ortaya çıkan iki kutuplu Dünya ve soğuk savaş süreci 1989'da Sovyetler birliğinin dağılmasına dek sürmüştür ve bu süreçte Türkiye-Ermenistan ilişkileri hareketsiz bir dönem yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Ermenistan Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlet olarak karşımıza çıkan Ermenistan, Türkiye ile olan ilişkilerinde istikrarlı ve dostane bir yapıya kavuşamamıştır. Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunlar da Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, birbirinden uzaklaştırmış ve her iki ülke birbirinin “öteki” si olmuştur. Her iki ülke arasında ortaya çıkan bu durumu İnşacılık Teorisinin temel öğeleri olan kimlik, ben ve öteki üzerinden okumak ilgi çekici hale gelmiştir.

Uluslararası ilişkiler barışın her ulus arasında eşit olarak dağıtılmadığı, aksine anarşi ve uluslararası rekabetin var olduğu bir alandır. İlk başlangıcı Bizans'a kadar uzanan Türk ve Ermeni ilişkileri değişik süreçlerden geçerek bugün Türkiye-Ermenistan ilişkileri olarak seyrini sürdürmektedir. 19. Yüzyıl sonlarına dek Osmanlı vatandaşı olarak yaşamlarını sürdüren Ermeniler, gerek Islahat Fermanı ve gerek se Tanzimat Fermanı sonrası bazı özel haklara kavuşmuşlar, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1789 Fransız İhtilali ise onlara ulus olma bilincini taşımıştır. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise Ermenilere Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma, düşüncelerini uygulamaya koyma alanı açmıştır. 1918'de kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ilan edilen Ermenistan Cumhuriyeti'ni aralarında geçen olumsuz süreçlere rağmen ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

Türkiye-Ermenistan arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesindeki en büyük engel maziden kaynaklanan sorunlar olmuştur. Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu problem durumunu ağırlaştırırken savaşın sonu ve oluşan yeni barışçıl ortam ise Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından olumlu bir atmosfer yaratmıştır. 2022 yılındaki Antalya Diplomasi Forum'nda Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının görüşmesi siyasi ve ekonomik açıdan somut adımların atılması yönünde bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

İnşacılık Teorisi, bir başka ifadeyle Sosyal İnşacılık Teorisi soğuk savaş sonrası gündeme gelen, günümüzdeki uluslararası siyaset konu ve kavramlarını Realizme veya Liberalizme göre daha iyi açıklayabilen bir teoridir. Teori, aynı zamanda kimlik, kültür, dil, söylem gibi kavramları da uluslararası ilişkiler alanına taşımıştır. Bireyler bir aktör olduğu gibi devletler de uluslararası ilişkilerin en önemli ögesi ve aktörüdür. İnşacılık aynı zamanda, devletlerin oluşturdukları kimliklerin uluslararası sistemde ve dış politika davranışlarında, iletişim şekillerinde nasıl ve ne ölçüde etkili olabileceğini açıklamaya çalışır.

İnşacı Teori, devletlerin kimliklerinin ve ulusal çıkarlarının nasıl inşa edildiğini, inşa sürecine ulusların yaşadığı hangi olayların eşlik ettiğini incelemektedir. İnşacı Teoride yapı-fail veya eden bir başka ifadeyle ise aktör ikilisinden herhangi birisi öncül olmayıp “kimlik” kavramı inşacı yaklaşımın merkezinde yer almaktadır.

Ulusal kimlik ve ulusal çıkar kavramları inşacı yaklaşımın ilgi alanında olup ulusal çıkar ulusal kimlikten fazlasıyla etkilenen değişken verilerdir. Bireysel kimlikler çevresel faktörler, yaşanılan topraklar ve yaşanılan olaylardan etkilenirken, ulusal kimlikler de hem ülke içi hem de uluslararası etkenler vasıtasıyla şekillenmekte ve değişmekte olup verili yani sabit olmayıp dönüşebilir. O nedenle, tez sürecinde gerek Türkiye’nin ve gerekse Ermenistan’ın ulusal kimlik oluşum süreçleri, sistemdeki davranışları, dış politika kararları incelenmiş olup kimlik kavramı ve uyguladıkları dış politikaya olan etkisine odaklanılmıştır. İnşacılara göre devletlerin birbirleriyle kurdukları bağ ve bunun sonucunda ortaya çıkan etkileşim, kimliklerin ve çıkarların alacağı şekil konusunda önemli bir role sahiptir. Uluslararası sistem iletişim süreçlerinde doğmakta ve tekrar tekrar yaratılmakta, bu bağlantıda rol oynayan ülkeler de aynı zamanda değişmektedir. İnşacı Teoriye göre devletler birbiriyle ilişkide bulunurken kimlikleri dönüşüme uğrayabilir, yeni bir şekil alabilir, bu kimlikler kararlarını, çıkarlarını etkileyebilir, güvenlik kavramı da bu sürece dahil olur.

Kimlik, bizim kim olduğumuzla, neler yaşadığımızla ve buraya nasıl geldiğimizle ilgili çok önemli kavramdır. Ermeniler 1915 olaylarını mevcut kimliklerinin en önemli parçası olarak görürken, günümüzde yaşadıkları ekonomik, siyasi veya toplumsal tüm sorunlarından da yine Türkleri, Türkiye’yi sorumlu tutmaktadırlar. Türkler açınsındansa Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve verdikleri Kurtuluş Savaşı sonucu Mustafa Kemal Atatürk’le beraber inşa ettikleri yeni Türkiye,

Türkiye Cumhuriyeti Türk kimliğinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bireylerde oluşan kimlik olgusu aynı zamanda devletler açısından da oluşturulmakta, algılanmakta ve dış politika yapımında etkin rol oynamaktadır. Ermeniler ve Ermeni yönetimleri tarafından oluşturulan, 1915 olayları çerçevesinde inşa edilen kimlikler Türkleri ve Türkiye'yi dışlayıcı nitelikte olup iki ülke arasındaki ilişkileri engeller nitelikte olmuştur. Soğuk savaşın bitimine dek etkisiz seyreden Türkiye-Ermenistan ilişkileri bu tarihten itibaren Türk hükümetlerinin aldığı kararlarla canlanma emareleri göstermeye başlamıştır. Gözden çıkarılan ilişkiler yerine ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi, ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi ancak mevcut ulus kimliklerinin gözden geçirilmesi ve yeniden inşa edilebilmesiyle mümkün olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti devleti inşa sürecinde batılı bir devlet olma hedefine doğru yürürken, bunun karşılığı olarak da 2. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı bir durum itibarıyla kendisine bir öteki tesis etmiştir: Sovyetler Birliği. Bu da Türkiye'nin yönünü Batıya, Nato'ya ve Avrupa Birliği'ne dönmesinden kaynaklanmıştır. Soğuk Savaş süreci boyunca süren bu durum uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmelerle de öteki hususunda değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Yunanistan, İsrail, Suriye ve Ermenistan dönemsel olarak Türkiye'nin ötekileştirdiği ülkeler olmuş, kendisi de bu ülkeler tarafından ötekileştirilmiştir. Soğuk savaşın sonu Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bu defa Türkiye ve yeniden bağımsız bir devlet olarak karşımıza çıkan Ermenistan birbirlerine “öteki” olarak bakmaya başlamışlardır.

Sovyetler Birliğinin dağılması, pek çok ülkenin bağımsızlığa kavuşması, iki kutuplu dünyanın sona ermesi üzerine Türkiye gerek dış politika yapım sürecine ve gerekse çevre ülkelerle ilişkilerine bir başka pencereden bakma gereği duymuştur. Komşu ülkelerle sıfır sorun politikası ve sorun yaşadığımız veya mevcut sorunların giderilemediği ülkelerle ilişkilerin düzeltilmesi soğuk savaş sonrası ortaya çıkan politikalardır. Sürüncemede kalan konuların, sorunların giderilmesi elbette ki ülkesel bazda ulusal çıkarlara uygunluk içermektedir. 2000'li yıllar sonrası gündeme gelen Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesi bu anlamda gündeme gelmiştir.

Türkiye tarafından gündeme taşınan bir durum olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesi, iyileştirilmesi, normalleşmesi süreci öncesi Ermenistan'ın kimlik endeksli politikaları bu normalleşmeyi engelleyen, öteleyen bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Bunu İnşacı Teoriye bağlı olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

- Wendt'in belirttiği gibi yapı-fail yani aktör ilişkisinde ortaya çıkan karşılıklı etkileşim ve buna dayalı olarak yeni süreçlerin ortaya çıkması, bu sürecin aktörlerin davranışlarını etkilemesi ve yeni ortak kimlikler inşa edilebileceği öngörüsünden hareketle şunu ifade edebiliriz: Henüz ulus devletlerin gündemde olmadığı dönemde devletin sadık vatandaşları olan Ermeniler Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuş, daha sonra ise yaygınlaşan ulus devlet modeli onları yeni bir devlet kurma, devlet olma düşüncesine iterek iki toplum arasındaki bu bağı önce zayıflatmış, sonra ise ortadan kaldırmıştır. Bu süreç önce Ermeniler açısından, daha sonra ise Türkler açısından düşman algısının inşa edildiği bir sürece dönüşmüştür. Burada aynı zamanda, o dönemin etken güçleri olan Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin Ermeni toplumunu kışkırtmalarının da yapı-edem ilişkisi veya yapının-edene etkisi olarak ifade edilebilir.

- Soğuk savaşın iki kutuplu Dünya algısı odaklı olduğu bir dönemde Sovyetler Birliği içindeki bir Ermenistan ile NATO içindeki Türkiye arasında barışçıl ilişkileri bırakın, sıradan bir ilişki kurmak bile zordu. Buna aynı zamanda Türk Kurtuluş Savaşı esnasındaki Türklere göre Ermenilerin Türk devletine karşı ihanetlerini, Ermenilere göre ise Ermeni soykırımını dahil edebiliriz. Tüm bunlara karşın eski yaşanmışlıkları bir kenara bırakarak gerek Ermenistan ve gerekse Türkiye'nin lehine olabilecek bir Türkiye-Ermenistan ilişkisi kurulabileceğini, inşa edilebileceğini belirtmemiz gerekiyor.

-İnşacı Teoriye göre analiz biriminin devlet olmasına rağmen devlet dışı faktörler-aktörler (diyaspora ve Ermenistan davranışlarını etkileyen diğer güçler-devletler) Ermenistan'ın rahat ve özgür politikalar oluşturmamasını engellemiştir. Türkiye gerek 1918'de ve gerek se 1991'de kurulan Ermenistan devletlerini ilk tanıyan ülke olarak iyi niyetini gösterirken ilişkilerin başlatılması ve geliştirilmesi açısından benzer karşılığı bulamamıştır. Burada esas sorun olarak Ermenistan'ın diasporaya ve onu etkileyen dış güçlere rağmen bir dış politika üretememesinin rolü büyük olmuştur.

-Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Ermenistan açısından kimliğin bir başka rolü olarak Ermenilerin kendi varlığını ve geleceğini 1915 olaylarına bağlamaları yine Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişmemesinde en önemli faktör olmuştur. Bu süreçte değerler ve algıların ön plana çıktığı, tüm aktivitelerin söylem ve algı üzerine olduğu ve kimlik

inşa faaliyetlerinde manevi unsurların maddi olanlardan her zaman daha önce geldiği görülmüştür.

-Ermenistan dış politikası bu şekliyle tarihi arka plana dayalı olarak şekillenmiş, başlangıçta Osmanlı Devleti'nden daha sonra da Türkiye'den toprak talebine dayalı siyasal politikalar oluşturulurken, bu isteklerin karşılanmaması neticesinde ise Türkler Ermeniler nezdinde kadim bir düşman olarak algılanmaya devam etmiştir.

Uluslar da tıpkı bireyler gibi yalnız yaşamamakta, uluslararası arenada olup bitenlerden etkilenmekte ve kendilerini etkileme çabalarına maruz kalmaktadırlar. Diğer yandan, Ermenistan'ın Türkiye'ye dönük dış politikası kimlik siyaseti üzerine yaslandığı için Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı uyguladığı politikalarda realist davranması mümkün olmamış, bu politikalarla da kendi ulusal çıkarlarına da ket vurmuştur. Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak, Ermenistan gibi dış ülkelerle bağlantısı kopuk, siyasi ve ekonomik açıdan zayıf bir ülke için kaçınılmaz görünürken Ermenistan hükümetleri, zaman zaman bu durumun farkına varmış ise de diasporanın ve onu şekillendiren Ermeni milliyetçi görüşlerinin ve barış bozucu güçlerin etkisiyle bu konuda etkin politika oluşturamamışlardır. Ancak son zamanlarda gelişen durumlar sonrası Ermenistan Türkiye'ye karşı kendisini dış etkenlerden ve tarihi bağlardan soyutlayamama ve kimlik unsuru baskın politikaları görünen durum itibariyle bırakarak mantıklı bir çizgi yakalamaya başlamıştır.

Bazen uzun yıllar çözilemeyen ve öyle de kalacağı düşünülen sorunlar meydana gelen bir olay, bir savaş sonrası tekrar rayına oturabilir, ilişkilerin düzelmesini sağlayabilir. Tıpkı 2020 yılındaki Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında olanlar gibi. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan lehine sonuçlanması ile iki ülke arasındaki barış rüzgarları Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilere de yansımış durumdadır. Bu barış ihtimali, barış sürecinin ortaya çıkmasında etken faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

- Türkiye'nin Rusya ile son zamanlarda geliştirdiği sıkı iş birliği. Günümüze dek Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyri Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilere de olumlu veya olumsuz bir şekilde yansımıştır. Bu konuda Ermenistan dış politikası Rusya'nın bakış açısına göre belirleniyor, yol alıyordu. Dağlık Karabağ'ın tekrar Azerbaycan yönetimine geçişinde Türkiye-Rusya arasındaki son dönem olumlu ilişkilerin büyük rolü olmuştur. Azerbaycan savunmasına Türkiye'nin ciddi katkısı ve uygun siyasal

ortam ve uluslararası zemin Azerbaycan açısından Dağlık Karabağ'ın tekrar kazanılmasıyla sonuçlanmıştır.

- Gerek Rusya'nın gerekse diğer Avrupa ülkelerinin ve Amerika'nın Dağlık Karabağ Savaşı esnasında ve sonrasında tarafsız kalmaları, Ermenistan'ın eskisi gibi destek bulamaması, korunup kollanmaması da önemli bir etken olmuştur.

Buradan anlaşılacağı üzere küresel ve bölgesel güçler daha önce Ermenistan'ın davranışlarına etkiye bulunup, yani yapının baskısı aktörün davranışlarını, etkilerken, şekil verirken bu etki ve desteklerden uzaklaşan Ermenistan Azerbaycan'la barış görüşmelerine başlamış ve Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi hususunda eski katı tutumundan vaz geçmiştir.

Türkiye ve Ermenistan'ın birbirinin ötekisi olma durumunu bırakıp birbirinin çözüm ortağı olmaları ve ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açmaları her iki ülkenin de lehine bir durum yaratacaktır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sonrası karşılaştığı günümüz gerçekleri ve yalnızlık Türkiye'ye karşı dile getirdiği kemikleşmiş soykırım meselesi, tazminat ve toprak taleplerini şu an görünürde olduğu haliyle gündemden kaldırmıştır. İlişkilerin gözden geçirilmesi, sürdürülmesi ve geliştirilmesi açısından iki ülke arasında ulusal çıkarlar söz konusu olup bölgesel fayda açısından da önemlidir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi bir bakıma Ermenistan'ın normalleşmesiyle gerçekleşecek olup bu da maziye dair düşünce ve algılardan vaz geçerek, dış etkilerden uzak gerçekçi dış politikalarla, özellikle Türkiye politikasıyla mümkün olacaktır. Bu da kendi rol kimliğini Türk düşmanlığı üzerine kurgulayan Ermenistan'ın mevcut kimliğini sorgulaması ve dış politikasını bu kimlik üzerine sürdürmekten vazgeçmesi ile mümkündür.

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin bugünkü seyrine ulaşması kolay olmamıştır. Bunun için aynı zamanda önce ulusal kimliklerin daha sonra da o ulus fertlerinin bundan etkilenecek kendi kimlik dönüşümlerini sağlamaları gerekiyordu. Soğuk savaşın sonu ve günümüz tarihi 30 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç sonunda Ermenistan hükümeti, Ermenistan dış işleri bakanı şu sonuca gelmiştir;

“Türkiye ile ön şartsız her şeyi konuşmaya hazırız.”

Aslında bu sonu veya başlangıcı hazırlayan Dağlık Karabağ savaşının Azerbaycan lehine sonuçlanması, Ermenilerin güvendiği tüm umutların sona ermesi Ermenistan'ı Türkiye ile barış görüşmelerine iten en önemli sebep olmuştur. Bunda

Rusya'nın Türkiye ile olan iyi ilişkilerinin de rolü yadsınamaz. Dağlık Karabağ savaşı sonrası varılan bu sonuç ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunda son gelişmeleri, gelinen noktayı ve aslında olması gerekeni Antalya Diplomasi Forumu'na da katılan Ermenistan Dış İşleri Bakanı Mirzoyan şu şekilde özetlemiştir: (Habertürk, 2022).

“Ermenistan halkı Türkiye'yle ilişkilerin normalleşmesini istiyor. Bizler de Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti olarak Türkiye ile ilişkilerin tamamen normalleştirilmesi ve bölgede barışçıl, sürdürülebilir bir dönemin açılmasına dair siyasi irademizi bir kez daha ortaya koyuyoruz. Bu yönde geçtiğimiz aylarda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında iki ülke arasında müzakerelerin başlatılmasına dönük açıklamalar olmuştu. Artık değişen dünyada her iki ülkenin de somut adımlar atmaktan çekinmemesi gerekir. Sınırların açılması ve yeniden başlayacak ekonomik ve ticari ilişkiler halklar arası ilişkilere ve bölgenin genel istikrarına olumlu bir etki yapacaktır.”

Tüm bunların, yaşananların sonunda şu soruyu kendi kendimize sorabiliriz?

“Daha önceleri nerelerdeydiniz?”

Günümüz siyaset adamlarının, siyasal elitlerin davranışlarının ve söylemlerinin de bu barışçıl ortamının oluşmasında, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmeye doğru gitmesindeki rolü büyük olmuştur. Türk devlet adamları Ermenistan ile 1991'den itibaren olumlu adımlar atmak ve ilişkileri iyileştirmek isterken Ermeni liderler bu konuda zaman zaman olumlu bakmalarına rağmen gerekli çabayı gösterememişler, diğer devletlerin etkisi altında kalmışlardır. Bu düşünceden ayrılan “Ne Batı'cıyım, ne Rusya'cı. Sadece Ermenistan halkının iyiliğini, refahını düşünüyorum”, diyen tek lider Nikol Paşinyan olmuştur. Paşinyan için Ermenistan üzerinde “Gorbaçov etkisi” yarattı diyebiliriz.

İlişkilerin yeniden kurulması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi, Azerbaycan'la Ermenistan arasında kalan küçük pürüzler haricinde tamamlanmak üzeredir. İki ülke arasında kurulacak barış aynı zamanda Kafkasya'ya da farklı bir çehre kazandıracak, aynı zamanda bölge ülkeleri arasında da iletişimi ve ekonomik faaliyetleri artıracak, her ülke nezdinde ekonomik faydalar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1961 Anayasası. (1961. Temmuz 9). Erişim Adresi:

<https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>

1982 Anayasası. (1982.Ekim 18) Erişim Adresi

<https://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>

Ahmad, F. (2006) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akçura, Y. (1976) *Üç Tarz ı Siyaset*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akdoğan, B. (2006). *Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti) Anabilim Dalı (Doktora Tezi)*. Erişim Adresi:

Akgümüş, D. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9995>

Akpınar, A. ve Avetisyan, S. (2019). *Türkiye ve Ermenistan'da Tarih Eğitimi; Eleştiri ve Alternatifler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Aksoy, M. ve Çemrek M. (2010) Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı, Yenigün, C. ve Efeğil, E. (Der.) *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası. İçinde*. Ankara: Nobel Yayınları.

Aktar, A.(2015) *Türk Milliyetçiliği Gayri Müslümler Ekonomik Dönüşüm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktaş, H.E. Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri Ve İdeolojik Temelleri; Irak Örneği. Erişim Adresi:

https://www.researchgate.net/publication/337925654_Asker_Darbelerin_Sebepleri_Dinamikleri_ve_Ideolojik_Temelleri_Irak_Ornegi

Akyürek, S. (2012). Ermenistan'da Türkiye ve Türk Algısı. Bilgesam Rapor no:41, Ankara.

Ali Faik, D. SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/43925936?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

Erişim Adresi: <https://www.ankasam.org/ermenistan-cikmazi-ulkenin-ulusal-kimligi>
Amenbek, D. Ermenistan Çıkma: Ülkenin Ulusal Kimliği.

Anık, M. Bir Kimlik Siyaseti Olarak Çok kimliklilik ve Paradoksları. Erişim Adresi: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/sayi55_pdf/4sosyoloji_psikoloji_felsefe/anik_mehmet.pdf.

Arı, T. (Der.) *Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler*, Bursa: Dora Yayınları.

Arı, T. (Der.), (2014) *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, Bursa: Dora Yayınları.

Arı, T. Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/330169099_Uluslararası_İlişkilerde_Büyük_Tartışmalar_ve_Post-Modern_Teoriler.

Arkan, Z. Constructivism(s) and the Case of EU Identity. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147460>.

Aşçı Özer, S. (2015). *Cumhuriyet Sonrası Türk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Ötekileştirme Tartışması, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Ateş, D. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi. Erişim Adresi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>

Attar, A. (2007). Ermeni Kimliğinin Anatomisi. *Akademik İncelemeler* Cilt:2 Sayı:1

Ayata, A., Yücel G. *Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı*, Nobel Yayınları.

AYDIN, S. (2019). *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Rasyonel Tercih Yaklaşımı: Kuram, Yöntem, Uygulama, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Doktora Tezi). Erişim Adresi: <https://acikerisim.uludag.edu.tr/handle/11452/968>

Baklacioğlu, N. Ö. *Türk Dış Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Baykal, Z. Türkiye’de Ermeni Kimliğinin İnşası: Bir Alan Çalışmasından Notlar. *Ayrıntı Dergi*, Erişim Adresi: <https://ayrintidergi.com.tr/turkiyede-ermeni-kimliginin-insasi-bir-alan-calismasindan-notlar>.

Berat Paşa, Ş. (2021). *Yeni Türkiye’de Ulusal Kimlik İnşası*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Erişim Adresi: <https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/7664/0180215.pdf?sequence=1>

Bilgin, M.S. (2014). *Ermenistan Ve Diasporanın Türkiye’ye Yönelik Siyasi Ve Diplomatik Faaliyetleri*. 12-14 Mayıs/.

Birand, Mehmet Ali, Hürriyet: İTO’da Ermeni Zirvesi, <https://hyetert.org/2001/02/28/hurriyet-itoda-ermeni-zirvesi/> 2001.

Bora, T., Gültekingil M. (2009) *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkurt, G. Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629607>

Bozkuş Deveci, Y. (2020). *Ermenistan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*. Mehmet Hacısallıhoğlu (Editör), “Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı” (s.510-511) içinde, İstanbul.

Bu 24 Nisan’da da Bush ’soykırım’ demeyecek. (2008.Nisan 22). Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bu-24-nisan-da-da-bush-soykirim-demeyecek-8756945>

Burchill S. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (2015) Çev. M. Ağcan, A. Aslan. İstanbul: Küre Yayınları.

Butler C., *Postmodernism*, (2002). New York : Oxford Press.

Cagaptay, S. (2006). *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey*, New York: Routledge.

Connoly W. E. (1991). *Democratic Negotiations of Political Paradox*. / London: University of Minnesota Press SO TA Minneapolis.

Çakıllıkavak, H. (2005). *Diasporada Ermeni Kimliği; Paris ve Halep Örnekleme*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Çayır K. (2014) (2014). *Biz Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık ve haklar*. İstanbul : Tarih Vakfı Yayınları.

Çelik, A. 1946-1950 Döneminde Demokrat Parti- Chp Karşıtlığı: Kemalist İlkeler Üzerinden Alternatif Bir Okuma. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/337009295_946-

Çınar M. (2015). *Vesayetçi Demokrasiden Milli Demokrasiye*, İstanbul: Birikim Kitabevi.

Çiftçi, İ. (2006). *Uluslararası İlişkilerde 'Öteki' Kavramı Ve Avrupa Birliği İle İslam Konferansı Örgütü'nün 2002 İstanbul Buluşmasında 'Türk Modeli' Söylemi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi). Erişim Adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42320.pdf>

Darbenin yasal kılıfı' denen yasa değişiyor. (2013. Haziran 28) Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/darbenin-yasal-kilifi-deneyen-yasa-degisiyor-1728942> (Erişim Tarihi: 03.11.2020)

Demir, A.F. SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539609>.

Demirel, Z. (2019). *1915 Olaylarının 100. Yılında Türkiye Ve Ermenistan Resmî Söylemlerinin Eleştirel Çözümlemesi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Kafkasya Çalışmaları Programı, (Yüksek Lisans Tezi)

Derian J., Saphiro M. *International/Intertextual Relations; Postmodern Readings of World Politics*. New York: Lexington Books.

Deveci Bozkuş, Y. Ermenistan Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri. Erişim Adresi: <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermenistan-cumhuriyeti-ve-osmanli-imparatorlugu-ile-iliskileri/>

Durgun, Ş. Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü Ve Yeni Osmanlıcılık. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1204027>.

Dündar F. (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Düzgüt, S.A. Avrupa Birliği Kurumlarının Türkiye Söylemlerinde Bir Güvenlik Topluluğu Olarak Avrupa. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622344>.

Efegil E. (Edit.) *Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi*, E.Efegil, “ Kimlik ve Dış Politika İlişkisi “ içinde. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Emeklier, B. Uluslararası İlişkiler Disiplinininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/3806/51043>

Eralp A. (der.).(2014). *Devlet ve Ötesi*. M.Fatih Tayfur, “Dış Politika” içinde. İstanbul :İletişim yayınları.

Eraslan, H. 200 Yıllık Bir Öykü: Dünden Bugüne Ermeni Basını. Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2019. Erişim Adresi: <https://avim.org.tr/tr/Kitap/7/pdf>.

Ercan, G. S., Danış, P. (2019). Söylem, Söylem Çözümlemesi Ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları Ve Kapsamları, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/835613>

Erdoğan "Üst Kimliğimiz, Çatımız TC Vatandaşlığı" Dedi. (2009. Haziran 11). Erişim Adresi: <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/115142-erdogan-ust-kimligimiz-catimiz-tc-vatandasligi-dedi>

Ereker, F. (2010). *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)*. Erişim Adresi: https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/33895/Fulya_Ereker_Tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Erim N. (2007). *12 Mart Anıları*, İstanbul: YKY Yayınları.

Erman A. (2011). *Kimlik ve Egemenlik* İstanbul: Truva Yayınları.

Ermeni Diasporası ve Türkiye-Rusya İlişkileri Raporu. Erişim Adresi: https://tasam.org/Files/Icerik/File/ermeni_diasporasi_ve_turkiye-rusya_iliskileri_raporu_02a0014a-0cfb-4cc5-96e6-9382c2b03b53.pdf

Ermenistan Başbakanı Paşinyan: Azerbaycan'la barış anlaşmasının temel ilkelerinde uzlaşmaya vardık - BBC News Türkçe, İletişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cglp34z5xmvo>

Ermenistan'dan Türkiye ile normalleşme adımı... "En önemli faktördür" (aksam.com.tr) İletişim Adresi: <https://m.aksam.com.tr/dunya/ermenistandan-turkiye-ile-normallesme-adimi-en-onemli-faktordur/haber-1421389>

Ermenistan, Zengezur Koridoru'nu kabul etti - QHA - Kırım Haber Ajansı
<https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/ermenistan-zengezur-koridoru-nu-kabul-etti-481632>

Ermenistan ve Azerbaycan'ın anlaşmasıyla Türkiye sınırı açacak mı? Azeri yönetici Hacıyev: Ermenistan'ın iyi niyet göstermesiyle normalleşme mümkün olacak (gercekgundem.com) İletişim Adresi:

<https://www.gercekgundem.com/dunya/ermenistan-ve-azerbaycanin-anlasmasiyla-turkiye-siniri-acacak-mi-azeri-yonetici-haciyev-ermenistanin-iyi-niyet-gostermesiyle-normallesme-mumkun-olacak-442177>

Erol Ö. L. (2010). *Asker, Devrim, Darbe*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Finnemore, M. Constructing Norms of Humanitarian Intervention. Erişim Adresi: <https://users.metu.edu.tr/home405/utuba/wwwhome/Finnemore.pdf>

G, Bozkurt. (1995 Mayıs 1). *Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar*. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629607>

Giddens, A. The Structuration Approach of Anthony Giddens. Erişim Adresi: <https://www.nepjol.info/index.php/HJSA/article/view/7043>

Goloğlu, M. (2010). *Devrimler ve Tepkileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Goloğlu, M. 3. *Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Göka. E. ve Beyazyüz, M. (2013). Türk - Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44.

Gökalp Z. (1976), *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Grifiths, M., O’Callaghan, T. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Ankara: Nobel Yayınları.

Habertürk (2022. Mayıs 17)). Ermenistan’dan Türkiye açıklaması. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/son-dakika-ermenistan-dan-turkiye-aciklamasi-3377028>)

Heyd U., Gökalp Z. (1980). *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. Cemil Meriç. İstanbul: Sebil Yayınları.

Heywood A. (2017). *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek, Bahattin Seçilmişoğlu, vd.

Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20.Yüzyıl,1914-1991*, İstanbul: Sarmal Yayınları.

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistanin-davet-oyunu-2-9262h.htm>

İnceoğlu Y. *Tartışmalı Bir Kavram: Nefret Söylemi*. “Medya ve Nefret Söylemi” . İçinde. Hırant Dink Vakfı Yay. 2013.

İnceoğlu Y, ve Çınarlı M. *Global Media and Manipulation of Civilizations:The Cancature Controversy*, Westminster Univ., UK.

İsmayilov, M. ve Özdal, B. (2018) Sosyal Teori Bağlamında Ermeni Milliyetçiliğinin Tarih ve Coğrafya Retoriği. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 61.

Kanbir, F. (2012). *Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Yabancı Kavramı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek lisans Tezi). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475777>

Karaca, B. Ermeni Kültüründe İdeolojik Bir Eyleme Dönüşen Anı Üretme Geleneği. Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2019. Erişim Adresi: <https://avim.org.tr/tr/Kitap/7/pdf>

Karadayı: Erbakan “kanlı mı olacak kansız mı?”, dediğinde korktuk. (2012. Temmuz 15). Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/erbakan-kanli-mi-olacak-kansiz-mi-dediginde-korktuk,208463>

Karaduman, S. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 4(2), güz/fall: 31-46, 2017.

Karpat, K. *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kavut, S., Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Haber Sitelerinde Dijital Kimlik Başlıklı Haberlerin İncelenmesi, Erişim Adresi:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/63339/910457#:~:text=Van%20Dijk%E2%80%99e%20g%C3%B6re%20ele%C5%9Ftirel%20s%C3%B6ylem%20analizi%20makro%20ve,yap%C4%B1lar%20incelenmektedir.%20Mikro%20seviyede%20ise%20s%C3%B6zc%C3%BCk%20yap%C4%B1lar%C4%B1%20incelenmektedir.>

Kaya, S. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. Erişim adresi: <https://studylibtr.com/doc/679760/uluslararası%C4%B1-i%CC%87li%C5%9Fkilerde-konstr%C3%BCktivist-yakla%C5%9F%C4%B1mlar> (Erişim Tarihi: 29.07.2021)

Kaygusuz, Ö. (2015. Şubat 10). Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 60.2.

Kekevi, S. ve Kılıçoğlu, G. Uluslararası İlişkilerde Kültür ve Kimlik. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/313643>

Keyman, Fuat, (2000). *Küreselleşme. Devlet, Kimlik / Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. Bursa: Alfa Kitabevi.

Kinross, L. *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Altın Kitabevi.

Koç Gabrielsen, Y. (2015). *Agos And Armenian Community: An Inquiry On The Reformulation Of Armenian Identity In Turkey, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı* (Doktora Tezi). Erişim Adresi:

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=X3O3G7hw563HHbZKNKQKwQ&no=gGqbfwEkbbI__aVmmcdNlw

Koçunyan, A. (2016). Nizâm-nâme-İ Millet-İ Ermeniyân: Bir Rapor Ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dair Bazı İpuçları (2), *Jamanak Gazetesi*. Erişim Adresi: <http://www.jamanak.com/content/%D5%B0%D5%A1%D6%80%D5%A9%D5%A1%D5%AF/19-05-2016-niz%C3%A2mn%C3%A2me-i-millet-i-ermeniy%C3%A2n-bir-rapor-ve-osmanli%E2%80%99dan-cumhuriyet%E2%80%99e>

Korkut, L. Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1102136>.

Koyuncu, A. Osmanlı Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/326878>.

Kratochwill, F., Lapid Y. (1976). *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. Colorado, USA: Lynne Rienner Publishers Inc.

Kutlu, M. (2000). *Ermeniler, Tehcir ve Soykırım İddiaları, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi). Erişim Adresi: Yazarın kendisi

Maraşlı R. (2008). *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı*, İstanbul: Perfi Yayınları.

May T. (2012). in *Encyclopedia of Applied Ethics (Second Edition)*.

Mc Carty J. (2015). *Osmanlı Türkleri*. İstanbul: T&K Yayınları.

Melkonyan, R., Poghosyan, N. ՌՈՒԲԵՆ ՄԵԼԵՈՆՅԱՆ, ՆԱԻՐԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑՆ ՈՒ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԹՈՒՐԲ ԲԱՐՁՐԱՍՏԻՃԱՆ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ (XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋ - XX ԴԱՐԻ ԿԵՍԵՐ (*Türk siyasi ve askeri elitlerin anılarında Ermeni Meselesi ve Ermeni Soykırımı Sorunu (19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın ortasına kadar)*), YSU Yayınevi, Erivan, 2022.

Metin, E. ve Yazıcı, F. (2015). *Tarih Ders Kitaplarında Ermeniler.*” Cumhuriyet’ten Günümüze”. İçinde. Ankara: TEPAV Yayınları.

Milliyet, 26 mart 2010, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/davutoglu-diasporayla-gorusmeye-hazir-1216499>

Movsisyan A. *Ermenistan Tarihi*. (2017). Yerevan : Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları.

Mutlu, S. Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: “Dilek Sistemi. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/676021>

Nahya, Z.N. İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/7084105/%C4%B0mgeler_ve_%C3%96tekile%C5%9Fti_rme_Cad%C4%B1lar_Yerliler_Avrupal%C4%B1lar.

Obama "Soykırım" demedi. (2012. Nisan 24). Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/04/24/obama-yine-buyuk-felaket-dedi>

Oktav, Ö.Z. (2015) Sarı Ertem, H. (Der.), *2000'li yıllarda Türk Dış Politikası*. Emre İşeri, Nihat Çelik, "Kafkasya Güvenlik Kompleksinde Türk-Ermeni Açmazı" içinde. Ankara : Nobel Kitap.

Onuf, N.G. (2013) *World of Our Making*. USA: University of South Carolina Press in Columbia, South Carolina.

Oran, B. (2010). *Türk Dış Politikası*, C.1-2. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2012). *Cumhuriyetin İlk Yüz Yılı*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Özer M. H. (2013). *Eleştirel Teori olarak Konstrüktivizm*. Hasret Çomak, Caner Sancaktar (Editör "Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar" içinde. İstanbul: Beta Yayınları.

Özet, İ. Van Dijk Modeline Göre Eleştirel Söylem Analizi Örneği. Erişim Adresi: <https://docplayer.biz.tr/10097323-Van-dijk-modeline-gore-elestirel-soylem-analizi-ornegi-irfan-ozet-giris.html>.

Öztürk, A. Postmodernizm. Erişim Adresi:

<http://www.tuicakademi.org/postmodernizm>.

Öztürk, A. *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, İstanbul Üniversitesi Auzef Yayınları.

Öztürk, C. (2018). *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Pegem Yayınları.

Öztürk, E. Ç. Kimlik, Dış Politika ve Uzlaşma: İnşacı Kuram Çerçevesinde Ulusal Kimlikler ve İkili İlişkiler Üzerine Bir Değerlendirme. Erişim Adresi: <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/5fba4f8a-626e-4c5e-9678-7caf79a9d471.pdf>.

Öztürk, E.Ç. (2019). *Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine*, Türk-Ermeni İlişkilerinde Çözüm Arayışları. Editör: Alev Kılıç. İçinde. Ankara: Terazı Yayınları.

Postmodern darbede bir imza hikâyesi (2020. Mayıs 5). Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/postmodern-darbede-bir-imza-hikayesi-6158707>

Postyapısalcılık ve uluslararası ilişkiler. (2021. Nisan 5). Erişim Adresi: <https://kureselcalismalar.com/postyapisalcilik-ve-uluslararasi-iliskiler>

Resmi Gazete, s.4004, 21 Haziran 1934

Reus-Smith, C. (2005). *Constructivism*. Scott Burchill, Andrew Linklater. “Theories of International Relations” içinde. New York: Palgrave Yayınları.

Rumelili, B. İnşacılık/Konstrüktivizm. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/19166568/%C4%B0n%C5%9Fac%C4%B1%C4%B1k_Konstr%C3%BCktivizm

Sabah (1996. Eylül 21).

Salmanov, E. Tarihi hakikatler ışığında Batı Azerbaycan gerçeği: Kendi evinden kovulmak, (2023. Temmuz 2). Erişim Adresi: <https://www.karar.com/gorusler/tarihi-hakikatler-isiginda-bati-azerbaycan-gercegi-kendi-evinden-kovulmak-1765373>

Salti, J. *Osmanlı Ermenileri*. İstanbul.

Sarı Ertem, H. Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin kimliği. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84501>

Sayın, Y. ve Ateş, D. Poststructuralism and the Analysis of International Relations. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19288>

Selvi, H. Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau Öyküsü ve gerçekler. <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/abd-buyukelcisi-henry-morgenthau-oykusu-ve-gercekler/>.

Smith D.A. (1999). *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.

Somel S.A. ((2005). *Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamit Rejimi, İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Struken, M. Cartright, L. *Practices of Looking: An introduction to Visual Culture*. New York, Oxford: Oxford University Press.

- Telli K. Ermenistan Tarih Eğitiminde Türk İmajı. Erişim Adresi: <https://sistem.nevsehir.edu.tr/bizdosyalar/0d4c19729f64fc4c85bf109ed8ec0f08/Erm.Tar.E%C4%9FitiT%C3%BCrk%C4%B0maj%C4%B1.pdf>
- Timur, T. (1986). *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Hill Yayınları.
- Timur, T. (2014). *Ak Parti'nin Önlenebilir Karşı Devrimi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Trump'ın 24 Nisan mesajına Türkiye'den tepki. (2017. Nisan 25). Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39701055>
- Turan, R. (2019, Ekim) *Türkiye'de Ermeni Sorunu Ve Tehcir Konularının Öğretimi (Tarihçe Ve Mevcut Durum*. I.Uluslararası 20.Yüzyılın İlk Yarısında Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu'nda sunulan Bildiri. Iğdır Üniversitesi.
- Tutan, M.N. (2020). Siyaset Psikolojisi ve Ontolojik Güvenlik Yaklaşımı: Türk Dış Politikasında İmgelerin Görünümleri. *The Turkish Yearbook of International Relations*. Volume 5. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1498664>.
- Ural, G. (1998). *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Ural, S. Ve Çaykiran, G. (2011). Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası. *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, s.107-136, Sonbahar. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/116157>
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Van Dijk, Teun A.(1993). Principles of critical discourse analysis, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/42888777.pdf?refreqid=excelsior%3Ae0aa2140bc3d592942d28008fae4d823&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1
- Van Dijk, Teun A.(2009). *Society an Discourse*, Cambridge Univ.Press, s.1, UK.
- Waal T.D. (2016). *Büyük Felaketten Sonra*, Çev. Ayşe T. Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wakizaka, K. (2023. Temmuz 10). Ermenistan Ulus Devlet İnşası ve Meşruiyetinde Karabağ Sorununun Rolü, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/19891263/ERMEN%C4%B0STAN_IN_ULUS_DEVLET_%C4%B0N%C5%9EASI_VE_ME%C5%9ERU%C4%B0YET%C4%B0NDE_E

RMEN%C4%B0 MESELES%C4%B0 VE KARABA%C4%9E SORUNUNUN
ROL%C3%9C?email_work_card=title

Wakizaka, K. (2023. Temmuz 12). Önce “Sınır Kapıları” mı Yoksa “Koridor” mu?: Azerbaycan’ın Davranışı Kimin Lehinedir?

<https://kafkassam.com/keisuke-wakizaka-once-sinir-kapilari-mi-yoksa-koridor-mu-azerbaycanin-davranisi-kimin-lehinedir.html>

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, New York, USA: Cambridge University Press.

Wendt, A. (2012). *Social Theory of International Policy (Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi)*. Çev. Helin S.Ertem, S.Gülfer I.Ören. İstanbul: Küre Yayınları.

Wendt, A. (2013). *Ortak Kimlik Oluşum ve Uluslararası Devlet*, Esra Diri (Haz.), “Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi”. İçinde. Ankara.

Wendt, A. Collective Identity Formation and International State. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2944711.pdf>.

Wendt, A. The agent-structure problem in international relations theory Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2944711.pdf>.

Yaşlı, F. *Ak Parti Cemaat Sünni Ulus*. İstanbul: Yordam Kitap.

Yeniçağ Gazetesi. Ermenistan’ın Davet Oyunu.

Erişim Adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistanin-davet-oyunu-1-9250h.htm>

Yenigün, C., Efegil, E.(Derleyen). (2010). *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*. İstanbul: Nobel Yayınları.

Yıldız, D.B. *Ermenistan Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri*. Erişim Adresi: <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermenistan-cumhuriyeti-ve-osmanli-imparatorlugu-ile-iliskileri/>

Yıldız, S. Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği. Erişim Adresi: <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=74&Sayfa=6>.

Yılmaz, S. (2008 Aralık). Ermenistan Cumhuriyeti'nde Okutulan 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Türkler Aleyhine İfadeler ve Sözde Ermeni Soykırımı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:177. Erişim Adresi: https://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/salih_yilmaz_tarih_ders_kitaplari.pdf

Yigenoğlu, Ç. (2007) *Üç bin Yıllık Kavgı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitabevi.

Zelyut R. (2008). *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*. Ankara: Fork Yayınları.

Zürkher, J.E. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul.

EKLER

EK A: KANUN-İ ESASÎ

1876 Kânûn-ı Esâsî

* Kânûn-ı Esâsî

7 zilhicce 1293 (1876)

Memaliki Devleti Osmaniye

MADDE 1.- Devleti Osmaniye memalik ve kıtaatı hazırayı ve eyalatı mümtazeyi muhtevi ve yekvücut olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebeble tefrik kabul etmez.

MADDE 2.- Devleti Osmaniye'nin payitahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkurun sair bilâdı osmaniyeden ayru olarak bir gûne imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

MADDE 3.- Saltanatı seniyei osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

MADDE 4.- Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

MADDE 5.- Zatı hazireti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür.

MADDE 6.- Sülalei âli osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve madâmelhayat tahsisatı maliyeleri tekafülü umumi tahdındadır.

MADDE 7.- Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekatı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi veya affi ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.

Tebaaı Devleti Osmaniye'nin hukuku umumiyesi

MADDE 8.- Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve meshepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve iza'e edilir.

MADDE 9.- Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.

MADDE 10.- Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.

MADDE 11.- Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaatı muhtelifiye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayetindedir.

MADDE 12.- Matbuat kanun dairesinde serbesttir.

MADDE 13.- Tebaaı osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur.

MADDE 14.- Tebaaı osmaniyeden bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı

işin merciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin efalinden iştikâye selahiyetleri vardır.

MADDE 15.- Emri tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur.

MADDE 16.- Bilcümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai osmaniyeinin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye haleb getirilmeyecektir.

MADDE 17.- Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaiinde mütesavidir.

MADDE 18.- Tebaai osmaniyeinin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmi olan türkçeyi bilmeleri şarttır.

MADDE 19.- Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.

MADDE 20.- Tekalifi mukarrere nizamâtı mahsusasına tevfikân kaffei tebaa beyinde herkesin kudreti nisbetince tarh ve tevzi olunur.

MADDE 21.- Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafii umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değeri bahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz.

MADDE 22.- Memaliki Osmaniyeinde herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tâyin eylediği ahvalden maada bir sebeble hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

MADDE 23.- Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

MADDE 24.-Müşadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tâyin olunacak tekalif ve ahval bundan müstesnadır.

MADDE 25.- Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat namı ile ve namı aherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.

MADDE 26.-İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliyen memnudur.

Vükelâyı Devlet

MADDE 27.- Mesnedi sadaret ve meşihatı islâmiye tarafı Padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğu misullû sair vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şahâne icra olunur.

MADDE 28.- Meclisi vükelâ sadriazamın risayeti tahtında olarak aktolunup dahili ve harici umuru mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtacı istizan olanların kararları iradei seniye ile icra olunur.

MADDE 29.- Vükelâden herbiri dairesine ait olan umurdan icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmıyanları sadriazama arzeder. Sadriazam dahi o makule mevaddan müzekereye mühtaç olmıyanların muktezasını icra veyahut tarafı hazreti padişahiden istizan ederek ve muhtacı müzakere bulunanları meclisi vükelânın müzakeresine arzeliyerek müteallik buyurulacak iradei seniye mucibince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin envağ ve derecatı nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

MADDE 30.- Vukelâyı devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür.

MADDE 31.- Mebusan âzasından biri veyahut birkaçı Heyeti Mebusanın dahil dairei vazifesi olan ahvaldan dolayı vükelâyı devletten bir zat hakkında mes'uliyeti mucip şikâyet beyan ettiği halde evvelâ Heyeti Mebusanın nizamı dahilisi mucibince ve misillu mevaddın heyete havalesi lâzım gelip gelmiyeceğini müzakereye memur olan şubede tetkik olunmak üzere şikâyeti müş'ir Heyeti Mebusan reisine verilecek takrir reis tarafından nihayet üç gün zarfında o şubeye gönderilir ve bu şube tarafından tahkikatı lâzime icra ve iştikâ olunan zat tarafından izahatı kâfiye istihsal olunduktan sonra şikâyetin şayanı müzakere olduğuna dair ekseriyetle terkip olunacak kararname Heyeti Mebusanda kıraat olunarak ve ledelik tiza şikâyet olunan zat davetle bizzat veya bilvasıta vereceği izahat istima kılınarak âzayı mevcudenin sülûsen, ekseriyati mutlakasile kabul olunur ise muhakeme talebini müş'ir mazbatası makamı Sadarete takdim ile ledelarz müteallik olacak iradei seniye üzerine keyfiyet Divanı Âliye havale olunur.

MADDE 32.- Vükelâden itham olunanların usulü muhakemeleri kanunu mahsus ile tâyin edilecektir.

MADDE 33.- Memuriyetlerinden hariç ve sırf zatlarına ait hernevi deavide vükelânın sair efradı Osmaniyyeden aslâ farkı yoktur. Bu misillu hususatın muhakemesi ait olduğu mehakimi umumiyede icra olunur.

MADDE 34.- Divanı Âlinin dairei ithamı tarafından müttehem olduğuna karar verilen vükelâ tebriyei zimmet edinceye kadar vekâletten sakıt olur.

MADDE 35.- Vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunupta mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile ve tafsilen esbabı mucibe beyanile kat'ıyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahut müddeti kanununiyesinde intisap olunmak üzere heyeti mebusanın feshi münhasırran yedi iktidarı hazreti padişahidedir.

MADDE 36.- Meclisi Umumi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübremeye zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyeti vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

MADDE 37.- Vükelâdan herbiri her nezaman muradeder ise heyetlerin ikisinde dahi bulunmak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini tarafından vekâleten bulundurmak ve iradı nutukta âzaya takaddüm etmek hakkını haizdir.

MADDE 38.- İstizahı madde için vükelâdan birinin huzuruna Meclisi Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır.

Memurin

MADDE 39.- Bilcümle memurin nizamen tâyin olunacak şerait üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihap olunacaktır ve bu veçhile intihap olunan memurlar kanunen mucibi azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendüsü istifa eylemedikçe veyahut devletçe bir sebebi zaruri görülmedikçeazil ve tepdil olunamaz ve hüsnü hareket ve istikamet eshabından olanlar ve devletçe bir sebebi zaruriye mebni infisal

edenler nizamı mahsusunda tâyin olunacağı veçhile terekkiyata ve tekaüt ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.

MADDE 40.- Her memuriyetin vezayifi nizamı mahsus ile tâyin olunacağından her memur kendü vazifesi dairesinde mes'uldür.

MADDE 41.- Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzımeden ise de itaati kanunun tâyin ettiği daireye mahsustur. Hilâfı kanun olan umurda amire itaat mes'uliyetten kurtulmağa medar olamaz.

Meclisi Umumi

MADDE 42.- Meclisi Umumi Heyeti Âyan ve Heyeti Mebusan namlarile başka başka iki heyeti muhtevidir.

MADDE 43.- Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene teşrisani iptidasında tecemmu eder ve ba iradei seniye açılır ve mart iptidasında yine ba iradei seniye kapanur ve bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zamanda mün'akid olamaz.

MADDE 44.- Zatihazireti padişahi devletçe görünecek lüzum üzerine Meclisi Umumiye vaktinden evvel dahi açar ve müddeti muayyenei içtimainı da tenkis veya temdit eder.

MADDE 45.- Meclisi Umuminin yevmi hüşadında zatı hazireti padişahi veyahut taraflarından bilvekâle sadriazam hazır olduğu ve vükelâyı devletle iki heyetin âzayı mevcudesi birlikte bulundukları halde resmi küşat icra olunup senei cariyeye zarfında devletin ahvali dahiliye ve münasebatı hariciyesine ve senei atiyede ittihazına lüzum görülecek tedabir ve teşebbüsata dair bir nutku hümayun kıraat olunur.

MADDE 46.- Meclisi Umumi âzalığına intihap veya nasbolunan zevat meclisin yevmi küşadında sadriazam huzurunda ve o gün hazır bulunmıyan olur ise mensup olduğu heyet müctemi olduğu halde reisleri huzurunda zatı hazireti padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanunu Esasi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğine tahlif edilir.

MADDE 47.- Meclisi Umumi âzası rey ve mütalca beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbirisi bir gûna vaadü vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalealardan dolayı

bir veçhile itham olunamaz. Megerki meclisin nizamnamei dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamnamei mezkûr hükmünce muamele görür.

MADDE 48.- Meclisi Umumi âzasından birinin hiyanet ve Kanunu Esasiyi nakız ve ilgaye tasaddi ve irtikâp töhmetlerinden birile müttehem olduğuna mensup olduğu heyet azayı mevcudesinin sülûsanı ekseriyeti mutlakasile karar verilür veyahut kanunen hapis ve nefyi mucip bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zail olur ve bu af'alin muhakemesile mücazatı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur.

MADDE 49.- Meclisi Umumi âzasından herbiri reyini bizzat ita eder ve herbirinin müzakerede bulunan bir maddenin red ve kabulüne dair rey vermekten içtinabe hakkı vardır.

MADDE 50.- Bir kimse zikrolunan iki heyetin ikisine birden âza olamaz.

MADDE 51.- Meclisi Umumi heyetlerinden ikisinde dahi mürettep olan azanın nısfından bir ziyade hazır bulunmadıkça müzakereye mubaderet olunamaz ve kaffei müzakerat sülûsanı ekseriyetile meşrut olmayan hususatta hazır olunan azanın ekseriyeti mutlakası ile karargir olur ve tesavii ara vukuunda reisin reyi iki addedilür.

MADDE 52.- Bir kimse şahsına müteallik dâvasından dolayı Meclisi Umuminin iki heyetinden birine arzuhal verdiği halde eğer evvela ait olduğu memurini devlete veyahut o memurların tabi bulundukları mercie müracaat etmediği tebeyyün ederse arzuhal reddolunur.

MADDE 53.- Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi vükelâya ait olduğu gibi Heyeti âyan ve Heyeti Mebusanın dahi kendü vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanini mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.

MADDE 54.- Şûrayı devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavanın layihaları Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayi ahkamına iradei seniye hazreti Padişahi müteallik buyrulur ise düştürül amel olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddeti içtimaiyesinde tekrar mevkii müzakereye konulamaz.

MADDE 55.- Bir kanun lâyhâsı evvelâ Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda bend bend okunup ve her bendine rey verülüp ekseriyeti ara ile karar verilmedikçe ve bedel karar heyeti mecmuası için dahi betekrar ekseriyetle karar hasıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

MADDE 56.- Bu Heyetler vükelâdan veya anların göndereceği vekillerden veya kendi azalarından olmayan veyahut resmen davet olunmuş memurinden bulunmayan hiç kimseyi gerek asaleten ve gerek bir cemaat tarafından vekaleten bir madde ifadesi için gelmiş olduğu halde asla kabul edemez ve ifadelerini istima eyliyemez.

MADDE 57.- Heyetlerin müzakeratı lisani türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretleri tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur.

MADDE 58.- Heyetlerde verilecek reyler ya tâyini esami veyahut işaret mahsusa veyahut reyi hafî ile olur. Reyi hafî usulünün icrası âzayı mevcudenin ekseriyeti arası ile karar verilmeğe mütevakkıftır.

MADDE 59.- Her Heyetin inzibatı dahilisini münhasıran kendi reisi icra eder.

Heyeti Âyan

MADDE 60.- Heyeti Âyanın reisi ve âzası nihayet miktarı Heyeti Mebusan âzasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı hazreti padişahiden nasbolunur.

MADDE 61.- Heyeti Ayana âza tâyin olunabilmek için asar ve efali umumun vüsuk ve itimadına şayan ve umuru devlette hidematı memduhesi mesbuk ve mütearif olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır.

MADDE 62.- Heyeti Âyan âzalığı kaydı hayat iledir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulinden ve berri ve bahri ferikândan ve sıfatı lazimeyi cami sair zevattan münasipleri tâyin olunur. Kendü talepleriyle devketce sair memuriyete tâyin olunanlar azalık memuriyetinden sakıt olur.

MADDE 63.- Heyeti Âyanın azalık maaşı şehriye onbin kuruştur. Başka bir nam ile hazineden muvazzaf olan azanın maaş ve tâyini eğer onbin kuruştan dîn ise ol miktara iblâğ olunur ve eğer onbin kuruş veya ziyade ise ibka olunur.

MADDE 64.- Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zatı padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve devletin tamamıyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye halel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesiyle ya kat'iyen red veyahut tadil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bittetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder.

Heyeti Mebusan

MADDE 65.- Heyeti Mebusanın miktarı âzası tebaai Osmaniyyeden her ellibin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur.

MADDE 66.- Emri intihap reyi hafî kaidesi üzerine müessesistir. Sureti icrası kanunu mahsus ile tâyin olunacaktır.

MADDE 67.- Heyeti Mebusan âzalığı ile hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Fakat vükelâdan intihap olunanların âzalığı mücazdırvesair memurinden biri mebusluğa intihap olunur ise kabul edip etmemek yedi ihtiyarındadır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.

MADDE 68.- Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebai devleti aliyyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen türkçe bilmiyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihapta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olup ta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müştehir olan saminen mahcuriyetine hüküm lâhik olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.

MADDE 69.- Mebusan intihabı umumisi dört senede bir kerre icra olunur ve her mebusun müddeti memuriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir.

MADDE 70.- Mebusların intihabı umumisine heyetin mebdei içtimai olan teşrini saniden lâakal dört mah mukaddem başlanılır.

MADDE 71.- Heyeti Mebusan âzasının herbiri kendini intihap eden dairenin ayrıca vekili olmayup umum osmanlıların vekili hükmündedir.

MADDE 72.- Müntehipler intihap edecekleri mebusları mensup oldukları dairei vilâyet ahalisinden intihap etmeğe mecburdur.

MADDE 73.- Ba iradei seniye Heyeti Mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.

MADDE 74.- Heyeti Mebusan âzasından biri vefat eder veya esbabı hacriyei meşruadan birine duçar olur veya bir uzun müddette meclise devam etmez veyahut istifa eder veya mahkûmiyet veya kabulü memuriyet cihetile âzalıktan sakıt olursa yerine nihayet gelecek içtimaa yetişmek üzere usulü veçhile diğeri tâyin olunur.

MADDE 75.- Münhal olan mebusluk makamlarına intihap olunacak âzanın memuriyeti gelecek intihabı umumî zamanına kadardır.

MADDE 76.- Mebuslardan herbirine beher sene içtimai için hazineden yirmibin kuruş verilecek ve şehriye beşbin kuruş maaş itibarile memurinî mülkiye nizamına tevfikân azimet ve avdet harcırahı ita kılınacaktır.

MADDE 77.- Heyeti Mebusan riyasetine heyet tarafından ekseriyetle üç ve ikinci ve üçüncü riyasetlere üçer neferki ceman dokuz zat intihap olunarak huzuru şahaneye arzile bunlardan birisi riyasete ve ikisi reis vekâletlerine ba iradei seniye tercih ve memuriyetleri icra kılınır.

MADDE 78.- Heyeti Mebusanın müzakeratı alenidir. Fakat bir maddei mühimmeden dolayı müzakeratı hafî tutulmak vükelâ canibinden veyahut Heyeti Mebusanın âzasından onbeş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima ettiği mahal âzanın maadasından tahliye edilerek teklifin red veya kabulü için ekseriyeti arâya müracaat edilir.

MADDE 79.- Heyeti Mebusanın müddeti içtimaiyesinde âzadan hiç biri heyet tarafından ithama sebebi kâfi bulunduğuna ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cünha veya cinayet icra eder iken veya icrayı müteakip tutulmadıkça tevkif ve muhakeme olunamaz.

MADDE 80.- Heyeti Mebusan kendüye havale olunacak kavanin lâyhalarını müzakere ile bunlardan umuru maliyeye ve Kanunu Esasiye taalûk eder maddeleri red veya kabul veyahut tâdil eder ve mesarifi umumiye muvazene kanununda gösterildiği vechile heyeti mebusanda tafsilâtile tetkik olunduktan sonra miktarına vükelâ ile birlikte karar verilür ve buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemmiyeti ve sureti tevzi ve tedariki keزالik vükelâ ile birlikte tâyin edilir.

Mehakim

MADDE 81.- Kanunu mahsusuna tevfikân tarafı devletten nasbolunan ve yedlerine beratı şerif verilen hakimler lâyenazildir. Fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdili memuriyetleri ve tekaüdları ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanunu mahsusu hükümüne tabidir ve hakimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irae eder.

MADDE 82.- Mahkemelerde hernevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafi tutabilir.

MADDE 83.- Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vasaiti meşruayı istimal edebilür.

MADDE 84.- Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan dâvanın herne vesile ile olursa olsun rüyetinden imtina edemez ve bir kerre rüyetine veyahut rüyeti için iktiza eden tahkikatı evveliyeye başladıktan sonra tatil veya tâviki dahi caiz olamaz. Meğerki dâvadan keffiyet etmiş ola. Şu kadar ki cezaya müteallik deavide hükûmete ait olan hukuk nıзамı vechile yine icra olunur.

MADDE 85.- Her dâva ait olduğu mahkemede rüyet olunur. Eşhas ile hükûmet beynindeki dâvalar dahi mehakimi umumiyeye aittir.

MADDE 86.- Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir.

MADDE 87.- Deavii şer'iyeye mehakimi şer'iyede ve deavii nıظامiye mehakimi nıظامiyede rüyet olunur.

MADDE 88.- Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve selâhiyetinin derecat ve taksimatı ve hükâmın tavzifi kavanine müstenittir.

MADDE 89.- Her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı rüiyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tâyini mevla ve tahkim caizdir.

MADDE 90.- Hiçbir hakim hakimlik sıfatile devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesinde cemedemez.

MADDE 91.- Umuru cezaiyede hukuku âmmeyi vikayeye memur müddei umumiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tâyin kılınacaktır.

Divanı Âli

MADDE 92.- Divanı Âli otuz âzadan mürekkeptir. Bunların onu Heyeti Âyan ve nou Şûrayı Devlet ve onu Mahkemeyi Temyiz ve istinaf rüesa ve âzasından kur'a ile tefrik ve tâyin olunarak Heyeti Âyan dairesinde lüzum göründükçe ba iradei seniye akdolunur. Vazifesi vükelâ ile Mahkemei Temyiz rüesa ve âzasının ve zat ve hukuku şahane aleyhinde harekete ve Devleti bir hali muhataraya ilkaya tasaddi eyliyenlerin muhakemesidir.

MADDE 93.- Divanı Âli ikiye münkasem olup biri dairei ithamiye ve biri divanı hükümdür. Daireyi ithamiye dokuz âzadan ibaret olup bunun üçü Heyeti Âyan ve üçü Divanı Temyiz ve İstinaf ve üçü Şûrayı Devlet âzasından Divanı Âliye alınacak aza içinden kur'a ile intihap olunur.

MADDE 94.- Bu dairei şikâyet olunan zevatın müttehem olup olmadığına sülûsanı ekseriyetile karar verir ve dairei ithamiyede bulunanlar divanı hükümde bulunamaz.

MADDE 95.- Divanı hüküm yedisi Heyeti Âyan ve yedisi Divanı Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûrayı Devlet rüesa ve âzasından olmak üzere Divanı Ali âzasının yirmibir neferinden mürekkep olarak Dairei ithamiye tarafından muhakemesi lâzım olduğuna karar verilmiş dâvalar hakkında âzayı mürettebenin sülûsanı ekseriyetile kat'iyen ve kavanini mevzuasına tatbikan hükmeder ve hükümleri kabili istinaf ve temyiz değildir.

Umuru Maliye

MADDE 96.- Tekâlifi Devletin hiçbir bir kanun ile tâyin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz.

MADDE 97.- Devletin bdesi varidat ve mesarifatı takribiyesini mübeyyin kanundur. Teklifi devletin vaz ve tevzi ve tahsil emrinde müstenit olacağı kanun budur.

MADDE 98.- Bde yani muvazenei umumiye kanunu Meclisi Umumide madde be madde tetkik ve kabul olunur. Varidat ve mesarifatı muhammenin müfredatını cami olmak üzere ana merbut olan cedveller nıza men tâyin olunan numunesine tevfigan aksam ve fusul ve mevaddı mteaddideye münkasem olarak bunların müzakeresi dahi fasıl fasıl icra edilir.

MADDE 99.- Muvazenei umumiye kanunu müteallik olduğu senenin dhulnde mevkii icraya konulabilmek için lyihası Hey'eti Mebusana Meclisi Umuminin kşadı akabinde ita olunur.

MADDE 100.- Bir kanunu mahsus ile muayyen olmadıkça emvli devletten muvazene haricinde sarfiyat caiz olamaz.

MADDE 101.- Meclisi umuminin münakit bulunmadığı esnada esbabı mucbireyi fevkaldeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiya rına lüzumu kavi tahakkuk eder ise mesuliyeti heyeti vükelâya ait olmak ve Meclisi Umuminin kşadı akabinde ana dair kanun lyihası Meclisi Umumiye verilmek üzere o masrafın tesfiyesi için iktiza eden mebaliğın tarafı hazireti padişahiye arz ve istizan ile sadır olacak iradei seniye üzerine tedarik ve sarfı caiz olur.

MADDE 102.- Muvazene kanunun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz ancak bazı ahvalı fevkaldeden dolayı Meclisi Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesih olunduğu halde hükmü bir seneyi tecavüz etmemek üzere bir kararname ile vükelâyı devlet ba iradei seniye seneyi sabıka muvazenesinin cereyanı ahkâmını Meclisi Mebusanın gelecek itimaina kadar temdit ederler.

MADDE 103.- Muhasebei kat'iye kanunu müteallik olduğu senenin varıdatından istihsal olunan mebaliğ ile yine o senenin mesarifatına vukubulunan sarfiyatın miktarı hakikisini mübeyyin olarak bunun ŗekil ve taksimatı dahi muvazenei umumiye kanununa tamamilen mutabık olacaktır.

MADDE 104.- Muhasebei kat'iye kanununun lyihası müteallik olduğu senenin hitamından itibaren nihayet dört sene sonra Meclisi Umumiye ita olunur.

MADDE 105.- Emvali devletin kabız ve sarfına memur olanların muhasebelerini rüiyet ve devairden tanzim olunan sal muhasebelerini tetkik ederek hulâsai tetkikat ve neticei mütalâatını her sene bir takriri mahsus ile Heyeti Mebusana arzeyelemek üzere bir Divanı Muhasebat teşkil olunacaktır. Bu divan her üç ayda bir kerre ahvali maliyeyi riyaseti vükelâ vasıtasile ba takrir tarafı hiazreti padişahiye dahi arzeder.

MADDE 106.- Divanı Muhasebatın âzası oniki kişiden mürettep olacak ve herbiri Heyeti Mebusandan ekseriyetle azlinin lüzumu tastik olunmadıkça memuriyetinde kaydı hayat ile kalmak üzere ba iradei seneyi nasbolunacaktır.

MADDE 107.- Divanı Muhasebat âzasının evsafı ve vezayifinin tafsilatı ve sureti istifa ve tepdil ve terakki ve tekaüdü ve akkamının keyfiyeti teşkili bir nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

Vilâyat

MADDE 108.- Vilâyatın usulü idaresi, tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

MADDE 109.- Vilâyet ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkezi vilâyette içtima eden Meclisi Umumi âzasının sureti intihabı bir kanunu mahsus ile tevsi olunacaktır.

MADDE 110.- Vilâyat Mecalisi Umumiyesinin vezayifi yapılacak kanunu mahsusunda beyan olunacağı veçhile turuku meabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhatın teshili gibi umuru nafiaya müteallik mevad hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intışarı yolunda müzakerata şâmil olmakla beraber tekâlif ve mürettebatı miriyeinin sureti tevzi ve istihsalinde ve muamelatı sairede kavanin ve nizamatı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğile tashih ve ıslahı zımında arzı iştikâ etmek selâhiyetini dahi muhtevi olacaktır.

MADDE 111.- Müsakkafat ve müstagillât ve müstagillât ve nukudu mevkufe hasılatının şurutu vakfiyesi ve teamülü kadimi veçhile meşrutun lehine ve hayrat ve müberrata sarfolunmak üzere vasiyet edilen emvalin vasiyetnamelerinde muharrer olduğu üzere musalehine sarfına ve emvali eytamın nizamnamei mahsusı veçhile sureti idaresine nezaret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizamatı mahususası veçhile her milletin

müntehap efradından mürekkep olacaktır. Ve mecalisi mezkûre mahalleri hükûmetlerini ve Vilâyet Mecalisi Umumiyesini kendülerine merci bilecektir.

MADDE 112.- Umuru belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devairi belediye meclislerle idare olunacak ve bu dairelerin sureti teşkili ve vezaifi ve âzasının sureti intihabı kanunu mahsus ile tâyin kılınacaktır.

Mevaddı Şetta

MADDE 113.- Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tailinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâliki mahrusai şaheneden ihraç ve teb'id etmek münhasran zatı hazireti padişahinin yedi iktidarındadır.

MADDE 114.- Osmanlı efradının kâffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferrüatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

MADDE 115.- Kanunu Esasinin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan iskat edilemez.

MADDE 116.- Kanunu Esasinin mevaddı mündericesinden bazılarının icabı hale ve vakte göre tagyir ve tadiline lüzumu sahih ve kat'i görüldüğü halde zikri ati şerait ile tadili caiz olabilir. Şöyleki ya Heyeti Vükelâ veya Heyeti Âyan veya Heyeti Mebusan tarafından işbu tadile dair bir teklif vukubulduğu halde evvelâ Meclisi Mebusanda azayı mürettebenin sülûsan ekseriyetile kabul Meclisi Âyanın keزالık sülûsan ekseriyetile tasdik edildikten sonra iradei seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilâtı meşruha düsturulamel olur ve Kanunu Esasinin tadili teklif olunan bir maddesi berveçhi meşruh müzakeratı lâzimesinin icrasile iradei seniyesinin suduruna kadar hüküm ve kuvvetini kaip etmeksizin meriyülicra tutulur.

MADDE 117.- Bir maddei kanuniyenin tefsiri lâzım geldikte umuru adliyyeye müteallik ise tâyini manâsı Mahkemei Temyize ve idarei mülkiyyeye dair ise Şurayı Devlete ve işbu Kanunu Esasiden ise Heyeti Âyana aittir.

MADDE 118.- Elyevm düsturulamel bulunan nizamât ve teamül ve âdat ilerüde vazolunacak kavanin ve nizamât ile tadil veya ilga olunmadıkça meriyülicra olacaktır.

MADDE 119.- Meclisi Umumiye dair olan fi 1- Şevval sene 93 tarihli talimatı muvakkatenin cereyanı ahkâmı yalnız birinci defa içtima edecek Meclisi Umuminin müddeti inikadiyesi hıtamına kadar olup andan sonra hükmü carî değildir.

7 ZİLHİCCE TARİHLİ KANUN-I ESASÎ'NİN BAZI MEVADD-I

MUADDELESİNE DAİR KANUN

İrade Tarihi (H) : 22 Ağustos 1909

İrade Tarihi (R) : 09.Ağustos.1325

İrade Tarihi (M) : 22.Ağustos.1909

Takvim-i Vekayi : 19.Şaban.1327, S.:321

Dustur : 2. T., c.:1, s.:638

Heyeti Âyân Kararnamesi

Kanun-ı Esasî'nin lüzum-ı ta'diline Meclis-i Meb'usan'ca sülûsan-ı ekseriyetle karar verilip ve mevadd-ı muaddelesi bend bend yine sülûsan-ı ekseriyetle kabul olunup lâyiha-yı kanuniye şeklinde Meclis-i Âyân'a tevdi kılınmış ve Meclis-i Âyân'ca dahi Kanun-ı Esasî'nin lüzum-ı ta'diline sülûsan-ı ekseriyetle karar verilelerek lâyiha-yı kanuniyesi encümen-i mahsusuna havale olunmuş idi. Ancak devre-i ictimaiyenin ahiri olmak ve Meslis-i Meb'usan'dan tevdi olunan levayih-ı kanuniye tekessür etmek sebebiyle Kanun-ı Esasî'nin baştan başa tedkikatma vakit müsait olamamış ve meşrutiyeti idare ve hakimiyet-i millîyenin teeyyüdü için kanun-ı mezkûr mevaddmm en mühim ve müstacel olanlarının tedkiki ve mübhem ve nakıs görünenlerin tavzih ve ikmal ile işbu devre-i ictimaiyyeye ait kavanin sırasında ilân olunması kavaid-i meşrutiyetin cidden ve fiilen teessüs ettiğini enzar-i âmmede isbat etmek için elzem görülmüş ve mevadd-ı sairenin tedkikatı devre-i ictimaiye-i âtiyeye bırakılmıştır. Her iki heyetde ta'dilen kabulüne karar verilen üçüncü, altıncı, yedinci, onuncu, onikinci, yirmiyedinci, yirmisekizinci, yirmidokuzuncu, otuzuncu, otuzbeşinci, otuzaltıncı, otuzsekizinci, kırküçüncü, kırkdördüncü, elliüçüncü, ellidördüncü, yetmişaltıncı; yetmişyedinci, sekseninci, yüzonüçüncü ve yüzonsekizinci maddeleri asılları ile suret-i muaddelelerini havi lâyiha-yı kanuniye leffen takdim kılınmış ve yüzondokuzuncu madde tayyedelmış ve yeniden üç madde ilâve ilunup Kanun-ı Esasî'nin tedkikat ve tâdilâtı ikmal olundukta fasl-ı mahsuslarına nakl ve derç olunmak üzere mevadd-ı

selâse-i mezkûre şimdilik yüzondokuzuncu ve yüzyirminci ve yüzyirmibirinci madde olarak kabul olunmuş ve lâyiha-yı mezkûrenin bilistîzan tasdik-i âliye iktiran ettikten sonra Ceride-i Resmiye ile ilân olunarak mevki-i tatbika vazedilmek üzere kuvve-i icraiye tebliği kararlaştırılmıştır.

Mevadd-ı Muaddele

Üçüncü Madde- Saltanat, Seniyye-i Osmaniye Hilâfet-i Kübrâ-yı İslamiyet'i haiz olarak sülâle-i Âl-i Osman'dan usûl-ı kadimesi vechile ekber evlâda aittir. Zat-ı hazret-i padişah-i hin-i cülûslarında Meclis-i Umûmîde ve Meclis müctemi değilse ilk ictimâında şer'i şerif ve Kanu-ı Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder.

Altıncı Madde- Sülale-i Âl-i Osman'ın hukuk-ı hürriye ve emval ve emlâk-i zatiye ve kanun-i mahsus mucibince madamel hayat tahsisat-ı maliyeleri tekâfûl-ı umûmî tahtmdadır.

Yedinci Madde- Hutbelerde namının zikri ve meskukat darbı, kanun-ı mahsusuna tevfikân rütbe ve menasib tevcihi, nişan itası sadrıazam ve şeyhülislâmın intihap ve tayini sadrıazamm teşkil ve arz edeceği vükelânın tasdik-i memuriyetleri, icabında vükelânın ale'l-usul azl ve tebdili, kavanin-i umûmîyenin tasdiki ile ilân-ı mer'iveti devair-i hükûmetin muamelâtına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteailik nizamnameler tanzimi, her nevi kavanin tekfili, ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı, kuva-yı berriye ve bahriyenin kumandası, harp ilânı, musalâha akdi, mücazat-ı kanuniyenin tahfif ve affı, Meclis-i Umûmî'nin tasvibi ile afv-ı, umûmî ilânı, Meclis-i Umûmî'nin miadında küşad ve tatili, Meclis-i Umûmî'nin ahval-i fevkalâdede vektinden evvel ictimaa daveti, otuzbeşinci madde mucibince Meclis-i Meb'usan'ın üç ay zarfında intihap olunup ictima etmek şartı ile ve Heyet-i Ayân'ın muvafakati ile lede'liktiza feshi, alelumum muahedat akdi hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebaa-i Osmaniye'nin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taaluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclis-i Umûmî'nin tasdiki şarttır. Meclis-i Umûmî'nin münakid olmadığı zamanda heyet-i vükelânın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddülünden mütevellid mesuliyet heyet-i lahikaya ait olacaktır.

Onuncu Madde- Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse şer' ve kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücazat olunamaz.

Onikinci Madde- Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir vechile kable't-tab teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz.

Yirmiyedinci Madde- Mesned-i sadaret ve Meşihat-ı İslâmiye emniyet buyrulan zevata ihale buyrulduğu misillû teşkil-i vükelâyâ memur olan sadriazamın tensîb ve arzı ile sair vükelânın memuriyetleri dahi bâ-irâde-i şâhâne icra olunur.

Yirmisekizinci Madde- Meclis-i vükelâ sadriazamın riyaseti tahdında olarak akdolunup dahilî ve haricî umûr-ı mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtaç-ı tasdik olan kararlar ledelarz irade-i seniye ile icra olunur.

Yirmidokuzuncu Madde- Vükelâdan her biri dairesine ait olan umurdan mezuniyeti tahtında bulunanları usule tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmayanları sadriazama inha eder. Sadriazam dahi o makûle mevaddan müzakereye muhtaç olmayanları doğrudan doğruya ve muhtacı müzakere bulunanları meclis-i vükelâda bade'l müzakere muhtaç-ı tasdik olduğu takdirde arz eder ve muhtaç-ı tasdik olmıyanlar hakkındaki Heyeti vükelâ kararını tebliğ eyler. Bu mesalihin enva' ve derecatı kanun-ı mahsusla tayin olunacaktır. Şeyhülislâm muhtaç-ı müzakere olmayan mevaddı doğrudan doğruya arz eder.

Otuzuncu Madde- Vükelâ hükûmetin siyaset-i umûmîyesinden müştereken ve daire-yi nezaretlerine ait muamelâtta dolayî münferiden Meclis-i Meb'usan'a karşı mesuldürler. Taraf-ı hazret-i padişahîden tasdike muhtaç olan mukarreratın mâmulünbih olması için sadriazam ile daire-i müteallikası nâzırı taraflarından kararnamelere vaz'-ı imza edilerek kararın mesuliyeti deruhte olunmak ve anların imzası balâsına taraf-ı hazret-i padişahiden dahi vaz'-ı imza buyrulmak şarttır. Heyet-i vükelâca ittihaz olunan kararlar umum vükelânın imzalarını havi olacak ve o imzaların balâsına muhtaç-ı tasdik olduğu takdirde keزالik taraf-ı hazret-i padişahîden vaz'-ı imza buyrulacaktır.

Otuzbeşinci Madde- Vükelâ ile Heyet-i meb'usan arasında ihtilâf vukuunda vükelâ reyinde ısrar edüp de mebusan canibinden katiyen ve mükerreren reddildiği halde vükelâ ya meb'usan'ın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni

gelen heyet-i vükelâ heyet-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbâb-ı mucibe beyanı ile yine red ederse yedinci madde mucibince intihabata başlanılmak üzere zat-ı hazret-i padişahi meclisi feshedebilir fakat heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb'usan'ın rey ve kararının kabulü mecbûî olacaktır.

Otuzaltıncı Madde- Meclis-i Umûmîmünakit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyet-i umûmîyeyi halelden vikaye için bir zaruret-i mübrem zuhur ettiği ve bu babda vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanun-ı Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyet-i vükelâ tarafından verilen kararlar Heyet-i Meb'usan'ın ictimaiyle verilecek karara kadar ba-irâde-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup ilk ictimada Heyet-i Meb'usan'a tevdi edilmek lâzımdır.

Otuzsekizinci Madde- İstîzah-ı madde için vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Meb'usan'da ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesayı memurından birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise mesuliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyet-i Meb'usan'ın ekseriyet-i ârâsı ile hakkında adem-i itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reis-i vükelâ hakkında adem-i itimat beyan olduğu halde heyeti vükelâ hep birden sükût eder.

Kırküçüncü Madde- Meclis-i Umûmî'nin iki heyeti beher sene Teşrinisani iptidasında bilâ-davet tecemmu eder ve bâ-irade-i seniyye açılır ve Mayıs iptidasında yine bâ-irâde-i seniyye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerrinin müçtemi bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz.

Kırkdördüncü Madde- Zât-ı hazret-i padişahî görülecek lüzum üzerine re'sen yahut meb'usanın ekseriyet-i mutlakası tarafından vuku bulacak taleb-i tahrirîye binaen Meclis-i Umûmî'yi vaktinden evvel açar ve Heyet-i Umûmîye'nin kararı ile veya res'en müddet-i muayene-i ictimai temdit edebilir.

Elliüçüncü Madde- Müceddeden kanun tanzimini veya kavanin-i mevcudeden birinin ta'dilini teklife vükelâ ve âyân ve meb'usan'dan her birinin hakkı vardır. İki meclisten her biri müceddeden veya ta'dilen kaleme aldığı kanun lâyhalarını diğerr heyete gönderir. Orada dahi kabul olunduktan sonra tasdik hazret-i padişahîye arz olunur.

Ellidördüncü Madde- Tanzim olunacak kavanin lâyhaları Meclis-i Meb'usan ve Âyânca tetkik ve kabul olunarak ledelarz tasdik ile icra-yı ahkâmına irade-i seniyye-i hazret-i padişahî taalluk ederse düstûrûlamel olur. Arz olunan kanunlar iki mah zarfında ya tasdik olunur yahut tekrar tetkik edilmek üzere bir kere iade edilir. İade olunan kanunun tekrar müzakeresinde ekseriyet-i sülûsan ile kabul şarttır. Müstaceliyetine karar verilmiş olan kanunlar on gün zarfında ya tasdik veya iade olunur.

Yetmişaltıncı Madde- Meb'uslardan her birine beher sene ictimai için Hazine'den otuz bin kuruş verilecek şehri beş bin kuruş maaş itibariyle memurîn-i mülkiye nizamına tevfikân azimet ve avdet harcirahı ita kılınacaktır. Müddet-i kanuniyeden fazla ictima vuku bulduğu suretde şehri beş bin kuruş itibariyle tahsisat-ı munzama verilecektir.

Yetmişyedinci Madde- Heyet-i Meb'usan riyaseti ile birinci ve ikinci reis vekâletlerine heyet tarafından her sene ictimai'de ekseriyetle birer zat intibah ve intihab-ı vaki huzur-ı padişahîye arz olunur.

Sekseninci Madde- Masarifat-ı umûmîye muvazene kanununda gösterildiği vechile Heyet-i Meb'usan'da tafsilâtı ile tetkik olunduktan sonra miktarına vûkelâ hazır olduğu halde mebusanca karar verilir. Buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki vûkelâ huzuru ile tâyin edilir.

Yüzonüçüncü Madde- Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid âsâr ve emarat görüldüğü halde hükûtnet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiye ilânına hakkı vardır. İdare-i örfiye kavanin ve nizam-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idare-i örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

Yüzonsekizinci Madde- Elyevm düstûrül-amel bulunan nizam ve teamül ve adat ileride vazolunacak kavanin ve nizam ile ta'dil veya ilga olunmadıkça meriyyü'l-icra olacaktır. Kavanin ve nizamın tanziminde muamelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdâb ve muamelât esas itihaz kılınacaktır.

119 uncu madde tayyolunmuştur. (Yeniden üç madde ilâve olup Kanun-ı Esasî'nin tetkikat ve tadilatı ikmal olunduktan sonra fasl-ı mahsuslarına nakil ve derc-olunmak üzere

mevadd-ı selâse-i mezkûre şimdilik yüzondokuz ve yüzyirmi ve yüzyirmibir rakamı ile berveçh-i âti tahrir edilmiştir):

Yüzondokuzuncu Madde- Postahanelere mevdu evrak ve mekatib müstantik veya mahkeme kararı olmayınca açılmaz.

Yüzyirminci Madde- Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakk-ı ictimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükûmeti tağyir ve Kanun-ı Esasî ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve âdâb-ı umûmiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu' olduğu gibi ale'lîtlâk hafî cemiyetler teşkili de memnudur.

Yüzyirmibirinci Madde- Heyet-i Âyân müzakeratı alenîdir fakat bir madde-i mühimmeden dolayı müzakerat hafî tutulmak vükelâ canibinden veya Heyet-i Âyân âzasından beş zat tarafından teklif olundukta heyetin ictima ettiği mahal azanın madasından tahliye edilerek teklifi red veya kabul için ekseriyet-i ârâya müracaat olunur.

Meclis-i Mebusan ve Ayân'da kabul olunan işbu lâyiha'nın kanuniyetini irade eyledim.

Mehmet Reşat

5Şaban 1327 (8 Ağustos 1325)

KANUNU ESASÎ'NİN 5 ŞABAN 1327 TARİHLİ 7, 35 VE 43'ÜNCÜ MEVADD-I MUADDELESİNİ MUADDİL KANUN

İrade Tarihi (H) : 02. Recep.1332

İrade Tarihi (R) : 14.Mayıs.1330

İrade Tarihi (M) : 27.Mayıs.1914

Takvim-i Vekayi : 22.Mayıs.1330, S.:1837

Dustur : 2. T.D. c.:6, s.:749

7'nci maddenin fıkrai muadelesi:

“.... otuz beşinci madde mucibince Heyet-i Meb’usan’ın lede’liktiza feshi ve müddet-i teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddet-i ictimaiye-i seneviyenin nısfını tecavüz

etmemek ve o sene-i ictimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili... hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir.”

35'inci maddei muaddele:

“Vükelâ ile Heyet-i Meb’usan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunup da meb’usan canibinden ekseriyet-i ârâ ile ve mükerreren red edildiği halde vükelânın tebdili veyahut müceddeden ve dört ay zarfında intihap ve ictima olunmak üzere Heyet-i Meb’usan’ın feshi hukuk-ı padişahî cümlesindendir. Fakat Heyeti cedide-i meb’usan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb’usan’ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.”

43'üncü maddei muaddele:

"Meclis-i Umûmî'nin iki heyeti beher sene teşrinisani iptidasında ve tecil vuku bulmuş ise müddet-i teciliyenin inkizasında bilâdaveitin ictima eder ve bâ-irâde-i seniyye küşad edilir. Müddet-i ictima altı aydır ve bu müddetin hitamında meclis yine bâ-irâde-i seniyye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz. Meclis-i Meb’usan feshedildiği halde dört ay sonra ictima edecek olan Heyet-i cedidenin ictimai bir ictima-ı fevkalâde hükmünde olup müddeti iki aydır ve kabil-i temdit olup tecile tâbi değildir ve altmışdokuzuncu maddede muharrer olan dört seneden ibaret müddet-i memuriyeti teşrinisani ibtidasında başlar."

Kanun-ı Esasî'nin yetmiş üçüncü maddesi mülğadır.

Meclis-i Meb’usan ve Âyân’da kabul olunan işbu lâyihaanın kanuniyetini ve ona göre Kanun-ı Esasî’ye ilâvesini irade eyledim.

Mehmet Reşat

7 ZİLHİCCE 1293 TARİHLİ KANUN-I ESASÎ’NİN 102’NCİ MADDESİ İLE 2 RECEP 1332 TARİHLİ 7’İNCİ VE 43’ÜNCÜ MEVADD-I MUADDELESİNİ MUADDİL KANUN

İrade Tarihi (H) : 02. Recep.1332

İrade Tarihi (R) : 14.Mayıs.1330

İrade Tarihi (M) : 27.Mayıs.1914

Takvim-i Vekayi : 22.Mayıs.1330, S.:1837

Dustur : 2. T.D. c.:6, s.:749

Yedinci Madde-Meclis-i Umûmî'nin miadında açılıp kapatılması, gerek vaktinden evvel gerek suret-i fevkalâdede ictimaa daveti, temdid-i müddeti, üç ayı tecavüz ve tekerrür etmemek üzere tecili ve sene-i ictimaiyesi zarfında müddetini ikmal eylemek üzere Meclis'in muayyen bir zaman için tatili, otuzbeşinci madde mucibince Heyet-i Meb'usan'ın lede'liktiza feshi, alelumum muahedat akdi... hukuk-ı mukaddase-i padişahîdendir.

Kırküçüncü Madde- Meclis-i Umûmî'nin iki heyeti beher sene teşrinisani ibtidâsında ve tecil vuku bulmuş ise müddet-i teciliyenin inkızâsında bilâ-dâvetin ictima ve bâ-irâd-ei seniyye küşâd edilir. Müddet-i ictima dört aydır ve bu müddetin hitamında...

Yüzikinci Madde- Muvazene kanunun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü câri olamaz ve bu hüküm tecil ve tatil ile ihlâl edilemez. Ancak, mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesholunduğu halde....

Meclisi Âyân ve Meb'usan'ca kabul olunan işbu lâyiha vechile Kanun-ı Esasi'nin tâ'dilini irade eyledim.

26 Rebiyülevvel 1333 Mehmet Reşat

KANUN-I ESASÎ'NİN 5 ŞABAN 1327 TARİHLİ 76'INCI MADDE-İ MUADDELESİNİ MUADDİL KANUN

İrade Tarihi (H) : 26 . Rabiulevvel . 1333

İrade Tarihi (R) : 29 . Kanunusani . 1330

İrade Tarihi (M) : 11 Şubat 1915

Takvim-i Vekayi : 02.Şubat.1330, S.:2084

Dustur : 2. T.D. c.:7, s.:224

MADDE 76.- Meclis-i Meb'usan âzasından herbirine her sene ictimai için elli bin kuruş tahsisat ve şehir dört bin kuruş üzerinden azimet ve avdet harcırahı verilir. Müddet-i ictimanın temdidi ve meclisin fevkalâde içtımı halinde ayrıca tahsisat verilmez. Fesihten sonra ictima' eden meclis azasına tahsisatın nısfı verilir.

Meclisi Âyân ve Meb'usan'ca işbu lâyiha vechiyle Kanun-ı Esasi'nin tâ'dilini irade eyledim.

Mehmet Reşat

KANUN ESASININ 26 REBİÜLEVVEL 1333 TARİHLİ 7'İNCİ MADDE-İ MUADDELESİNİN TADİLİ İLE 2 RECEP 1332 TARİHLİ 35'İNCİ MADDEİ MUADDELESİNİN TAYYI HAKKINDA KANUN

İrade Tarihi (H) : 04 . Cemaziyelevvel . 1334

İrade Tarihi (R) : 25 . Şubat . 1331

İrade Tarihi (M) : 09 Mart 1916

Takvim-i Vekayi : 29.Şubat.1331, S.:2466

Dustur : 2. T., c.:8, s.:484

MADDE 7-dört ay zarfında bi'l-intihâb ictima etmek üzere lede'l-iktiza Hey'eti Meb'usan'ın feshi ... hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir.

MADDE 35.- Tayyedilmiştir.

Meclisi Âyân ve Meb'usan'ca kabul olunan işbu lâyiha vechile Kanun-ı Esasi'nin tâ'dilini irade eyledim.

Mehmet Reşat

7 ZİLHİCCE 1293 TARİHLİ KANUN-I ESASÎ'NİN 72'NCİ MADDESİNİ MUADDİL KANUN

İrade Tarihi (H) : 15 . Cemaziyelevvel . 1334

İrade Tarihi (R) : 07 . Mart . 1332

İrade Tarihi (M) : 20 Mart 1916

Takvim-i Vekayi : 20.Mart.1332, S.:2486

Dustur : 2. T.D., c.:8, s.:754

MADDE 72.- Müntehipler evsaf-ı matlûbeyi haiz her Osmanlı'yı meb'us intihap edebilirler. Ancak bir kimse aynı zamanda üçten ziyade daire-i intihabiyede namzetliğini vaz' edemez.

Meclisi Âyân ve Meb'usan'ca kabul olunan işbu lâyiha vechile Kanun-ı Esasi'nin tâ'dilini irade ettim.

Mehmet Reşat

KANUN ESASININ 69'UNCU MADDESİNİ MUADDİL KANUN

İrade Tarihi (H) : 08 . Cemaziyelahir . 1336

İrade Tarihi (R) : 21 . Mart . 1334

İrade Tarihi (M) : 21 Mart 1918

Takvim-i Vekayi : 22.Mart.1334, s.:3187

Dustur : 2. T., c.:10, s.:176

MADDE 69.- Meb'usan intihab-ı umûmîsi dört senede bir kere icra olunur. İntihap olunan meb'usların müddet-i meb'usiyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Ancak dördüncü sene-i ictimaiye ordu'yı hümayunun umûmî seferberliğini müstelzim muhabereye müsadif olduğu halde her iki mecliste aded-i mürettebin sülûsanıyla müzakeresine ibtidar ve aded-i mürettebin ekseriyet-i mutlakasıyla kabul edilecek bir kanun ile müddet-i mezkûre temdit olunabilir.

Meclisi Âyân ve Meb'usan'ca kabul olunan işbu lâyiha veçhiyle Kanun-ı Esasi'nin tâ'dilini irade eyledim.

Mehmet Reşat